

HÍD
VERS ÉRIK,
S A VERSNEK MAGJA MÉREG.
FEKETE, NÉMA RÉMEK
VETIK S VETÉLIK.

VERS PERZSEL.
LÜKTETVE SAJOG A SEB.
VERSBŐL ÖRDÖG NEVET
S LÁNCOL A VERSSEL.

VERS A VÉG.
MÉRGEZ A LÁNGJA VÉRIG.
VERS ÉRIK,
ÉS ÉRVE ÉG.

TARTALOMMUTATÓ

- | 129 | *Miroslav Krleža* versei
- | 142 | *Sinkó Ervin* SUBOTICAI HÁROM NAPOM
1963-BAN
- | 158 | *Szeli István* „A FRANCZIAK ELLEN MAGYAROK
S HORVÁTOK TI VÉRES FEGYVERREL MIÉRT
INDULNÁTOK?”
- | 172 | *Déry Tibor* KÉT ASSZONY
- | 195 | *Stephen Spender* A KÖLTŐ ÉS VILÁGA
- | 198 | *Tolnai Ottó* BENES JÓZSEF FESTMÉNYE
- | 202 | *Fehér Kálmán* RABSZOLGA KESERGŐ
- | 203 | *Fehér Kálmán* CSÉPLÉS
- | 204 | *Domonkos István* BARTÓK BÉLA
- | 205 | *Domonkos István* BANQUET CELESTE
- | 207 | *Bányai János* PARACELSUS. VAGY AZ ESSZÉ
DICSÉRETE
- | 214 | *Virginia Woolf* A HERCEGNŐ ÉS AZ ÉKSZERÉSZ
- | 219 | *Uarga Zoltán* AZ EMBEREK ÚJRA EMLEGETNEK
- | 222 | *Petkovics Kálmán* JEGYZETEK A VONATBAN
- | 234 | *Saffer Pál* EGY AMATŐRPRÓBA ÓRARENDJE
- | 238 | *Bori Imre* EGY NÉMET KATONA NAPLÓJA
- | 245 | *Tomán László* EGY KRITIKUS SZUBJEKTÍV
IGAJSÁGA
- | 252 | KRÓNKA

Képzőművészeti melléklet: *Benes József* festményei.

HID IRODALMI, MŰVESZETI
ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV:
1934. XXVII. ÉVFOLYAM, 1963.
2. SZÁM. FEBRUÁR. / A SZER-
KESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
BÁNYAI JÁNOS, BURÁNY
NÁNDOR ÉS PÁP JÓZSEF
(FŐ- ES FELELŐS SZERKESZTŐ)

MIROSLAV KRLEŽA VERSEI

Irodalmi hangversenydobogónkon immár száz éve fülrepszőően harsognak mindenféle toborzók és indulók és politikai alkalmi dalok legvulgárisabb rezesbandái, s valahányszor fölsírt valahol a megalázott emberi öntudat egy-egy őszinte elégiája, nyomban lecsapott rá a méltatlankodás, annak a mi antidarwinista líránknak lírai csicsérgése, csilingelése és angyalhangjai nevében, amely nem ismeri el a politikai irodalmat, mert elvben kizárólag politikai, s nem ismeri el, hogy az irodalomnak evilági problémákkal kell foglalkoznia, mert nem hiszi, hogy az ember majomból lett hóhérrá, hanem egy rendkívüli angyali lélek tiszta megtestesülése. (1945)

VERS

Vers érik,
s a versnek magja méreg.
Fekete, néma rémek
Vetik s vetélik,

Vers perzsel.
Lüktetve sajog a seb.
Versből ördög nevet
s láncol a verssel.

Vers a vég.
Mérges a lángja vérig.
Vers érik,
és érve ég.

LÁNGOS VIHAR

Egy napon véres hajnal virrad fel,
 egy napon a vihar vörösen csap fel,
 oh, egy napon,
 gúlába hordott holtakon.
 Száz üszkös seb majd lángolva újra fáj.
 És egy rettentő rendülésben
 jelképek tűnnek: tömjén és homály,
 komédia és templom, kávéház, ispotály,
 tébolyda, bordély, palota, rom,
 egy napon, oh, egy napon!
 S harangok harangoznak,
 fegyházakon a rácsok dühben meghajolnak.
 Lángos vihar zúg szent éneket a káoszhoz s a tornak.
 Utca!
 Véres nagy áradat
 köveid görgesse, gyűjtsa!
 Átka van az arany-peánnak,
 és míg a nők illatos leplet lehánynak,
 meztelen istent keresztre kalapálnak.
 Oh, Utca,
 borulj rám,
 mint vörös, égő hullám!
 Így üvölt majd a vihar egy napon,
 gúlába hordott holtakon,
 s fekete zászlók lángoló nyelvekké válnak.
 A halott házak ablaka szem lesz majd, örülten leső,
 s a városra sugárban ömlik
 tűzcseppek, égi eső.
 Robbantó ritmus tépi az út követét:
 ég! ég!
 Ég a föld és az ég!
 És örült körmenetben egymást tépik, harapják
 rabok, rimák, királyok, lovak, kartácsok, marhák,
 tűz és vér ciklonában kigyúl a Szent Szabadság,
 míg a Hazugság-isten kozmikus tánca jár,
 hangosan hahotázik
 Ófelsége
 a Győztes Halál.

HARC A DOLGOKKAL

A mi lelkünk hajó, mely anyánk méhéből, véres révből indul,
 a végső, csendes Halál-öbölbe.
 És útközben meg-megrohannak a dolgok,
 mint szilaj, vérszomjas brigantik,
 fekete zászlós érthetetlen kalózok.

Igen! Ez a dolgok rohamja a nyílt tengeren,
s első tudatunk gályája lékelve süllyed,
s a rablók gályarabnak láncolnak minket a kalózhajókhöz,
melyek zsúfolva hazugsággal, borokkal,
csupa szfinxek, gnómok, titkok, képletek.
Mindez kalózi véres zsákmány, és úszik, ki tudja merre,
de első tudatunk úticéljától egészen más irányba.
Mi mind rabok vagyunk kalózhajón,
fekete zászlók alatt úszunk
s evezünk láncon, kínokban, alul,
nekünk idegen áramokban.
És történik úgy időről időre,
hogy fellázad lent a rab az evezőnél,
és ordít eszelősen, bilincset tör és ordít:
elég, elég, elég!

REZIGNÁCIO

Oh, most, éjfélkor, a sötétség halotti görcseiben
tudom,
hogy egész nap csak zenére szomjúhoztam.
Oh, zenére szomjúhoztam!
De zene nem volt és zene nincsen.
A fehér dolgok kimúlnak, mint ősszel az égi szikrák
és a tárt lelken asszonyok vonulnak át,
mint kísértetek kristálytermeken,
s marad a magány és a sötétség.
Az emberek meg,
kikkel boroztunk s fehér kenyeret ettünk,
akikkel virrasztottunk s elszenderedtünk,
nincsenek többé.
Sárga agyagba fúltak valahol.
És íme: mi élünk,
verset írunk és számlát s halálos ítéletet,
s mindezt könyvekbe zárjuk,
s a könyvek terítik fehér lapjaik,
s lelkünkre hullnak mint fáradt madarak.

JÚLIUSI DAL

A roppant égi kályha kék csempéit nyalja a napláng,
s a földkenyér héja nemző hótól ropog.
És rángatóznak rajta tragikus piciny állatok,
őket az isten, a Nagy Gyerek, fekete sárba gyúrta.
Ég a nagy csillag,

a kigyúlt ablak
 táblái megolvadnak,
 s csorog az égi méz és versbe párolog:
 Oh, dicső, kék júliusi dicsőség,
 oh, szörnyű pók, lobogó-íves,
 te nap!
 Hálódban bogarat tüzesítesz,
 s pirul a pici féreg,
 s kemence-hőben énekel
 ő urának, a péknek.

H Ó

A hó fehér transzparensén most minden maszk és tárgy és jelenés
 piszkosnak látszik.

S a szép folyékony nők viaszos szürkék és vörös ajkuk sebes és rothadt,
 s a foguk sárga, mint ó dominó-nulla.

A hangok tompák s repedten konganak
 és a nyomorunk nagyobb és világosabb,
 ha nincs a színek hétszeres hazugsága, és minden jeges és szürke.

A hó fehér bölcs csöndjét taposom
 s viaskodom egy meddő fájdalommal.

Gondolom, nem tart már sokáig.

Hamarabb, mint a lábnyomom a hóban,
 eltűnik minden emlékezetem.

És senki sem tudja majd, hogy én is itt voltam és elhaladtam.

LEBUJ A KIKÖTŐBEN

Tetovált kezek: vasmacska, szív, rák,
 pikkelyes nimfák, sokfejű hidrák,
 meztelen nők, párducok, vidrák.

Fokhagymaszag, sült hal forró lét nyel.
 A kikötő tele füstös, borús sötéttel,
 mint lomha teknős, asztalon gubbasztó kézfej.

Acetilénláng, sör, nyítt zongora:
 púpos zenész, vén húron dorombol a
 beteg keringő. Árnyképek sora:

Guadalquivir, Kongó, vihar, vitorla.
Itt meg: fonnyadt mell bomló mollja,
lavórok, gyertyák, fölcúszott szoknya.

Zokogó hangok, emberek, nyersek,
ostoba, görcsös, kurta szerelmek;
halál és hajótörés szegélyén,
a matróz-szív mint parafa úszik önnön fekete vérén.

BARHÖLGY ÉJJELI ÖNGYILKOSSÁGA

Elég volt, vörös lámpák, villódzó tükör-játék,
fekete szmoking-csorda, bűnbarlang, repedt márvány!
Az ezerháromszázharmincharmadik vendég részeg pofáján
kivirágzik a szesz. Pohár üvegén átég
zöld kígyós villámcsikja a láznak,
a frakkok integetnek, táncolnak, kacarásznak,
zsíros tapéták alatt a falon poloskák másznak.

Az ember szavakat mond: szavakat s hosszú mondatokat
s mintha az éjnek beszélne, a mély, fekete éjnek.
Hullnak a szavak és minden ködbe megy szét,
a szüzesség,
meg a gyermeki szőke, illatos hajfonat,
meg a szív, meg a hús, minden széteső képlet,
s a gyűrött rongy, a szív, fölissza az egészszet.

Ebben a mérges ködben, szaxofonon és dobon át,
hintáznak rothadó vállon a rothadt babakoponyák,
keserű borgőzös révületben
egy messzi, szűzi holdsugár rezzen.

Sose volt még holdfény ilyen szép!
A kőlépcsőkön zöld ezüst csillan,
zöld szőnyegen zöld titok illan,
sose volt éj zöldebb és rezgőbb.
A fák csengő üvegből; az ágak harangoznak,
harmat siklik. Leánderek és szikrák.
Rózsairat sodorja a nyár titkát,
a májusi ég vitorlákat lobogtat,
a felhők: szétvert, megfutó had.

A holdfényben félignyílt ajtó,
valaki most kilépett.
Libbenő ruha, könnyen sóhajtó;
homokcsikorgás meztelen talpon,
senki. Csak holdfény, messzeségek,
zöld fényben furcsa vízió a balkon.

És míg mocskos lény fröccsen a sárban, a zenében,
fejfájás, rum, kreozotál, szerelem, szégyen,
bűz és füst, légypiszkos lámpák fertőjében,
a bárból egy éjjeli dáma
belesétál a holdas éjszakába.

Dobok és néger sípok, trombiták, buta vigyor,
iszonyat, görcsök, mérég, leánysikoly,
zúzott üveg, izzadt ingmellek, zaj és szétlocsolt bor,
egy ártatlan lélek megszökött a pokolból.

KUROKI MARSALL MEGMUTATJA A KÜLFOLDI ATTASEKNAK
A LIAOJANGI CSATATERET EZERKILENC SZAZOT SZEPTEM-
BÉR MÁSODIKA ÉS HARMADIKA KÖZÖTTI ÉJJEL,
TELIHOLDNÁL

Búzatáblát holdvilág borzol,
vér buggyan meredt szemgolyókból.

Ringó búza, marcangolt húshegyek,
koncra éhesen vicsorgó ebek.

Embercsontok hangosan ropognak,
emberszívek hangosan dobognak.

A kutyák embercsontot falnak,
s a Sárga Marsall a diplomata-karnak

mutogatja Liaojang híg sarát,
holdfényben iszonyú diadalát.

Messze tűz. Ágyúszó. Fosztogatók.
A marsall mint sárga kandúr vigyorog.

A sarkantyúján vidám muzsika,
szolgák sűrögnek: ikra, osztriga,

pezsgő meg whisky meg malvázia.
Poharak csengnek: éljen Ázsia.

KUTYA

Kutyaszemből sugároz valami néma bánat,
a kutya zárt kör, gyűrű a hátgerincen,
a kutyalélek sötétlő mélyein, benn,
egy érthetetlen mágnes vibrál, egy varázslat:

az emberi tekintet. Egy felsőbbrendű világnak
titka kutyahúst bódít. Könnyű kéz érint néha
nedves kutyaorrot: ritka perc ajándéka,
mikor a szent ujjak forró testére szállnak.

Emberi nyom eszményi cél a kutyának.
Oh, be szomorú az örök kutya-maradás,
fájó ugatás, keserves láncot-harapás.

Beteg bénulat, káprázó vágyak:
eleven mozgás emberi, boldog célja,
tagolt hangok, víg, szabad séta.

EGY MADÁR HALÁLA

Lágy hús az élet,
szárny verése.
Idegek tánca,
szív rettenése.

A hús megingó pelyhe,
zuhanó ívű pálya.
Csőrön sikoly,
világvég borzadálya.

Madár a földön,
mint tépett csipke.
Meglóbált ág
árnyék-földszintje.

Egy illat, szellő-kézzel
magasbakapva,
a holt madárról
az őszi napba.

VERSEK A JÚNIUSI RÉTEN

ESTI SZÉL

Most vonó minden fűszál, s a szél, részeg zenész,
lakodalmas nótára zendít.
Most minden virág mécses, s mire a nap tüze elenyész,
minden szírom-kehely
esti színektől bódult és nehéz.
Most vonó minden fűszál, s a szél részeg zenész.

Sasszárnyú hajó orrában állok,
s nézem: a hullámok fehér madarai lebuknak,
s hallom: a mélyben kristályok búgnak.

Az ég ma este keserű sóban ázott,
kátrányos, jódos, sós szagokat szaglászok,
s a nap nyílt tengerén vidám dalt dudorászok.
A gesztenyefák mint a tenger suhognak,
oh, mint a tenger suhognak a gesztenyefák.

Oh, szép, be szép úszni a mezőn,
mint hajó a nyílt tengeren, esti szélben.

Ezt az utat, melyen ma este úszom, mint hajó
a nyílt tengeren,
ezt az utat én eddig túrtam, mint a barázdát.
És szurok buggyant
átokba csorbult ekevasam nyomában.
S halál volt minden, meg hajótörés.

Ma este úszom
az esti szélben s a tenger csupa dal,
hajóm várja a kék álmok kikötője,
hol tüze ég a győzelmi tornak,
trombiták zúgnak, harangok kongnak,
korsó borok bugyborékolnak.

Most vonó minden fűszál,
s a szél, részeg zenész,
lakodalmas nótára zendít.

REGGEL ESŐ ELŐTT

A föld héja meleg, mint a friss kenyér.
Szürke ködben hűl a nap-kemence,
füre, fára, virágra szítál a bánat.
Féllárbocra eresztik bóbitájuk a ménták.

Mérhetetlen a búja fűnek, fának, virágnak,
az isten szeméből égi könnyek szitálnak,
s fürdik a langyos júniusi rét.
A föld reggeli nyugodt álmát alussza,
a lélegzése halk illat-sóhaj,
de a virág-gyárakban nyüzsgő munka, sok zaj,
a virág munkanapja huszonnégy óra.

Nedveket szűrnek csöveken s csatornákon,
mézet és cukrot, faggyút és anilint,
bugyborékoló keserű tejet,
szerelmes pillék selyem hálószobáit
folyékony sugarakkal festik.

Hallgatom a virág-üzemek sistergő zakatolását,
s fáradtan húzódom
a sötét égbolt sátora alá.
Az ember még sötétben senyved éji bástyák tövében,
de a pállott falon már réseket kutat a lélek ideges ujjá,
s eljön az idő, mikor az ember hatalmasan
széttolja az eget és földet, mint két fekete sziklát,
hogyan kigyúljon az új kilátás.

Oh, új kilátás, ha minden ember virág lesz.
és reggel, eső előtt, féllárbocra ereszti lobogóit.
Oh, liliom lesz az ember és madár lesz,
énekel s dolgozik huszonnégy órát naponta,
telistele bibliai bölcsességgel.

A FŰ HALÁLA ALKONYATKOR

Ma este meghal a fű.
A júniusi kékség bölcsen hallgat,
pedig a fű halála nagy esti sorstragédia.

Oh, drága fű!
Hányszor hoztam el hozzád a fájdalmaim, te drága fű,
sötét eröm, torz átkaim, a gondolatok bűnét,
mind hozzád hoztam, te fű, sebes tenyéren,
és a te néma bölcsességed lecsillapított mindig,
és orvosság volt nekem a te halk logikád.
Eljártam hozzád egész júniusban,

mint sebesült, ki ágyra vágjik,
mert a tenyere sajoj és vér folyik
megtördelt lábain.

Mégis, hála helyett, az orvosságért, a csend-borogatásért,
öled samaritánus melegéért,
százezer néma gyermeked,
kik némán ágaskodtak a minden tüzek szülője felé,
százezer gyermeked eltiportam,
én sebesült, vad, örült óriás!

Eltörtem a könyökét fiaidnak, a térdét s minden csontjait,
és vére folyt a fiaidnak,
s abban fürödtem büntől és bútól, én eszelős Heródes.
S te néma voltál, csendes és jó,
öledbe vetted a gonosztevőt,
mert kezdettől fogva csendes a te bölcsességed,
a jó és a rossz kútfői fölött.
Oh, drága fű, bölcsességednek béke és dicsőség.

A kelyheid még nem ürültek fenékig,
hangszereidről még nem hulltak szét a legutolsó hangok,
érett hímporod sárga lisztje még milliárdokat táplál,
és a színeid lágy vánkosán még napsugár pihen
hajnaltól estelig,
de közeleg már kegyetlenül, fű,
a te esti kora haláloed!

Te voltál az ezüst spirál-kagylók hegycsúcsa,
ahonnan csiga-filozófus szürcsölte déli sugáradagját,
és csillag-hurkú szalmaszál voltál
szivárvány-nyálkán elsikló pók-meteoroknak.
És árnyas őserdő voltál
a moszatoknak, mik zöld homályban
föld alatt fonják fehér szövetük,
s most közeleg a fekete halál!
Hova mászik a csiga-filozófus,
moszatot ki véd meg fekete fegyverektől,
és hol sírnak a sebesültek eztán,
akik most júniusi réten sírnak?

Suhog a kasza már és csattog a fenőkő,
mit az ember ferde szaruban hordoz,
s visszhangzik fekete mennydörgésként
fű feje fölött a tragikus elv.

Ma este,
mikor a füzek feketék, mint tusvonás mélylila selymen,
illat-fináléd felzokog, te drága fű.
Békesség néked, kedves, békesség néked!

REGGELI DIADAL AZ ÉJEN

A lomb kiált a reggeli szélnek,
mely csillagokat olt,
és az utakat a hajnal kék nedveivel locsolja.
Jegenyék lóbálnak fekete lobogókat,
s a bokrok, tapsi nyulak.
földhöz lapulnak, ijedten várva
minden árny biztos kezű vadászát,
a napot.

A nap még nem jön.

Csak tűz-ebei csaholnak a keleti égen,
és a szél kürtbe fúj.
Lángos trombitások mennek a nap előtt,
és felhők és szelek, a napnak énekelve,
és a jegenyék lóbálják lobogóikat,
a gyárok is köszöntik az első fényt,
kifeszítik fehér füst-vitorláik,
úsznak a völgyben s hajók módjára dudálnak.

Oh, légy üdvöz, te nap,
fátyolos égbolt világosítója!
Állok a dombon s reggeli diadal dalát dalolom!
Égek magamban, mint a napláng,
magamnak vagyok világos égbolt,
s reggeli szélben fényt szimatolok!

A szélben, reggel, szimatolom a fényt!

DAL A VIRÁGOS DOMBON

Sokáig vándoroltam, hogy itt a virágos dombon letérdepeljek,
és hagyjam, hogy a virágok beszéljék árnyal agyam rostjait,
és hallgassam, hogy harangoz a szél
virágszirmok piciny harangjain.

Sokáig vándoroltam, hogy végül itt a dombon letérdepeljek,
s kezemmel mélyen magamba nyúljak,
bordák mögé a testem mélyibe,
s magamból mindent kiemeljek, s megmutassam a napvilágnak,
hogy milyen szegény, szürke, nyomorult!

De hát mi is él bennem?
Emberek, kiket nem szeretek, s akikről úgy gondolkodom,
hogy meghalniok se kell,
(ha nem lennének, nélkülük is meg tudnék élni)!

Emberek, akik rólam fekete képet festenek,
és gyűlölnék örülten engem,
és én örölkük fekete képet festek,
és gyűlölöm örülten őket!

És végül én magam!
Becsvágyaim?
Nincsenek!
Romantikus szenvedéseim?
Nincsenek! Szenvedés sincs! Ez nem szenvedés!
Hát nevetséges bűneim?
Csak ez, és semmi több!

Térdepelek a dombon és hagyom, hogy a virágok
beszójék árnyal agyam rostjait,
és töpregek ezen a pokoli ürességen!

Oh, virágok, porcelán szépség!
A virág belsejében gigászi térség nyílik,
s kong a csend, mint a katedrálisokban.
Selyem, könnyű miseruhában
viasz-ostyával teli szirmok
áldozásra várnak a harangozó szélben.

A virág vak, a virág süketnéma,
örök sötétben áll s láng-napot tapogat,
felhők, állatok, tárgyak vad özönében.

Oh, bár lehetnék vak és süket virág!
És ne lennék báb, betegen botló,
tipró, köpködő, magában vajú.

A dombon térdepelek, nézem a szántóföldek fekete hullámzását:
erdők hatalmas, tömör tömegét,
amint kövér, zöld, lusta sertések gyanánt elhevernek,
s vibrál a napfény hét színes körben,
és minden mozog, illatoz, ömlik,
erdők és bogár-brácsák és patak-xilofonok,
s mint szörmés divathölgyek, a sárga búbú barkák.

VER SACRUM

A dolog úgy áll, hogy most már nem vitás,
hogy itt a nap.
Itt a nap, hogy elindítson mindent
a földön és a föld alatt.

Kelyhekbe bort és parfümöt tölt színültig.
Szürke szín nincs. Nincs, ami szürkít.
A dolgok most vörösen izzanak:

izzó virágok, izzó salak.
Már nem vitás,
hogy itt a nap.

Valami nedvektől részeg a kék ég.
valami daltól zeng a mélység.
Színek lobognak, tarka kendők,
és tejszagú minden és tej csöpög le,
és duzzadnak teli tejjel az emlékek.

Olaj buggyan, fények kenetje,
az idegekre, a rossz idegekre.
Jön a nap; szín érik, szél szól,
nincs még, úgy tetszik, semmi se veszve.

*A verseket válogatta
és fordította Ács Károly*

SUBOTICAI HÁROM NAPOM 1963-BAN

NAPLÓRÉSZLET

Sinkó Ervin

Talán lehetséges, de alighanem érdemes is utólag rekonstruálnom ezt az immár elmúlt három napomat.

Pedagógiai főiskolát végzett, Suboticán és környékén működő középiskolai tanárok távhallgatói minőségben íratkoztak be a Novi Sad-i filozófiai fakultás magyar tanszékére, s nekem, a tanszék vezetőjének, az a feladat jutott, hogy mindennap négy órán át előadást tartsak nekik, a magyar irodalomról vagy irodalomtörténetről, amiből diplomálniuk kell nálam ez év júniusában.

Három nap, három nap alatt tizenkét óra előadás — ez volt az, amit kértek. Nem értettem, mit remélnek ezektől az előadásaimtól, mit várnak tőlem, s azt se tudtam, kifélek azok, akik ott most az én előadásomra várnak. Csak nem gondolják, hogy valamiféle gyorsforraló kurzust tartok nekik, a magyar irodalom története „dióhéjban”, háromszor napi négy óra alatt nagykanállal adagolva? Még a gondolat is felháborító, hogy valami ilyenre vállalkozhatnék. „Geh und such dir einen anderen Knecht!” — kellett volna felelnem nekik. Talán mégis hülyeség, hogy egyáltalán ráálltam és útra keltem ebben az istenverte vad télben. Legalábbis tisztáznom kellett volna előbb, hogy mit akarnak tőlem. Nekem megvannak az emlékeim hajdani irodalomtörténet-tanáraimról, s ha hallgatói minőségben olyanfélék várnak rám ott?

A gyorsvonaton a vagonajtókat egész éjszaka nyitva tartják, mert — magyarázta még a barátságos kalauz — különben mínusz 25 fokban hidegben befagynának. A vastag jégréteggel borított csúszós folyosón szerencsésen túljutottam, s amikor már benn ültem a fülkében, melynek ablakát a vastagon ráfagyott hó és grönlandi jégcsapok tették átláthatatlanná, igazat adtam barátomnak, aki még este kilenckor, fél órával elutazásom előtt arról akart meggyőzni, hogy nem vagyok normális, ha nem jelentek sürgönyileg beteget. Alig pár ember utazott. Benn a fülkében azonban idővel mégis meleg lett, és egykori magyar irodalomtanáraim rossz és csúf emléke helyett (épp Szabadkán buktam meg a gimnáziumban magyar irodalomból, sőt hittanból is, holott mint a szabadkai 6-os honvéd gyalogezred katonája vizsgáztam, s a bukás következménye, mint a tanárok is tudták, az volt, hogy egyenesen a frontra kellett mennem) — az előttem álló hosszú éjszakára gondoltam.

A fülkében csak ketten voltunk. Útitársam szerencsére nem volt beszéd. Úgy, ahogy volt, télikabátostul mindjárt hanyatt feküdt, még valami takaróval is bebugyvolálta magát. Éppen csak közölte velem, hogy mérnök, ő is Suboticára megy, és reméli, hogy hajnalig fel se ébred. Én tehát zavartalanul átadhattam magam az *Új hang* olvasásának. A folyóiratot utolsó percben minden szándék nélkül dugtam a zsebembe. 1956-ban küldték el nekem Pestről sok más könyvvel és folyóirattal együtt, s azóta felbontatlanul hevert abban a bőrtársolyban, melyben, meglehetősen rendetlenségben, azóta is gyűlnek és feledtetnek el folyóiratok és újságok, melyeket azzal a szándékkal őrzök, illetőleg teszek félre, hogy „egyszer majd” meg kell nézнем őket. S íme, az 1956. évi *Új hang* című folyóiratnak, a februári számnak, 1963. január 23-án éjszaka ütött az órája.

Életem egyik legérdekesebb, vagy legalábbis egyik legelgondolkodtatóbb olvasmánya lett, ezt mindjárt meg kell mondanom. 1956 februárjában jelent meg, tehát a dolgokat kissé leegyszerűsítő magyarországi terminológia szerint az „ellenforradalomnak” nevezett események *előtt*, de már az „olvasás” időszakában, akkor, amikor Pestről, Kecskemétről, sőt Romániából is hosszú évek után írni merészelték, folyóirataikat küldték el nekem régi és új barátok, abban a hitben, hogy most, amikor immár hajnalodik, szabad és lehet még velem, hírhedt jugoszláv revizionista banditával is kezét szorítani. Pár olvasást és fagyot megértünk azóta is. Annak idején azonban valószínűleg így került hozzám ez az *Új hang* is, melynek első helyén most, 1963 januárjában, a Subotica felé robogó vonaton egy Simon István nevű ifjú költőnek ma is, ma különösen megdöbbenően üdén ható versét olvasom. „Orgonabokor” ennek a számomra immár felejthetetlenül vált versnek a címe. Így kezdődik:

*„A rádió harsogta tegnap a hírt,
hírek közt, Dulles beszéde után,
hogy most, télen, január derekán,
lilakék gyertyáit felnyújtva, kinyílt
kopasz zalai tájon valahol
egy árva bokor, orgonabokor.”*

Ez az első strófa. Az első benyomás, ugyebár, hogy a költő, aki a többi hírt, sőt Dulles beszédét szóra se méltatja, s ennyi szót veszteget az orgonabokorra, tüntet a maga közönyével a politika iránt, mindennemű politikai esemény iránt érzett csömörével. Mert továbbra is, mint kiderül, egyelőre. a szónoklatok, hadikészülődések, béke-deklarációk, termelési számok, követelések, vádak és ellenvadász elmennek a füle mellett, egyelőre csak a természet picis kis csodája, az orgonabokor az, ami foglalkoztatja, az orgonabokor bűvöli el komolytalan antiszociális képzeletét. A januárban kinyíló orgonabokor! Fantáziál, hogy miként történhetett. Palánk mellett, ott, hol a ház meszelt falát mindig éri a nap (alighanem tehát déli oldalon), ott nyílt ki. Tehát nem is csoda, meg lehet magyarázni.

*„Mert süt a nap, meleg van, lám tizenöt
Celsius és ez az árva bokor
kapja magát és mindent kipakol
hirdetni már most is a fényt, levegőt,
életet! S hol úgy fehérlik a fal,
mereng lilakék virágaival.”*

A költő azonban úgy találja, hogy bár megmagyarázható, a tünemény nem kevésbé elámító és ellágyító. Gyöngéden szorongva kérdi, hogy a bokor, „szegényke”, sejt-e,

„hogy holnapra már
lefagyhat, ágait hó lepi be,
csipog fölötte fázó cinege,
s mit tavasznak hitt, az tél volt, január?”

A költő az eddig megtévesztően csokonaias, bukolikus hangú kérdésre adott válaszával egyszerre azonban átschap egy apodiktikusan megnyilatkozó, minden taktikának, stratégiának és politikai okosságának fittyet hányó hitvalló igazságba:

„Mindegy, nem arra gondol, mi lehet,
csak betölti, amiért küldetett.”

S hogy még félreérthetlenebbül kicsengjen a politikaellenes vers politikai és erkölcsi konklúziója: az orgonafáról, mely „a tél derekát felvirágozta az élő virág tavaszával”, a költő erről a vakmerő orgonabokorról elszánt, dacosan gondtalan rajongással vallja:

„mert nekem ő a csoda,
hogy lássam meg: nincs lehetetlen,
amit tennem kell, most kell tennem.

Tudom, lefagy; de ősszel is lekaszál
minden virágot a sors, legalább
ő csoda volt, szívünkbe itta magát,
s így örökké él a hősz orgonaszál,
mert a télen is lett tavasza —
mindig a bátornak van igaza.”

Megvallom, hogy nekem ez az individualista, politikai szempontból hibás, oktalan és tarthatatlan orgonabokori álláspont rendkívül tetszett, noha azt már a bibliabeli Prédikátor könyvében is keményen megbélyegezték. Mert már ott is írva áll, hogy „minden dolognak rendelt ideje vagyon és ideje a meghalásnak, ideje az ültetésnek, ideje annak kiszaggatásának, ami ültettetett. Ideje vagyon a megölésnek és ideje a meggyógyításnak . . .”

Nekem szép, mégis egész különösen szép, ahogy a negyedik strófában még „szegényke”-ként előre sajnált lilakék virág az utolsó strófában hirtelen pátosszal mint „hősz orgonaszál” ragyog fel, éspedig avval a konklúzióval, mely talán helytelen, de annál szebb, hogy „mindig a bátornak van igaza” — avval a konklúzióval, melyet az okos emberek szörnyű világával, vagy talán a szörnyű emberek okos világával szemben Ady Endre is úgy fogalmazott meg „A szamaras ember”-ben, hogy „hiszen úgy kell, kell a számárság”.

Jó versből, mint amilyen az Orgonabokor, magából ki lehet találni a kort, melyben termett, a körülményeket, az ellenségeket, egyszóval mindazt, amit a vers teljes megértéséhez tudnunk kell. Az Orgonabokor mottójául a költő Vörösmartyt idézhette volna: „Most tél van és csend és hó és halál . . .” A tél tartott még az Új hang 1956 február hónapjának dátumát viselő számában is, körös-körül mindenütt. A költő arról énekelt, hogy egy

fecske még nem csinál nyarat, de azért mégse cserélné el az első fecske több mint kétséges, több mint kockázatos szerepét és sorsát semmivel a világon.

Hegellel szemben az Orgonabokor költője Sören Kierkegaard nézetét képviseli. Több évtizeddel előbb, pontosan 1926. május 16-án kelt naplójegyzetemben, a dán filozófus lírikust olvasva, felvettem a kérdést, hogy jobban meggondolva, hogy is van az a hegeli történelmi szükségszerűséggel. A történelmi processzus, épp mert szükségszerű, nem ismeri el a választás lehetőségét, a cselekvő egyén azonban mindig a vagy-vagy alternatívájával kerül szembe. Miféle egyéni cselekedet az, mely nem egyéni döntésnek, hanem törvényes szükségszerűségnek az eredménye; az, ami úgysis, szükségszerűen be fog következni, akár akarom, akár nem, miként lehet képes engem, egyént, lelkes cselekedetre ösztökélni? Esztétikai síkon fejezve ki ugyanezt a kérdést: ha a vers úgysis megíródik, mert meg kell íródnia, hogy lehetne az alkotás lázában költőként égnem?

S íme a felelet egy Pesten, 1956 telén írt anti-hegeliánus versben, melyet 1963 kemény telén a zagreb—suboticiai gyorsvonat fülkéjében olvasok — a felelet voltaképp nem „elméletben”, hanem az Orgonabokor költőjének, az alkotó művésznak magatartásában tárul elém.

Lapozgatok az *Új hangban*. Ha 1956 magyar eseményeit nem is ismerném, a további közlemények egész sora arról győzne meg, hogy a szép Orgonabokor valóban jogos balsejtelmeknek adott hangot. Mert ez a vers valóban előresszaladt. Mellette afféle látszólag békés, de rohamra kész koegzisztencia jegyében önelégülten és fenyegetően csörögnek a további oldalakról a sztálinista, előírt esztétika vonalas bilincsei. Az „Élet és művészet” című rovatban egy Artner Tivadar nevű kritikus vagy hivatalnok elvtárs „Képzőművészetünk biztató fellendülése” címmel „cikkant” egy abszolút vonalas cikkantást. Fél oldalt teljesen elfoglaló fényképen, melyet a cikkíró választott ki, fellendült képzőművészetünk egyik példánya. Szerzője bizonyos Szabó Vladimir, és a kép címe: „Földosztás”. A továbbiakban a cikk kíséretében szintén illusztrációk. „Kubikus”, majd „Bányász”, és mind elijeszítő, és pontosan megfelel a kritikus elvtársnak, illetőleg annak a hivatalos vonalnak, melyet a kritikus elvtárs szükségszerűen képvisel. Ő ugyanis habozás nélkül, együgyű önelégültséggel vallja meg: „Ha tárlaton járok, gondolatokat keresek.” S a tárlaton, mely „képzőművészetünk biztató fellendüléséről” tesz bizonyosságot az abszolút vonalasságot képviselő Tivadar szemében, valóban csupa olyan képet látni, melyben a szemlélő nem hiába „keres” gondolatokat. De viszont aligha találhat valamit is, aminek köze volna a festészethez. Kivéve talán azokat, amiket formalizmusuk miatt ez a Tivadar megró, és ennek folytán szóra se érdemesít. A gondolatok azonban, amiket ő „a tárlaton járva keres”, nem túl eredetiek, ti. nem a festők fejében vagy szívében születtek, hanem — mint ez a képzőművészeti kritikus maga írja — „nagy részben a megrendelések ösztönző hatásának köszönhetőek... Az állami és közületi pártmegbízások a társadalom igényét közvetítik a művészek felé, s nem csupán tematikai érdeklődésüket, de művészetük formanyelvét is egészséges módon irányíthatják”.

Szegény, gyönyörű, lilakéken kivirágzó hős orgonaszál! Szomszédságában egy ilyen Tivadar, aki nemcsak nézni és látni, de írni se tud, s gyanútlan nemtudásának egyik meggyőző stiláris gyöngyszeme, szinte édes példája a művészetek „egészséges módon irányított formanyelvé”-ről szóló megállapítása Tivadarék egészségének nyilvánítják a léleknek és izlésnek azt a betegségét, illetve teljes távollétét, mely „képzőművészetünk demokratizálásáról tanúskodó magas eszmeiségű monumentális realista alkotásokban” néz, illetve ásit ránk és mi rá. Alkotásokban, melyeknek címe is sokat mond az államosított esztétika produktumairól: „Látogatás a tsz-ben”, „A

vörös hadseregben harcoló magyar huszárok”, „Termelőszövetkezeti tagfelvétel”, és végül egy ugyancsak több méter hosszú és széles „festmény”: „Békeív-aláírás”. Az Orgonabokor nagyobb dicsőségére nyilván szerepelt a kiállítás szép szobor is. Az én egykori barátom, a nagy magyar szobrász, Ferenczy Béni állította ki Petőfijét. A kritikus elvtárs ezzel, természetesen, elégedetlen, mert, mint mondja, Béni Petőfije testalkatát tekintve „túláságosan vézna és naturalista kötöttséget árul el”, hiányzik belőle az, amit Artner elvtárs ráncba szedett homlokkal fából vaskarikának, illetve becsületszavamra állítom, szó szerint „realista eszményítésnek” nevez. A Tivadar-szerű műítések hibátlan ösztönnel csak azoknak a képeknek helyezelnek, melyekben . . .

Volt egyszer egy nagy ember, akit Péterfy Jenőnek hívtak, s aki szentségtörő szavával, noha akkor csak középiskolai tanár volt, és a grófok államától kapta a kenyerét, meg merte írni a gróf Zichy Mihály képeiről, azaz a grófról, hogy „arra használja az ecsetet, hogy olyat rajzoljon, amit a feuilletonista” — vagy, tehetném hozzá, a vezércikkíró elvtárs — „jobban megír.” Tivadarék azt állítják, hogy így és erre kell használni az ecsetet.

Ebben a, csak a vonatkerekek kattogásától és útítársam diszkrét hortyogásától kísért, magányos meditációra invitáló, hótól és jégtől elfüggönyözött éjszakai csendben akadtam az *Új hang*nak ebben a számában még több, igen régről, szerencsére csak emlékekből ismerős, más „egészséges módon irányított” elmeszüleményre is. Többek között egy cikkre, mely „A fiatal szovjet írók tanácskozásának néhány tanulsága” címet viseli. A cikkíró e moszkvai tanácskozásról beszámolva, mindjárt kezdetben sóhajtvá állapítja meg:

„A magyar irodalom . . . nem jutott el az irodalom jellegére és feladataira vonatkozó nézetek terén olyan elvi egységre, mint a szovjet irodalom.”

Ebből a jogi paragrafusok és rendeletek szerkezetére emlékeztető oktató mondatból a cikkíró arra a következtetésre jut, hogy „mi magyar írók” „magunknak ártanánk, ha a fiatal szovjet írók tanácskozásának tanulságait nem igyekeznénk felhasználni . . .”

Ez nem azt jelenti, hogy a fiatal szovjet írónál már minden az államosított esztétika magaslatain mozog. Ám mint az idősebb szovjet írók mondták a három napig tartó tanácskozáson, „bírálnivaló akad még a fiatalok műveiben is”. Az egyik idősebb esztétikai csatoló szerint a fiatalok „olykor túláságosan bezárkóznak a magánélet témáiba . . . s azt a lemondó hangulatot árasztják, amelynek mottója az, hogy az aljas emberektől nem tudunk megszabadulni . . .” Egy kifogásolt fiatal szovjet író, Vologyin számára állítólag „észrevétlenek maradnak a nagy események, a nagy, erőteljes jellemek . . . s ez már határozott veszély . . .” S egy kis kitéréssel a magyar fiatalokra, ez alkalommal a cikkíró óva int „a revizionizmus mocsarától”, a magyar fiatalok körében „romboló jobboldali elhajlástól, ami a kétkedés és cinizmus levegőjét árasztja”. Tanulságos a fiatal szovjet írók tanácskozása különösen azoknak a fiatal magyar novellistáknak a szempontjából, akiknek „egy része nemegyszer reked meg tartalmatlan hazug életek, magukra maradt öreg parasztnok problémái és fájó gyermeki emlékek ábrázolásánál . . .”

Ehelyett, vonja le a tanulságot a cikkíró az idősebb szovjet írókkal egyetértve:

„A kollektívák tevékenységét kell ábrázolni, az embert a termelőmunkában . . . A munkásosztály ábrázolását azonban nagymértékben akadályozza az esztetizáló, finomkodó kritika”, holott — s az idősebb szovjet írók következő megállapítása igazán lélekemelő —, holott „a szovjet ember életében a munka a legfőbb”. S ezért — egy bizonyos Makarov nevezetű,

szintén idősebb költő szerint — különösen sajnálatos „a szerelmi költészet előtérbe nyomulása a politikai harcok rovására”, és legsajnálatosabb „a szerelmi költészetben a rossz értelemben vett intimizmus... nem helyes a szerelem kérdéseit valami külön szférába emelni, elszakítani az élenjáró szovjet ember társadalmi és termelő tevékenységétől.”

Vajon mi az a rossz értelemben vett *intimizmus*, s milyen ugyanaz, ha jó értelemben vennénk? — tanakodtam magamban.

Mínthogy a fülkéből a jégborított ablakon kilátni nem lehetett, a kalauztól tudtam meg, hogy Slavonski Brod körül haladunk, és leragadó szemmel, szívemben az Orgonabokor dicséretével, lapozgattam volna még tovább, ha a fiatal szovjet írók tanácskozásának a tanulságai nem hatottak volna rám olyannyira elálmosítóan. Se fiatalon, se öreg fejjel, egyetlen „írói tanácskozást” se tapasztaltam, mely csak egy mákszemnyire is tanulságos lett volna számomra az én írói munkámban, pedig hát különféle országokban és időkben, szerencsétlenségemre, jelen voltam egynehányon. Íróként elveszett, sőt nem is volt mit vesztenie annak, akit ettéle tanácskozások befolyásolhatnak az írói munkában, abban a munkában, melyet minden termelőmunkától épp az különböztet meg, hogy mindig szuverénul egyéninek, dacosan haszontalannak, csak a saját benső törvényeiért való harcban kell megszületnie. Úgy, mint a szerelemben — a szerelemnek rossz vagy jó értelemben vett intimizmusában —, hacsak azt a szerelmet eleve nem ette meg a fene, nem érvek és nem ellenérvek döntenek...

S amíg így, őszinte halálával eltelve az igazán hősies vasúti alkalmazottak iránt, a vonatfülke immár kellemes melegében elszunnyadtam, a moszkvai tanácskozáson résztvevő, leckéket osztogató „idősebb szovjet írók”, vállukon az én kellemetlen emlékű, már rég megboldogult középiskolai magyar irodalomtanáram fejével táncoltak lecsukott szemem előtt, egyiknek-másiknak az idők távolából még a hangja is fülembe csendült, különösen a szabadkai Richter tanár úré. A szóbeli vizsgán, az ő kérdésére, hogy nevezek meg egy nagy magyar hazafias költőt, spontánul és teljes meggyőződéssel az akkor még hivatalosan dekadensnek és érthetetlennek s mindenekeelőtt nemzetiellennek bélyegzett bálványomat, Ady Endrét neveztem meg, és a megrökönyödött kérdésre: — Hazafias? — habozás nélkül idéztem Ady, a Galilei körnek ajánlott „A Tűz márciusa” című verséből teljes lelkesedéssel:

*„Hadd hallják végre olyan magyar szava,
Ki sohse félt, de most már nem is félhet,
De kihez bús Hunnia szíkjairól
Sírjáig eljut lázítva, bárhova,
Gögös grófi szó s piszkos szolgálének.”*

S aztán Richter tanár úr nekem, az akkor már katonaruhában vizsgáló diáknak, írásbeli dolgozatul „A tavasz mint a természet ébredése” című témát adta fel, és piros ceruzával húzta alá vastagon, és két felkiáltójellel fejezte ki megbotránkozását az én rossz értelemben vett intimisztikus hasonlatomon, mely arról a felfedezésemről szólt, hogy a lányok ajka az érett piros, szagos földiepret (legkedvesebb gyümölcsömet) juttatja eszembe, és hogy szívem szerint soha jól nem lakva, valamennyit úgy alaposan halálig szeretném a nyelvemre, az ajkam, sőt a két sor fogam közé venni.

Nem aludtam, nem is voltam ébren. Ebben az optimális állapotban rájöttem, hogy Zágráb óta a vonaton egész hasznosan töltöttem az időt; az, amit az *Új hangban* „a művészet és irodalom eszmeiségének” kinevezett őreitől olvastam, az eszmeiség kardinálisainak nézeti és ítéletei, valamint intelmei, valósággal inspiráltak, hogy majd Suboticán — ahol a távhall-

gatóknak megtartandó napi négyórás előadáson kívül, péntek estére, 25-ére, már egy héttel ezelőtt, a Népegyetemen a suboticei kultúr munkásoknak egy előadást is ígértem „Konformizmus és nonkonformizmus” címmel — kifejezem a magam ateista, mindenben a régi és új pápák és kardinálisok hivatalos nézeteivel és követelményeivel ellenkező esztétikai meggyőződését. Végül is, ha már véletlenül professzorság is lett a sorsa, beszélhet azért egyszer egy egyébként „gyakorló” művész, beszélhet az író is irodalomról és művészetéről — nem szabály mégse, hogy csak azok beszéljenek róla, akiknek nem kenyerük. S most már ebben a termékeny félálomban, a fülké sarkába húzódva, arra is ráeszméltem, hogy mért nem értem be az Orgonabokor felfedezésével, s mért kötötte le annyira érdeklődésemet az 1956. év elején megjelent *Új hang* ideológiai hivatalnok-irnokai igazán újnak vagy eredetinek nem mondható, s nem is túl érdekes fejtegetéseinek a sora. Hihetetlen bár, de úgy van: amint az autoritativ, a *raison d'état*-nak alárendelt esztétika, amint egy bármily szempontból is utilitarisztikus esztétikának a téziseit adják elő, akkor lehetnek ugyan árnyalati különbségek a Sztálinban boldogult Zsdanov, Todor Pavlov, Tyimofejev esztétikai követelményei, vagy a nagy és a kis olvadások korszakában kinyilatkoztatott hivatalos esztétikai kívánalmak között, végeredményben azonban, árnyalati különbségektől eltérően, a zsdanovi ideológiai utilitarizmus és az elolvadt vagy olvadóban levő Zsdanovkák ideológiai utilitarizmusa sokkal mélyebben hasonlítanak egymáshoz, sokkal nagyobb és végzetesebb az azonosságuk, mint az, amiben különböznek egymástól.

Pár nappal útra kelésem előtt a *Lityerturnaja gazeta* legújabb számában olvastam ugyanis, hogy Moszkvában a múlt év végén — „írók és művészek bevonásával” — tartott értekezleten a Szovjetunió Kommunista Pártjának Ideológiai Bizottsága nevében, L. F. Ilyicsov beszédet mondott „a szovjet irodalom és művészet eszmei tisztaságáról”. Se okom, se jogom nincs kételkedni nevezett Ideológiai Bizottság és személy szerint L. F. Ilyicsov jóhiszeműségében és őszinte szándékában, hogy felszámolják a — véleményem szerint — nem éppen mélyrehatóan a „személyi kultusz” fogalmával megjelölt korszak szellemtelen és embertelen örökségét. Nehezebb azonban likvidálni, mint örökölni az átkot.

(Útitársam, a mérnök, aki mindjárt Zágrábban, amint beszállt, azzal a reménnyel tért nyugovóra, hogy Suboticáig aludni fog, megmozdult, és órájára nézve, fejszóvalva nyilván azt konstataálta, hogy íme, a kitűzött cél előtt ébredt fel. Hirtelen elhatározással túltette magát a csalódáson, felült, télikabátja zsebéből két kerek konzervdobozt húzott ki, s egy ötletes konzervnyitóval, melyen kanál is volt, kinyitotta a két dobozt. Penetráns szagáról ráismertem, hogy májpestétom konzerv, ő pedig hihetetlen gyorsasággal, egy falat kenyér nélkül fenéig kikanalazta és elfogyasztotta mind a két doboz tartalmát. Közben egész idő alatt alig vette le a szemét rólam, én pedig tettem magam, mintha aludnék. Alig nyitottam ki azonban csak kicsit is a szemem, mindjárt rajtakapott és örvendve szólított meg:

— Eh, féltém már, hogy nem ébred föl — és a kabátja földi javakban kifogyhatatlan zsebéből — egy pakli játékkártyát húzott elő vidáman, mint valami kedves paripa nyakát, szeretettel megpaskolta a csomagot, s játszámára invitált: — Hogy agyonüssük az időt.

Zavartan vallottam meg, hogy nem ismerem a kártyát, nem tudok játszani.

Úgy meredt rám, felvont szemöldökkel, mint valami kőkorszakbéli vademberre. Meglepődve, hitetlenül, majd, ha nem tévedek, valami unott közönnyel. Egész úton többé egy szót se váltott velem, s elkeseredésében hamarosan újra kinyújtózott, és valóban csak Suboticán ébredt föl.)

Arra gondoltam, hogy érthetetlen: mért veszedelmesebb a szocialista társadalom szempontjából akár egy közepes, akár egy ideológiailag helytelen kép vagy vers, mint a kártyázásnak soha senki által szocialista szempontból eddig meg nem rótt, időt és szellemet ölő szokása vagy szenvedélye. De visszatérek a moszkvai értekezlethez. Jelentékeny haladás a desztalinizáció útján, hogy az Ideológiai Bizottság a képzőművészetet és az irodalmat már nem ukázokkal irányítja, hanem — „írók és művészek bevonásával” megtartott — értekezleteken. De úgy vélem, még jelentékenyebb haladás lenne a desztalinizáció útján, ha nem a Ideológiai Bizottság vonná be az írókat és művészeket, hanem az írók és művészek, ha szükségesnek tartják, vonnák be az Ideológiai Bizottság egy-egy tagját a megbeszéléseikbe. Hogy ne is szőljak a desztalinizáció útján elérendő egyedül ésszerű, maximális haladásról: ha művészek és írók egyáltalán megszűnnének „értekezni” olyan kérdésekről, amikben semmiféle szavazás, többség, határozat az alkotó művészeknek nem lehet segítségére. Akiknek ugyanis témaválasztásban, az objektív valósághoz való viszonyukban, a téma kidolgozásában segítséget nyújthat a legbölcsebb bölcsek vagy maguknak az angyaloknak gyülekezete, útmutatása, áldása vagy átká, azok lehetnek, talán lehetnek hasznosak egy-egy közösség pillanatnyi szükségletei szempontjából, de az emberiség egész eddigi történelmének tanúsága s minden máig élt művész és író példájának a bizonyossága szerint ezek a „kormányozható és irányítható” művészek és írók a művészet és irodalom szempontjából eo ipso nem lehetnek mások, mint érdektelenek. Ha művész, ha író, akkor konstitucionálisan legkevésbé se szabad ember, mert alá van vetve egy benső muszájnak. Ez a muszáj lehet abszurd, lehet destruktív, lehet a közösség szempontjából hasznavehetetlen, de a közösségnek viszont illik tudnia, hogy ugyanennek és csak ennek az ellenállhatatlan benső muszájnak köszönhető minden ábra és élő szó, ami maradandó érték.

Könnyű Artner Tivadar szolgálatkésztségre rábeszélni, de próbálja meg valaki Othellót rábeszélni, hogy keressen megnyugtatóbb élettársat, mint amilyen — az ő számára — Desdemona. Noha Artner Tivadar (akit csak az *Új hangból* ismerem) az olvadásnak egy még sokkal fagyottabb stádiumában bíralt és tanácsolt, L. F. Ilyicsov, minden nyájasságával és concessiójával, 1962-ben az összetévesztésig hasonlít az 1956 februári Tivadarhoz a művészi alkotás benső, individuálisan kötött törvényszerűségeinek teljes félreismerésében. Képzelmék el Van Goghot, akinek egy ékesszóló, legjobb indulatú lelkész vagy rajztanár, akár hízelegve, akár fenyegetőzve, leckét akar adni az erkölcsös életről, illetve arról, hogy miképp kell neki a társadalom érdekében konstruktív módon részt vennie a képzőművészet helyes irányú „fellendítésében”. Képzelmék el, hogy valaki megdicséri Byron a görög szabadságharcban való részvételéért és a szabadság eszméjének dicsőítéséért, de ugyanakkor legjobb akarattal figyelmezteti, hogy javítsa ki a *Don Juanban*, *Kainban* vagy *Manfréd*ban kifejezésre jutott „hibás” nézeteit. Nem jelentene-e ez olyan kívánságot, hogy ez a rendkívüli, fájdalmasan bonyolult és egyszeri valami, ami a nagy angol költő, aki épp ellentmondásai intenzív vehemenciájával jelenti mindnyájunk gazdagságát, szabja magát egy primitíven fantáziátlanul felállított, valóságban nem létező, helyes úton járó verselőnek a modelljéhez, szimulálja műveiben a jeles tanítványt, redukálja magát az Ideológiai Bizottság cunuchjává — egyszóval szűnjön meg költő lenni?

Nekem is itt vannak a zsebemben az én konzervdobozaim. Most már végleg fölébredtem, s előveszem a *Lityeratura*naja gazetát, és olvasom, hogy az 1962. év végén miket magyaráz páratlan jóakarattal Ilyicsov a művészeknek és az íróknak.

— Csak üdvözölhetjük azokat a kísérleteket, amelyek a valóság művészi tükrözésének új formáit keresik. Tévednek, akik azt hiszik, hogy a

szocialista realizmus és az alkotói kísérletek nem férnek össze egymással. De az új keresése csak akkor járhat sikerrel, ha helyes irányban halad...

Ilyicsov tehát nem akar valami félelmes Zsdanov lenni, jó barát, aki nem ellenzi, sőt üdvözlí az új keresését, „ha helyes irányban halad”. A baj csak az, hogy nincs művész és nincs író, aki keresi az „újat”, illetőleg minden művész és minden író, hacsak nem érdektelen másoló, epigon, föltétlenül holtig keres valamit, amit csakis a kívülről szemlélődő téveszt össze az „új” keresésével, holott valójában viaskodás az egyéni élmény és egyéni emóciók és közölnivalók megfelelő, tehát egyéni kifejezési módjáért. Bölcsen hangzik, hogy ez a keresés csak akkor járhat sikerrel „ha helyes irányban halad”. De miféle keresés volna az, mely előre a „helyes irányban halad”, mely már előre tudja a „helyes irányt”? Minek keresni, hogy lehet keresni annak, aki már tudja a „helyes irányt”? És minek félni attól, hogy eltévedek keresés közben? Az a bizonyos Lessing nevezetű nagy német író például többre becsülte a tévelygések árán elért „helyes irányt”, mint a készen kapottat. Mert a készen kapott helyes irányban csak aludni lehet, de alkotni nem. Hátha igazán eltévedve, végül egy még helyesebb irányra találok, mint amit készen kaphatnék? Mért épp a művészt tesszük meg attól a „dunkle Drang”-tól, mely nélkül Marx nem lett volna Marx, és amely minden világosnak és produktívnak az örök szülőanyja?

Bármennyire is elütő a sztálini idők dekrétumaitól, bármennyire is biztató az Ideológiai Bizottság nevében felszólaló L. F. Ilyicsov beszédének hangneme, mégis alig akad egy mondata, mellyel kapcsolatban nem támadna ellenvetésem vagy sok-sok támaskodó kérdésem. Epp mint írónak, aki kommunista, s akinek szívügye, hogy a kommunista az emberibb társadalomnak, az emancipált emberségnek, tehát a szabad igazmondástól elválaszthatatlan szabad szépségnek is követe és harcosa legyen. És épp ezért nem hiszem, hogy annak az akkori ottani Ideológiai Bizottság nevében szóló Artner Tivadarnak igaza lett volna, mikor túlságosan „véznának”, nem eléggé „eszményítetten realisanak” nyilvánította Ferenczy Béni Petőfijét, mint ahogy nem tudom elhinni, hogy Ilyicsovnek igaza volna, mikor a maga alighanem túl robusztus optimizmusával kifogásolja, hogy „az irodalmi művekben nem ritkán kapnak főszerepet a harcosok helyett a tévelygők, az affektáló, ellenzékieskedő fiatal emberek.”

Ha rajtam állna, az emberi jogok, az elidegeníthetetlen emberi jogok Magna Chartájába beiktatnám a tévedés jogát. Csak azért, hogy hangsúlyozzam mindennemű hazugság tiltott voltát. Különösen a lelkesedés nélkül való „irodalmi” lelkesedést. A tehetséggel párosult őszinteség hasonlíthatatlanul értékesebb, mint a megrendelésre festett, pozitív hősök” kultusza. A „pozitív hősök” követelését éppúgy, mint az úgynevezett „eszményesített realizmusét” öreg és fiatal és leghűbb hívők szemében hosszú-hosszú évekre, tán évtizedekre kompromittálta az a még túl közeli korszak, mely szintén „bátor és hősies és igaz művészetet” követelt, mely szintén azt követelte, hogy az irodalom főhőse a parancsokért s az uralkodó rendszerért lelkesen áldozó és dolgozó nép legyen, a „mai ember”, mint ahogy Ilyicsov mondja, a „sztahanovista”, mint ahogy tegnap mondták. Az a még túl közeli korszak a „pozitív hős” nevében szintén rohadtak és dekadensnek nyilvánította azt a pesszimizmust, melyre pedig minden emberi ember számára épp e korszak rettenetes bőséggel szolgáltatott nem ürügyet, hanem okot. S meg kell mondanom, nem hiszem azt sem, hogy a „nagy szavak” ellen csak azért lázadoznak az emberek, mert „fiatalok, affektálók és ellenzékieskedők”. Nem az ellen a „szocialista” retorika ellen lázadnak-e, mely hosszú évtizedekig kötelező szabállyá tette a hazug ujjongást, és törvénnyé a normális, az emberi szó síri csendjét.

Talán helyesebb lenne nagyobb alaposággal a kérdés másik, objektív oldalával is foglalkozni, avval a kérdéssel, hogyan történhetett egy és más, ami bizonyos „nagy szavak” és, sajnos, nagy eszmék nimbuszát is nemcsak „ellenzékieskedő és affektált fiatalok” szemében, de világméretekben, objektív szempontból is megtépázta, és pedig úgy istenigazában, rettenetes alaposan.

Természetesen mi itt Jugoszláviában más mértékhez szoktunk. Nem azért, mintha a Pártnak nálunk nem lett volna és nem volna tekintélye, hanem azért, mert nálunk a Párt tekintélye sohasem alapult a csálhatatlanság mesterségesen tenyésztett és a gondolat minden szisszenését eleve megfélemlítő babonáján.

Az én „pozitív hőseimnek”, a jugoszláv vasutasoknak köszönhetjük, hogy a vonat ebben az északi-sarki hidegben is alig húsz percet késett. Még arra se jutott időm, hogy az éjszakai olvasmányaimmal és meditációimmal kapcsolatban, melyek kitűnően beleillenek majd a „Konformizmus és non-konformizmus” címmel megígért előadásom témakörébe, csak vázlatos jegyzeteket is készítek magamnak. Illetőleg, persze hogy jutott volna rá időm, ha előbb kezdek hozzá. De ezt a munkát még kényelmesebb helyzetben, az íróasztalomnál ülve is, fanyalogva, az utolsó percre szoktam halasztani. Ismeretlen emberek, mindennemű hallgatóság csoportjával való kontaktusban az előadónak is élveznie kell a maga munkáját. S a legélvezetesebb úgys a rögtönzés, azaz a küzdelem azért, hogy átvigyem a magam szellemi izgalmát másokra, aktivizáljam, felizgassam a hallgatóságot a magamnak feltett kérdésekkel. És feleletekkel. Feleletekkel, amik ha csakugyan azok, akkor mindig csak kezdetei, kiindulásai, kezdeményezői újabb kérdéseknek. Merem mondani — és mondom is —, hogy ez az antidogmatikus, vakmerően kezdeményező, a gondolatokat és egész emberségünket mozgósító, felszabadító produktivitás, ez voltaképpen a forradalom óta az egész jugoszláviai szellemi életnek, magának a jugoszláviai nagy szocialista alkotó kísérletnek a stílusa.

A suboticaí pályaudvaron reggel hatkor — mínusz 26 fokos hidegben. Mintha légiriadó volna, épp csak az elsőtétítést felejtették el. Útitársam, a mérnök, aki nem utazik kártyapakli nélkül a zsebében, tekintetre se méltatva megy el mellettem. Úgy látszik, még meg is haragudott. A kihalt pályaudvaron viszont a ködös háttérben sietve tűnik fel egy pozitív hős, Subotica városának kultúrtańcsosa, aki rám várt, és hozzám érve, a maga részéről szintén mint valami pozitív hőst üdvözöl, amiért mégis útra keltem és megjöttem.

Mindenre, ami ezzel a várossal függ össze, vagy negyven éve már csak növekvő szorongással emlékezhetem. Éveket éltem itt, amik még halálom órájában is lidércnyomásosan jelen lesznek idegeimben. Tucatjával vannak itt házak, melyek nekem ma már csak szerteszört halottak porait, rettenetesen sok halottam nevét és a megfoghatatlant jelentik, hogy mindezek közül épp csak én vagyok az, akinek kétes kiváltsága az emlékezés. Erről jut eszembe, az emlékezésről: a *France Observateur*ben olvastam, hogy Sosztakovics tizenharmadik szimfóniáját csak egyszer adták elő, s aztán többet nem. Az első tételét egy Jevtusenko-versre komponálta, egy ukrainai pogrom, valami őrjöngő nagy zsidómészárlás a témája. Az ottani felletes hatáság — velem ellentétben, aki úgy vélem, hogy kell és hogy nem lehet eléggé emlékezni, mert a jelen és jövő szempontjából a nem-felejtés erkölcsi kötelesség és szükség — állítólag maga N. Sz. Hruscsov úgy találta, hogy felesleges, illetve helytelen az ilyesmire emlékezni és emlékeztetni. Az illetékesek véleménye szerint az ilyesmi ma már „tárgytalan”. Jevtusenko és Sosztakovics azonban nyilvánvalóan úgy találták és úgy érzik hogy nem az.

A jeges úton időnként hintázó görbéket rajzoló gépkocsi az állomásról Pálicsra, a hotelba vitt ki. A következő három nap alatt is a pálicsi szállodámon és az előadóteremen kívül csak a gépkocsit láttam a városból. Vastag jégkéreggel borított ablakai elzárták szemem elől a külvilágot. Elvarázsolt térben mozogtam. Ha nem a hotel, akkor annak az iskolának a bejárata előtt szálltam ki vagy be a kocsiba, ahol a jól fűtött tágas könyvtárteremben az izzó kályha mellett reám váró karosszékben kellett elhelyezkednem, hogy aztán három napon át, naponta több óra hosszat hullassam a magyar irodalomtudomány bölcsességének manóját a széles félkörben elhelyezkedett „távhallgatók” ölébe. S hogy győzzem erővel, az elem tett kis asztalra, szorgos kezek jóvoltából mindig új és új csésze füstölő fekete-kávé került. Csupa fiatal tanárnő és tanár, már néhány esztendő óta tanítanak magyar irodalomtörténetet, többé-kevésbé ismerik tehát az „anyagot”, tehát nekik kell velem közölniük, hogy mi lesz most a dolgom e három nap alatt.

Néhány, a júniusi vizsgára vonatkozó technikai részlet megbeszélése után úgy éreztem magam, mintha nem én volnék a „professzor”, hanem ennyi professor előtt most nekem kell vizsgáznom. Valamennyiük megbízásából, nyilván előzetes megbeszéléseik eredményeképpen, egyikük kérdést kérdés után olvasott fel. Mondjam meg, mi az, amit a vizsgázóktól megkövetelek, mi az „anyag”, amit ismerniük kell, mit „főbb vonalakban” és mit részletesen? Kell-e „készülniük” a vajdasági magyar irodalomból is? A kérdéseknek, mint kiderült, legfőbb oka, hogy mint az én tanulmányaimból, de a magyar tanszék rendes hallgatóitól is tudják, különleges módszer szerint és nem a szokott kritériumok alapján adok elő, s ezért az a hír járja, hogy a vizsgakritériumok is mások, mint az egyébként szokásosak. Tudnék-e valamely régebbi vagy újabb irodalomtörténeti művet ajánlani, amelyre többé-kevésbé rábízhatnák magukat?

Míg jegyeztem a kérdéseket, hogy lehetőleg egyet se hagyjak majd megválaszolatlanul, még egyszer világos lett előttem, hogy más és más formában, a legnagyobb és egész apró méreteken, mindig egy és ugyanarról van szó. Ugyanazokról a problémákról, melyeknek jegyében már évtizedeket és Zágrábtól Suboticáig ezt az éjszakát is eltöltöttem: a kérdés mindig az, hogy az ember égi, illetve földi hatalmak szófogadó alattvalója legyen-e, aki szorgalmasan igyekszik megtanulni az előírt, elrendelt leckéket a vizsgára, vagy pedig...

Megbuktam. Ezek a kissé elfogódott, jövetelemért szemmel láthatóan hálás, rokonszenves, válaszomat oly várakozással és bizalommal leső ifjú pedagógusok nem is tudták, hogy megbuktam. Ők mindent olvastak, amit eddig a magyar irodalomról és általában az irodalomtörténet problematikájáról írtam és publikáltam. S mégis, nyilvánvalóan semmit se sikerült elég hathatósan megírnom, ha azt kérdezhették, hogy „készülniük” kell-e ebből és abból, és hogy többek között kell-e „a vajdasági magyar irodalomból” is.

Három napig napi négy órán át igyekeztem éloszóval jóvátenni hibámat, s ismét Krležára kellett gondolnom: bizonyos igazságokat, épp a legnyilvánvalóbbakat, számtalan változatban egész életünkben napról napra ismételnünk kell — Krleža szavával: „a fülekbe ugatni” —, s akkor is kérdés, meghallják-e, kérdés marad, hogy szárba szökik-e az igazságnak egyetlenegy magja is.

Sikerült-e, amit akartam? Azt hiszem, igen. S biztos vagyok benne, hogy ezekben az igen intenzív suboticei beszélgetéseinkben hamar megértettük egymást, s főleg azt, hogy a nemzeti irodalmak, a legtöbbször kevesebb művek teljes méltatásához elkerülhetetlenül világirodalmi ismereteken keresztül vezet az út. És hogy másrészt „nemzeti” és „világirodalom” voltképp nincs, konkrétan csak művek élnek, és a művekben alkotójuk és a kor és a társadalom, amelyben — vagy amely elleni harcban — a mű született.

És hogy azért, mert Vajdaságban is írnak magyarul, vagy magyarul is írnak, éppoly hamis volna a vajdasági magyar, mint a vajdasági szerb irodalomról mint külön kategóriáról beszélni. A hangsúly nem a témán, hanem a távlaton van. Ha valaha, akkor ma nevetséges mindennemű partikularizmus kultusza. Ellenben szép lenne, ha egyszer majd megszületne mint az egyetemes jugoszláv és magyar irodalom része, a jugoszláviai, a nacionalizmus minden sötét örökségétől szabad magyar irodalom, a világpolgárian emberi, korlátoktól, külső és belső korlátozásoktól felszabadult forradalmi szellemben alkotó jugoszláviai magyar írók magyar irodalma. Ennek a szellemnek megvannak a nagy úttörői az élő magyar irodalomban, Bessenyeitől és Kazinczytól József Attiláig és Radnótiig és még tovább, mind e mai napig...

A külvilágnak még a látványától is elzáró, hóval és jéggel elfüggönyözött gépkocsiban, irreális térben való utazás után, talán csak a palicsi hotelszobámban eszméltem volna rá, hogy ma még újságot se láttam, hogyha, mielőtt elindultam, némi habozás után meg nem kérdeznék, hogy kitérek-e majd a „Konformizmus és nonkonformizmus” címmel hirdetett másnap esti előadásomban Titónak Beogradban a Népi Ifjúság kongresszusán tegnap tartott beszédére. Erről a beszédről valami olyan egész különleges hangsúllyal emlékeztek meg, hogy amint a gépkocsi a láthatatlanná varázsolt város után megállt a palicsi hotel előtt, szobámba érve legelső dolgom volt, hogy a tőlük kapott újságban a beszédet elolvassam.

Hadd szúrjam itt közbe: most fedeztem fel, hogy mi a titka az olyan merész költői hasonlatok, metaforák és allegóriák létrejöttének, melyek meggyőzően tárnak fel addig nem sejtett, de egyszerre láthatóvá váló összefüggést és kapcsolatokat egymás iránt látszólag közömbös, egymástól látszólag csillagtávolságra eső dolgok, látszólag legkülönbözőbb természetű lények, gondolatok és tünemények között. Amint ugyanis az embert egy vágy vagy kérdés egy bizonyos fokú intenzitással foglalkoztatja, akkor minden történés, minden, ami szeme elé bukkan, eszébe jut vagy fülébe hangzik, arról az ő vágyáról vagy kérdéséről beszél neki, mint valami magnetikus vagy mágikus vonzás hatalma alatt, minden a centrális kérdés vagy vágy köré csoportosul, azzal kerül viszonylatba, azt világítja meg, példázza, magyarázza és mélyíti el, új és új távlatokat nyitva.

Ez történt velem Tito beszédével való megismerkedésem alkalmával is. Első olvasás után tisztában voltam vele, hogy ha akarnám is, nem volnék képes holnap este másról beszélni. Nem tartozik-e bele a konformizmus és nonkonformizmus problematikájába? S ha kellett, hát a maga módján ez a beszéd is bizonyíték arra, amit mindig hangoztatok, hogy költészet és művészet csak a henyéknek henyé játék, festeni és írni nem kevésbé emberi és társadalmi, nagy horderejű erkölcsi cselekedet, állásfoglalás és felelősségvállalás, mint minden, közvetlenül az emberek politikai és gazdasági életére irányuló tevékenység. Senki másra, kizárólag az én felelősségemre tartozik, mit és hogyan írok, de ugyanakkor nem pusztán az én magányügyem, hanem ügye annak az egész közösségnek, melyben az alkotó művész él és hat, vagy legalábbis hatni akar. S jó, hogy ez Tito beszédében megkapta a maga hangsúlyos elismerését.

Nem lehet költő vagy művész, akinek közömbös volna, hogy amit szükségképpen magára hagyatva, magányához ragaszkodva, magánya autonómiájában négy fal közt, magányos vívódásában alkot, az csak neki fontos-e, vagy pedig egy élő közösségnek is. A művész számára azonban épp itt van a végzetes és semmiféle külső segítséggel meg nem oldható dilemma: az alkotás megköveteli, hogy a művész csak a maga benső parancsát kövesse, és csak ha már a benső parancs törvényeinek megfelelően megformálódott a mű, akkor, és csak akkor válhat számára aktuálissá — a közösség. Aki azzal a szándékkal s eleve csak azért fest, farag vagy ír, hogy biztosítsa

magának valamely meghatározott — akár feudális-egyházi, akár polgári, akár szocialista — közösség tetszését, az már ezzel a magatartásával eleve kívül kerül a művészet szféráján, azaz a benső igazság közlése művészi akaratának specifikus világán. S ami ennél fontosabb: műve, ha tán pillanatnyilag helyes célt szolgál is, helyes célok szempontjából hasznos és messzemenően gyakorlati szükségletet elégít is ki, azt a produktív szerepet nem fogja betölteni, ami csak a kizárólag individuális, benső élményből születő, a mindig meglepetésként s legtöbbször megbotránkoztató eredetiséggel ható műalkotásnak a kiváltsága.

Ez paradoxon, és mégis így van az egész eddigi történelem tanúsága szerint: ami eleve úgy készül, hogy hozzácsatlakozzon a „megrendelők”, a közösség ízléséhez, az eleve elárulása, megtagadása épp a művész önmagával és a közösséggel szemben fennálló erkölcsi kötelezettségének. Ezért a teljes művészi szabadság elve az egyetlen reális biztosíték s az egyetlen lehetséges hathatós formája a küzdelemnek a ponyva, a giccs és a hazugság, vagyis mindaz ellen, ami a provinciális „kulturális életnek” az elválaszthatatlan sajátja. Minden kényszer vagy nyomás a közösség részéről csak a képmutatásnak intronizálása és prémium a könnyen alkalmazkodni tudó, s mindig alkalmazkodók, saját eredeti mondanivalótól mentes középserűségek számára.

Tito megdöbbenően, pontosan fején találta a szöveget, mikor épp ebben a beszédében, az integrális szocialista Jugoszlávia és az azt alkotó nemzetek egymáshoz való viszonyát tárgyalva amellet emelt szót, amit én az imponderábilák teljes tiszteletbentartásának neveznék. Az integrális szocialista Jugoszlávia nem jelenti az őt alkotó nemzetek szabad individualitásának a negációját. Minden parancs, hegemonisztikus akarat vagy kényszer — az öngyilkosságnak egy neme volna.

„A több nemzetből alkotott szocialista közösség magasabb rendű egysége éppen abban nyilvánul meg, hogy mindezeknek a nemzeteknek közös kötelessége, hogy fejlesszék és a szocialista társadalmi viszonyok magasabb fokára emeljék a szocialista társadalmat. Ezért az a vélemény, hogy az integrálódás ellenkezik a köztársaságok, illetőleg a nemzetek érdekeivel, éppen annyira helytelen, mint amilyen helytelen azoknak a felfogása is, akik úgy vélik, hogy az integrálódásnak meg kell szüntetnie a nemzeteket, és az a célja, hogy egy új egységes nemzetet hozzon létre... Egy szocialista közösségben egyesülő nemzetek közös kincstárba viszik be a legpozitívabb kulturális és más örökségüket. Ezzel gazdagodik az egész szocialista közösség... Mindenki az lehet, aminek érzi magát, és senkinek sincs joga arra, hogy bárkire is valamilyen nemzethez való tartozást kényszerítsen, ha az illető csak Jugoszlávia polgárának (csak jugoszlávnak) érzi magát.”

Ez számomra nemcsak a politika szempontjából kardinális jelentőségű megismerés. Ez azt jelenti, hogy nem lehet egy szocialista közösséget a közösséget alkotó szubjektumoktól elvonatkoztatni, egy, az adott valóságok felett lebegő *Ratio* követelményei szerint fabrikálni. Az árnyalatok, az imponderábilák, az egyes népek nemzeti tudata vagy érzékenysége nemcsak toleranciát követelnek, hanem maximális szabad alkotási lehetőségeket: a minden különbözőséget tiszteletben tartó szocialista egység híján az imponderábilák döntő súlyú destruktív és széthúzó erőkké válnak. A külső beavatkozás, minden nyomás vagy minden *erőszakos* siettetése az integrálódás folyamatának, nemcsak kérelmet, hanem lehetetlenné teszi a benső egységülés folyamatát.

Ez a dialektika érvényes a szellemi tevékenység valamennyi területére — teszem hozzá én. Mint ahogy nem lehet reális történelmi erők adottságaival szemben egy *Ratio*-ból kiindulni, nem lehet egy elképzelt szocialista művészet vagy irodalom követelményeiből kiindulva élő művészek és

költők alkotó tevékenységét szabályozni vagy irányítani. Illetve mindent lehet, lehet a lehetetlent is — a szocializmus sztálini korszaka azonban azt is bebizonyította, hogy mégse, egyet a leghatalmasabb, még a lélegzétvételt is kontroláló államapparátussal se lehet: alattvalók, legszófogadóbb alattvalók ezernyi meg ezernyi, buzgó erőfeszítéssel, de rendelésre készült apologetikus cikke, könyvek, képek, szobrok százezrei nem hogy nem pótolják egyetlenegy igaz művészi szó értékét, hanem épp tumultuózus sokaságukkal fedik fel a tátongó ürességet. A mélyből és szabadon feltörő, igaz, az egész embert kimondó, az embert önmagának visszaadó, igaz és csendes művészi szóának a hiányát. A sztálini korszak a bizonyosság rá, hogy egy hatalmi erőforrásaiban korlátlan, gazdaságilag, politikailag és területi kiterjedésében óriási, vezető birodalom kulturálisan, képzőművészeti és irodalmi vonatkozásban egy anakronisztikus, szűk látókörű, merev és legsötétebb, hipokrita provincializmus színvonalát képviselheti. Épp a többi, civilizált világot átjáró, a civilizált világ többi részében működő és alkotó művészeti és irodalmi áramlatokhoz, a XX. század emberének formanyelvéhez való viszonylatban.

Viszont egy adott történelmi pillanattól kezdve, akkor, mikor a marxizmus—leninizmus — a legnyugat-európaiabb forradalmi gondolatrendszer — helyébe valami ázsiai Dalai Láma zsarnoki dogmáit és ortodoxiáját intronizálták, a marxi és lenini eszmék, a legnagyobb új emberi remények Tájékoztató Irodának nevezett csillagtalán éjszakája idején, az elszigetelt, fejletlen, kicsi balkáni ország, a szocialista Jugoszlávia a maga eretnek szavával és dacával, a maga marxi és lenini — s jobb szót hamarjában nem tudok —, európai humánus és kulturális eszmékhez, hagyományokhoz és szándékokhoz való harcos hűségével az embert, a kultúrát, a szocializmus erkölcsi presztízst egyedül képviselte. És *de facto* jelentette is. a harcban, melyet közvetlen célkitűzésben egy kis ország népeinek az életéért, a mi saját szabad életünkhöz való jogunkért vívtunk, nyilván, és mindnyájunk számára nyilvánvalóan, még annál is több forgott kockán, mint a mi sorsunk. Ha máskor nem, hát ebben a harcban megtanultunk nagy, óriási történelmi világtávlatokban számot vetni magunkkal, sorsunkkal és feladatainkkal. Meg kellett tanulnunk, és meg is tanultuk, nem pusztán a Balkánnak s nem is csak Európának, hanem kontinenseknek, ennek az egész keserves planétának, a földgolyónak minden sebéit, kínját, csalódását és sorskérdését a magunk lététől és sorsától különválaszthatatlan összefüggésben tudni.

Ebből következik, hogy művészetben és irodalomban is minden világáramlatra érzékenyen, maximális befogadóképességgel reagál a mi avantgarde-unk — avantgarde vagyunk harcban állva a lokalizmus, regionalizmus, partikularizmus, a folklór, mindennemű hazai sár és bocskor és érzelmes álkultúra minden nyílt vagy rejtett kultuszával. Egy szenzibilitás nevében, mely a bocskorhoz való viszonyában „dekadens”, mely szenzibilitás a ma és mindenkor nonkonformista Tito iskolájában termett, mely épp azért, mert az emberi szolidaritást képviselő szocialista jugoszláv szenzibilitás, egyben a mai világ legkülönbözőbb, ellenséges táborokon belül élő kultúremberének, a mindenütt megtalálható kultúrembernek is a szenzibilitása.

Nincs ok rá, Jugoszláviában senkinek sincs oka rá, hogy ne nevezze nevén a dolgot, minden dolgot: ez a mai intellektuális és esztétikai szenzibilitás nem optimisztikus, nem a valóság igenléséből, nem boldog remények chiliastikus mámorában, hanem tragikus élményekből termett, egykori nagy remények rémületes hajótörésében, csalódottságon és kétségeken nevelődött. Beszédében Tito is ennek a típusnak jellemző tulajdonságaként a kétségbeesést és távlatnélküliséget emlegeti. S joggal. Ami az utóbbi évtizedekben szemünk láttára történt, amikor a szocializmus nevében gonosz-

tevőknek deklaráltak és pusztulásra vagy akasztófára ítélték harcosokat, s amikor ugyancsak a legutóbbi időkben ugyancsak a szocializmus nevében egymásután „rehabilitálják” a meggyilkoltakat, ez bevallását jelenti annak, hogy a szavak, még a szocializmus fogalma is, ellentétesen értelmezhető. Bevallását jelenti a szörnyű krízisnek, intellektuális és morális krízisnek, mely nem kímélte meg az új kor legnagyobb reményét és leghumánusabb eszméjét, a forradalmi nemzetközi szocializmust. Az áldozatok posztumusz erkölcsi rehabilitációja semmiképp se alábecsülendő, sőt óriási lépés ki a sötétségből előre, de önmaga még nem biztosíték arra, hogy sikerülni fog magának a szocializmus eszméjének a rehabilitációja, az eszme egykori vonzóerejének, humánus, kulturális és erkölcsi presztizsének a helyreállítása.

Mit érne, mit adhatna az embernek kép, szobor, vers, ha bennük ez az erkölcsi krízis, az értékeknek ez a tartós válsága közvetlenül vagy közvetve, esztétikai szinten is kifejezésre nem jutna? Épp a leghaladóbb, az embertelen életfeltételek embertelenségét lázadóan átélő emberek élete központi tartalmát alkotta az, amit szárazon a szocializmus eszméjének szokás nevezni. Ennek az eszmének ez az objektíve ezer vonatkozásban tapasztalható erkölcsi válsága következményekkel jár az alkotó művészeknek a magatartására, akik — Tito szavával — „elkülönülnek, magukba zárkoznak”. Ezek a művészek, írók a kétségessé vált objektív valóság ábrázolása helyett a maguk szubjektív zaklatottságát, az atombombáktól fenyegetett objektív világban való hontalanságát, ezt a minden egyéb fölött domináló szenzációjukat akarják — mert kell — színek, vonalak és szavak mágiájának számtalan változatával kifejezni. Egy logikával, mely nem a kétszer kettő négy logikája, hanem a kétségeké, a jajkiáltásé, a rémületé és a követelésé, az emberé, aki nem tud belenyugodni egy életbe, amely világméretekben nem hasonlít emberhez méltó értelmes élethez. Ez az ő külön nyelvük nem onnan ered, mert megszűntek „társadalmi lények” lenni, hanem épp ellenkezőleg, mind e mögött elevenen működik épp a szubsztrátum, melynek neve az adott társadalom. Nosztalgikusan lázadnak egy állapot vagy konstelláció ellen, mely megfosztotta az embert, a gondtalan, lelkes és őszinte igenlő boldog kiváltságától, illetve lehetőségétől.

Hogy az, ami eredetileg a „társadalmi lény” tragikusan fájdalmas elidegenedésének, magábataszítottságának autentikusan művészi (tehát egyéni) megnyilvánulása, nemzetközi divattá, egy erkölcsi és esztétikai magatartás puszta külsőleges majmolásává, szimulálássá, nemegyszer kontrákézen vagy rutinosan puszta modorra lett és lesz — semmit se változtat azon, hogy ez a magatartás csak azért válhatott nemzetközi divattá, mert mint a művészi divatok mindig, ez a „divat” is valóságos fájdalmaknak, valóságos hiányérzeteknek, valóságos szükségleteknek a parazitája és haszonélvezője. S mert nincs külön jugoszláv glóbusz, s mert épp a jugoszláv szocialista valóságban különleges intenzitással, szinte a magunk bőrén kellett átélnünk az úgynevezett szocialista tábor minden erkölcsi, politikai és esztétikai eltorzulását, s mert állandóan a bennünket fenyegető, eltorzult táboron kellett tartanunk a szemünket, szükségképpen semmi se lehetett számunkra idegenebb és lehetetlenebb, mint Voltaire Candide-jával csak élvezni a saját kertünk szépségeit, és semmi se lehetett számunkra távolibb, mint a többi világgal a szolidaritást megtagadó elégedett „egészség”, vagy mint az aszkézis fegyelme alól felszabaduló reneszánsz-korabeli embernek a realitásában és a realitás ábrázolásában való gyönyörűsége.

Az absztrakt művészet nem olyan értelemben elvont, hogy elvonatotkoztat a világtól, hanem — amennyiben nem puszta modor, nem epigonok kisebb vagy nagyobb kézügyessége — az absztrakt művészet egy meghatározott, tragikus világkonstellációhoz való pozitív és intenzív viszonynak a vizionárius formanyelve.

Ami nekem gyakorlatilag döntő fontosságúnak látszik Tito kultúrpolitikai fejtegetéseiben, az annak a hangsúlyozott megállapítása, hogy a szocialista Jugoszláviában nincs és nem lehet arról szó, ami csak a kultúra iparosainak vágyálma: szó se lehet semmiféle fölülről diktált, az állam hatalmi szerveivel kötelezővé tett „vonalról” művészetben és irodalomban. Ami azonban — Tito szerint is — sürgősen kötelező, az a félelmesen elburjánzó ponyva, a pusztító és romboló giccs ellen való szisztematikusan harc — harc a hazugság minden formája, minden ellen, ami felemás, ami csak modor, harc a melodramatikus, az érzelmes, az elringató frázis ellen éppúgy, mint a „harcias”, a „szocialista” frazeológia áruhájában megjelenő deklamáció, az állítólagos elmaradt közönség színvonalához „alkalmazkodó”, közérthető hízelgés ellen. Harc azért, hogy virágozzék szabadon „a hős orgonaszál”. Éspedig L. F. Ilyicsov frissen feltámasztott szocrealizmusa, az elpusztíthatatlan Geraszimov, illetve Laktyionov „Levél a frontról” című idillikus, hazafias és édes festménye, a rádióállomások „könnyűzene” avagy „szív küldi szívnek szívesen” című programpontjai, a magyar irodalom védőszentje, a „szent Anekdota” és a halhatatlan Csárdáskirálynő forradalmakat és ellenforradalmakat túlélő és a „Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos” című dalművek biztos és osztatlan közönségsíkere ellenére.

*

Megint egyszer nem futotta időből, hogy esti előadásomra legalább jegyzeteket készítsék. Pontosan este hétre megállt velem a gépkocsi, és pedig annak a zeneiskolának az épülete előtt, ahova kamaszkoromban azon a címen jártam, hogy hegedülni tanulok, de hegedűtanárommal, a korán megkopaszodott Rados Dezsővel, rövid lelki tusa után inkább szerelmi ügyeket és komplikációkat beszéltünk meg, miközben Marx, Nietzsche és Arcübasev tanainak a lehetséges, illetve lehetetlen szintéziseiről vitatkoztunk... Az előadóterem a földszinten. Annyian vannak, hogy nem is jut hely mindenkinek, noha — ellentétben az egykori Szabadkával, ahol Bíró Károly volt a polgármester — a plakátok még csak kilátásba se helyezték, hogy az előadás „táncmulatsággal és tombolával” lesz „egybekötve”. S eljöttek a távhallgatók is, akik már délelőtt négy órán át hallgatták az előadót, sőt még Novi Sadról, a fakultásról is akadt itt diákom. S ha telt volna fizikai erőmből, hogy az előadás után valamennyi kérdésre feleljek, a hallgatóság — Bíró Károly egykori szabad királyi városában, Szabadkán — vacsora nélkül tán éjfélig is együtt maradt volna. Mert az egykori Szabadkán ilyen izgató kérdés ma a marxizmusnak és a művészetnek a viszonya. Hihetetlen, de van valami ebben az irreális realitásban, épp ebben valami, ami majdnem elképzelhetetlen — és mégis valóság. Az előadás előtt Varga elvtárs, a Subotica-i Közgazdasági Fakultás dékánja mondta nekem, hogy egyedül ő maga minden fennakadás nélkül névszerint háromszáz subotica-i diákját tudná megnevezni, akiknek számára a legizgalmasabb kérdések közül valók a kérdések, amiket Tito beszéde vetett föl. Varga elvtárs így mondta: „Ragyogó fiatal értelmiségiek”. Az előadás és az azt követő vita után biztos voltam abban, hogy Varga elvtárs nem túlozott.

„A FRANCZIÁK ELLEN MAGYAROK S HORVÁTOK TI VÉRES FEGYVERREL MIÉRT INDULNÁTOK?”

Szeli István

Ami 1794 után a magyarországi jakobinus mozgalomban bekövetkezett, azt már megírta a történelem: a szervezkedés néhány hónapos életét, a káték megírását és terjesztését, az elfogatásokat, a kegyetlen megtorlást. Csak egyről tudott keveset a legutóbbi időkig, arról, hogy milyen mélyen ágazott el a kor forradalmi szimbólumának, az Arbor Libertatisnak lombozata a birodalom délszlávok lakta tartományaiban is.

*

„... minden igyekezet és minden törekvés a forradalmat akarta szítani, mint az a veszedelmes horvát vers is, amit a zágrábi szabadsághéra függesztettek ki” — írta Németh János jogügyi igazgató Hajnóczy hűtlenségi perének vádiratában a lefoglalt iratai közt talált versről, amit 1794 farsangvasárnapján tűztek ki a Zágráb főterén felállított szabadsághéra.¹

Hajnóczyt és a többi vádlottat kihallgatásuk során több ízben is vallatták a horvát vers felől, de a szerzőt a hosszas nyomozás sem deríthette ki, noha a vád képviselője mindent megtett kézre kerítésére.

Jellemző a vers „veszedelmes” voltára, hogy Hajnóczy „bűneinek” tárgyi bizonyítékául az ügyész mindössze két verset tudott mellékelni a pertesthez: az alábbi horvát nyelvű költeményt és a szlovák Marseillaisét.²

S jellemző a rendszerre is, amelyet egy költemény miatt fog el ilyen páni félelem.³

A vers meglétéről — mint Vaso Bogdanov kimutatta — tudtak a horvát polgári történészek is, Smičiklas még regesztáját is közölte, de szövegét nem publikálták, s nem foglalkoztak vele jelentőségéhez mérten.⁴ A hazai irodalomban Vaso Bogdanov közli először a teljes szöveget Hajnóczy átiratában, s bebizonyítja, amit a korábbi irodalom csak sejtett: a szerző a jakobinus mozgalomhoz közel álló ember lehetett. Ezzel újabb bizonyítékát tárta fel annak, hogy a francia forradalom idején lejátszódó horvát moz-

¹ Hajnóczy perjegyzőkönyve a periratok között. I. Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. II. 427. l.

² A pertest további mellékletei: Hajnóczy vallomása, az ügyész vádirata és Verseggy vallomása Hajnóczyról. U. o.

³ A horvát verset fordító Verseggy szenvedni el a leghosszabb börtönbüntetést: kilenc évig raboskodott, jóval Kazinczy után szabadult.

⁴ Vaso Bogdanov: Starine, 331 l.

galmakban nem kizárólag a József reformjaival szemben álló nemesség játszott szerepet, hanem forradalmi polgári elemek is,⁵ hisz Martinovics is „több ezer demokratáról” beszélt Horvátországról szólva, akiket „be lehetne kapcsolni” a mozgalomba.⁶ A vers motívumai, a benne előadott érvek és nézetek kétségtelenül nem magánvéleményt fejeznek ki.

Bogdanov azonban tanulmányának második kiadásában is (1960) úgy véli, hogy a versnek csak egy példánya maradt fenn, Hajnóczy átíratában. Mi Maximilian Vrhovac zágrábi püspök peres irataiból közöljük szövegét, nemcsak azért, mert ez mind nyelvtanilag, mind helyesírási tekintetben korrektebb, hanem a verscím itt közölt variánsának sokkal fontosabb tanulságai miatt is:⁷

Pasqil od nekojega Horvaczkoga vrednoga Quilotine Franczuza
vu Zagrebu van dan vu Fassenszko vreme rasztepen 1794.

Zakai isli bi Horvathi!
prot Franczuzu vojuvati?
ki vasz nigdar ni zbanuval
kak vasz vszaki bu valuval.

Nit je vasse Hise szpalil
nit na polye kad navalil
vassu Marhu ni odgonil
Sene vasse ni oszkrunil.

Bolye bi sze snym szlozsi
y po onih szkup vudriti
ki sze proti nyemu sztave
szamo da vasz duse dave.

Franczusz za vesz Szvet vojuje
Navuk nyegov to valuje
brani Muse y Purgare
szamo tere vsze Hahare.

Vszem Praviczu jednu daje
Plemenschinu neszpoznaje
ar szamo veli vszi jednoga
Pokolenya Chlovechkoga.

Ieden Bog ie vszeh Sztvoritel
ieden Adam vszeh Roditel
iedna Zemlya vsze nasz hrani
iedna Pravda naj vsze brani.

Iednakosze vszi rodimo
y po szmertí vZemly szpimo
szamo Kreposzt Bog zviszujje
ova naj nasz raszluchuje.

Sz pametnessi naj ravnaju
Priproszteessi naj szlusaju
Groff ie sztokrat velik bedak
Plemenitas vech kak sumak.

Pri Franczuzeh ie vam Dacha
ki vech ima on vech placha
iednakosze vszaki szudi
Muss, Plemenit ali Groff budi.

⁵ A polgári történetírás nem vett tudomást a horvát népi mozgalmakról. „A horvát nép nem tudta, talán nem is hallotta, miért küzdöttek a franciák, milyen eszmékkel törtek be a világba, s hogy mit értettek testvériségen, egységen és szabadságon. Lassankint ezek a hangok elérkeztek hozzánk is, de értelmük valójában ismeretlen maradt” — írja Šurmin a francia eszmék horvátországi visszhangtalanságáról. I. V. B.: Historija političkih stranaka... 22. l.

⁶ Martinovics vallomása 1794. IX. 10-én. Iratok. II. 163. l.

⁷ A Vrhovac elleni vizsgálat anyagából. Országos Levéltár Budapest. Kanc. 90/1794.

- Vu Szpravische vszi hodiju
praviceszi vszi delaju
Poglavare vszi zbiraju
Domovinu vszi braniju.
- Zaterl Francusz Kanonike
ie vsze takve Duhovnike
kiszu szami zato bili
daszu dobro jeli pili.
- Nikai Obchini hasznili
vnogem Krivicze vchinili
Puche Sene kvarili
malo Boga molili.
- Malo Biskupi poszljuju
prevech vszigde goszpoduju
zato vsze ie nym Bogacztvo
y zemelszko vsze goszpocztvo.
- Viszte veli Redovniki
Krisztussevi namesztniki
koga z Kralyesztva zovoga
nije szveta laslivoga.
- Ki ne imel gdebi Glavu
bil naszlonil szvoju pravu
anda zemelszka pusztete
ter Krisztussa szledete.
- Vszem dopuscha da szlusiju
Bogu szvomu kak hocheju
danamsze dopada szlusba
ku pobosno daje drusba.
- Povechtemi szada Lyudi!
ieli Francusz tako bludi?
kakvam Duhovniki kasu
kak v-Prodekah vech krat lasu.
- Neveruite lyudi toga
dabi Francusz tajil Boga
da pobosne povszud kole
kakti Ovcze ali Vole.
- Pregon vere prepoveda
szamo vmoriti zapoveda
kiszu Domovinu zdali
ali zdati pripravlali.
- Da szumlyve vuzu meche
toga tajit nigdo neche
ali daga nebi zdali
kakda drugi szu prodali.
- Vszi moraju Novcze dati
kiszu vu Obchini Bogati
za branenye Domovine
y predrage Szloboschine.
- Ali vszem sze opet verne
kadsze nazad mir poverne
szami takvi budu kvrani
kiszu bili nepokorni.
- Y mi k boju pomasemo
lyudi Novcze Kruh dajemo
ne za branit Domovinu
josche menye Szloboschinu

Prisvili.

Od nekejeega Horvackoga vrednoga Quilotine Francuza u Zagrebu van dan u Passensko vreme razvepen 1788.

Zakaj isli bi Horvathi?

prot Francuzu vojvaki?
Ki vadi nigdar ni zantival
kako vadi vskati bi valoval.
Nit je vadi Hise Spalil
Nit na polje kad navelil
Vadu Machu ni odgnil
Jong vadi ni vskucunil.

Dolje kiste Sniga Sclaviti
i pgonih Sclavij vidziti
Kiste pgoni njemu Sclav
Kamo da vadi duse dave.
Francuzi ka vadi Sclav vojvaje
Kamti njegovo to valuje
Kamti Sclav i Burgar
Kamo tere vadi Sclavare.

Vsem pravicku jednu daje
Klemenckinu nezmenaje
K Sclavo vadi vici jednoga
K Kolonija Chlovecckoga.
Jedn Drog je, vadi Sclav
jedn Adam vadi Sclav
jedn Zemlja vadi na Sclavani
jedn pravda naj vadi bra.i.

Jednabrucki vadi zidimo
i po Sclav vadi Sclav
Kamo Sclav Drog vadi
ova naj vadi razvickuje.

Spametnedbi naj raonaju
primostesli naj Sclavaju
Drog je Sclavrat veliki bedak
Klemenck vadi kaktumak

Bri Francuzek je vam Dage
ki vadi ima on vadi plachaj
jednakti vadi Sclav
Kust, Klemenck ali Drog budi.

Vu Sclav vadi vadi hodaju
Kust, Klemenck ali Drog budi
Kust, Klemenck ali Drog budi
Kust, Klemenck ali Drog budi.

Zatexl

Zatexl Francuzi Kaponiki
ie vadi takvi Duhovniki
Kistu Sclavo zato bili
dazju dobro jeli pili.
Nitai Obchimi kaktumili
vongem Kromicze vechinil
Puce Sene kvazili
malo Doga molili.
Malo biskupi poseluju
Prevec vadi gortoduju
Zato vadi ie njim Doga
i Zemelck vadi gortoduju.

Vadi vadi Redovniki
Kistu Sclav nametnili
Koga Kraljevstva Dvoga
vadi Sclav Kustiroga.

Ki ne imel gochi Slav
bil na Sclav Sclavu pravu
anda Zemelck vadi kaktumili
ter Kistu Sclav Sclav.

Vsem dopusteka bla Sclavaju
Drog Sclavu kaktumili
danamit dopada Sclav
Kust potvorn daje dazju.

Dovecktemi Sclav Sclav
ieli Francuzi tako bludi?
Kaktum Duhovniki kaktum
kaktum v. Sclav vadi vadi kaktum

Nevezuik ljudi toga
idabi Francuzi kaktum Doga
da potvorn pravick kole
Kaktum Ovce ali Vole.

Dragon Vere preproveda
Kamo vadi Kaktum
Kistu Duhovinu Sclav
ali Sclav pripravlali.

Da Sclav vadi vadi meche
toga kaktum nigdo neche
ali daga neti Sclav
Kaktum drugi Sclav prodali.

1788
MISLAVI LEVITAI

Vadi

- Neg da Popi goszpoduju
Velikassi da kralyuju
da osztane joss Muss tusen
kak do szada bil je szusen.
- Da y od szad Muss vsze hrani
Domovinu vlovlen brani
da szam dela Puta Moszta
all nit ovo nije doszta.
- Ioss da Mosztovinu placha
Goszpon ide prez haracha
da vsze terhe Muss podnassa
Goszpon naibu Harambassa.
- Szto krat suhko Muss sze plache
kad po Baleh Goszpon szkache
y szvojum Kurvum sze veszeli
kada Muss od tuge czvili.
- Ovi szu vam kervavoga
zroki boja Franczuskoga
tojeszta haharov oholnoszt
ni pak vera al pobosnoszt.
- Ovo delo obdersati
jezera nemiliju dati
koi vendar vgladnom Lettu
neszu dali Kruha Kmetu.
- Od glada ie Kmet vumiral
josga Goszpon je odiral
nitmu szada neoproszti
da kai daje nadomeszti.
- Ove gledech Bog Krivicze
ni na Zemlye vech praviche
zahman bilszem poszlal szina
veli hodi Quilotina.
- Pervich rasaj Duhovnike
me laslive Namesztnike
koy zrechmi me valuju
s chinmi pako zatajuju.
- Takvi ieszu Duhovniki
Biskup vszemi Kanoniki
ki naveksze gosztiju
vudne nochi Halber zwelfen igraju.
- Ni szpametno velet mochi
Dasze Kerv chlovechka tochi
za ovakve paniperde
ki sztalissa szvoga gerde.
- Nye ti Quilotina vmori
Kepulonu VPekel vuczi
naj na veki snym sztanuju
arga verno naszleduju.
- Zatem reczi Plemenitem
z-Bogom doslaszem szerditem
ki vam neche vech oprosztiti
neg vasz hoche szkoreniti.
- Kaiti nechete szpoznati
daszu Musi vassi Brati
y da zmed nyh ima vszaki
zmavi vu vszem del jednaki.

Zato veli Vszamoguchi
prot koiega nije mochi
zahman szu vsza ka dajete.
obladani vi budete.

Ar z-Francuzom ja vojujem
Musom vchinyene szplachujem
od Goszpode vsze Krivicze
presz razuma y praviczze.

Nazad hochu dati Musu
kaj ie imal V-Paradisu
nit Goszpona nit je Musa
kad sztvorila Ruka Bosa.

Az a nagy szorgalom, amit a „hazaárulási és felségsértési per” folyamán a királyi ügyész a horvát forradalmi vers szerzőjének felkutatása körül kifejtett, nem volt ok nélkül. Ennek a nyomatékos érdeklődésnek a kulcsát Szén Antalnak, Martinovics unokaöccsének írásbeli védekezése adja a kezünkbe.⁸ Szén ugyanis állhatatosan tagadta, hogy a kátékat Turopoljén, bátyja szolgálathelyén, vagy Horvátországban bárhol is terjesztette, viszont a gyanakvó ügyész, a „fenevad gyalazatos Németh”⁹ Szén két és fél hónapi vallatása után is azt állította, hogy „még nincs eléggé kikérdezve afelől, hogyan vitte át Horvátországba ezt a pestist.”

A rendszer semmitől sem tartott jobban, mint attól, hogy az utolsó kártyát is kiütik kezéből, a Habsburg összbirodalom fundamentumát és végső menedékét: a birodalom nemzetiségi mozgalmainak széttagoltságát, politikai elszigeteltségét és ideológiai különállását. Kaunitz, a mindenható kancellár már 1790-ben felismerte: „Minél nyilvánvalóbban és aggodalmat keltőbbben akarnak Magyarországból, Erdélyből és az illír nemzetből egy vis unita-t kovácsozni, annál tanácsosabb és szükségesebb lesz a „divide et impera” elve.¹⁰ Nem fogunk tévedni, ha már a szabadkőműves páholyok működését korlátozó császári pátens valóságos értelmét is abban keressük, hogy az osztrák abszolutizmus az összbirodalom veszélyeztetettségét látta a szabadkőművesség ártatlan kozmopolitizmusában, osztályok, nemzetek és vallások feletti ideológiájában. S ez lehet az oka annak is, hogy a véres megtorlás után, 1795-ben legfelsőbb rendelet tiltja meg a páholyok munkáját a birodalom egész területén.

Ebbe a távlatba kell a verset is helyezni.

A vád nagyon is tudatában volt a költeményben képviselt eszmék „veszedelmességének”, forradalmi tartalmának és politikai jelentőségének: a Verseggy elleni vádirat is abban marasztalja el a költőt, hogy „segédeszközt szolgáltatott a forradalmi rendszer előmozdítására és sokak által való elfogadására”¹¹ a vers magyarra fordításával, a nádor pedig — szimbólikusan — máglyán égetteti el a horvát verset. . .¹²

S gondba ejthette az ügyészt az a nyilvánvaló és közvetlen kapcsolat is, amelyre a Zágrábban datált vers terjedési vonala derített fényt: Hajnóczy egykori szerémi alispán-társától, Marko Delivuktól kapta, majd nyersfordításban közli Verseggyvel, hogy az „énekelhető”-vé tegye. Tőle kerül aztán a magyar jakobinus „direktórium” tagjainak kezébe.¹³

⁸ Defensio Antonii Szén. O. L. Vertr. A. fasc. 44.

⁹ Kazinczy jellemzése a pert vezető szélsőségesen aulikus jogügyi igazgatóról: Fogságom naplója, február 25-e.

¹⁰ Idézi Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon. Bp. 1960. I. k. 16. I.

¹¹ A Verseggy elleni vádiratból. Iratok. II. 219. I.

¹² Sándor Lipót nádor jegyzőkönyve. Iratok. III. 232/3. I.

¹³ Hajnóczy vallomása. Iratok. II. 106. I. — Delivuk vallomása Széchen kamaracelnök kísérelő iratával, amelyben többek között ezt írja: „Remélem, hogy a magas királyi szándék figyelembe veszi, hogy . . . a zágrábi püspökről, kiről Martinovics feltételezi, hogy a szerző lehet, nem tettem említést.” O. L. M. Kanc. 90/1794.

A vers tehát a maga idejében sokak előtt ismert volt magyar fordításban is: a per vádlottjai kézzől kézre adták, másolták és terjesztették, valószínűleg az ügyésztől megállapított sokkal szélesebb körben is. Erre a feltételezésre az is nyomós okot ad, hogy Verseghy már alig néhány hónapra a vers magyarra fordítása után azt hozza fel mentőkörülményül, hogy fordításai — a Marsziliai ének és a horvát vers — a sok átírás és másolás folytán nem kis mértékben megromlottak és megváltoztatott szöveggel terjednek. Ő a Hajnóczytól kapott nyersfordítást csak „jobb metrikus formába öntötte”, de a pertesthez csatolt szöveg, amit az ő fordításaként tartanak számon, „oly alapos változtatást szenvedett”, hogy benne nehezen ismerhető fel az ő munkája. „Világosan látszik ez a csatolt másolatból is, amelyben sok mérték nélküli vesszor van, s a szótagszámok sem azonosak s így nem is énekelhetők.”¹⁴

Ugyancsak Verseghy vallomása vezet nyomára annak is, hogy Hajnóczy mennyire fontosnak tartotta a fordítás minél előbbi elkészítését. Talán a magyar Marseillaisét látta benne. Mozgósító erejét mindenesetre azal egyenértékűnek tarthatta, hisz éppen e két vers fordításával sürgette oly gyakran a költőt.

A horvát vers magyar szövege, sajnos, elveszett, csak néhány sorát ismerjük a fordításnak Szirmay Antal feljegyzéséből:

A francziák ellen magyarok s horvátok
Ti véres fegyverrel miért indulnátok?

és:

Hogy a szegény paraszt terhét hordozgassa,
Nemes ez után is légyen Harambassa.

E néhány fennmaradt sornak és Verseghy egyéb vesszorainak felhasználásával kíséreljük meg az alábbiakban rekonstruálni Verseghy szövegét a XVIII. század fordítás-gyakorlata szerint.

A' francziák ellen magyarok 's horvátok
Ti véres fegyverrel miért indulnátok?
Benneteket azok soha nem bántottak,
Ellenetek fegyvert soha sem ragadtak

Kicsiny házaitek' föl sem is pörkölték,
Mezeitek' csendjét soha föl nem verték,
Barmaitok' számát meg nem apasztották,
Asszonyitok hírért be sem is mocskolták.

Jobb volna, ha ti is velök tartanátok
'S mindnyáján azokra együtt támadnátok,
Kik mostan álnokul ellenök szegülnek,
Hogy csak nyakatokon továbbra üljönek.

Harczol a' francia az egész viláért,
A' mostani száznak elmevilágáért,
Védelmezi a' pórt, a' polgárt meg ójja,
Tyrann üldözője, hóhérok bírása.

Csak egy igazságot osztogat mindennek,
Despota önkényét nem tűri nemesnek,
Fennszóval hirdeti a' dúsnak 's szegénynek,
Egy gyermeki vagytok az emberi nemnek.

¹⁴ Verseghy vallomása. Iratok. II. 542. l.

Az egy Isten minden élő teremtője,
Az egy Ádám minden embernek szülője,
Egyazon föld táplál mindenkit éléssel,
Egyazon igazság járjon mindenkkel.

Egyképpen születünk kunyhó- 's palotában,
A' halál is egyként szorit a' karjában.
Csak az erény az, mit Isten felmagasztal,
Mekkülönböz bennünk hatalmas szavával.

Elmebéli nagyság országot uraljon,
Az alacson elme meg néki szolgáljon,
Kába eszű a' gróf, százszor hebecburgya,
A' nemesúr pedig elmehomály rabja.

Francziák adója sem olyan mint itthon,
Ki többíti kincsét, többet kell hogy adjon.
Egyformán ítélnék parasztnak, nemesnek,
Kivételt a bírák senkiben nem tesznek.

A' Törvény Házában mindnyájan bémennel
Igazságot ottan mindenkkel tesznek,
Mindenki választja az előljárókat,
Háborúban önkényt védik hazájokat.

Tömlöcbe vettettek kövér kanonokok,
Falánk szerzetesek' s élösködő papok,
Kik a' paraszt nyakán nádály módján éltek.
Naphosszat csak ettek, ittak és henyéltek.

Hasznát ő belőlök nem látta még senki,
De sokaknak nyakát épen ők törték ki,
Asszonytársainkat, szüzi leányinkat
Megtapodták rútul kedves viráginkat.

Nem fülük a' püspök foga a' munkához,
Mégis dől a' sok pénz fényes udvarához,
Aranyban fürdőzik, dúskál földi jóban,
Aranyját neveli jobbágy az adóban.

Ti vagytok Krisztusnak földi helytartója,
Eljetez hozzája méltó szegény sorba',
Mert ő megmondotta, hogy a' királysága
Nem kapzsi embernek földi birodalma.

Kinek nem volt fejét hová hajtania,
Mégfáradott testét kinyújtóztatnia.
Haggyátok hát oda hiú gazdagságtok,
Krisztust követvén az ő útját járjátok.

Istennek szolgálni francia nem tiltja,
Istenét kedvére kiki imádhhatja,
Jámborul szolgálja, hogy tessék mindennek,
Hogy javára válják a köz emberségnek.

Embertársaim most jól megítéljétek,
Homályos-e vallyon a' francziák elméjek,
Mint szószóló székökben papok prédikálják,
Kiknek a' szájokból ömlik a hazugság.

Ne higgyétek hímes beszédjöknek szavát,
Hogy a' francia nép tagad istent s hazát,
Hogy a' hívő jámbort levágja bárdjával,
Miként ti hasonlólag tesztek a' báránnyal.

Hitbéli vakságnak nem tűrheti vétkét,
Ámde csak azoknak üldözi személytét,
Kiknél tapasztalta árulásnak vétkét,
Csak annak adja ki hűségének bérét.

Béres árulókat hogy tömlöcbe zárta,
Tagadni ezt soha senki nem akarta,
Hogy el ne árulják vasat vert reájok,
Börtönház sötétje fogta bé a' szájok.

A vagyonosnak kell pénzével szolgálni,
Mindenkinek szükség honját oltalmazni,
Éléssel fegyverrel a' honját táplálni,
Drága szabadságát vérrel megváltani.

De ha majd egykoron megtér a' békeesség,
Visszanyeri mindazt, ha volt benn' emberség,
Csak a' hűtelenség vallja majd a' kárát,
Elnyeri az akkor gazsága jutalmát.

Mostan folyó hadnak terhét is mi nyögjük,
A' pénzt, élést, embert hozzá mi teremjük,
De nem a' honnt védjük külső ellenségtől,
Nem szabadságunkat ellenség dühétől,

Hanem papjainknak rajtunk lett hatalmát,
Nemesurainknak kiskirálykodását,
Hogy a' szegény paraszt maradjon inségben,
Terhes rabságának üdőtlen éjében.

Hogy a pór eztán is szolgáljon éléssel,
Rab állapotjában küzdjön ellenséggel,
Egymaga építsen hidat és utakat,
Mégis hogy nyakába vessenek jármokat,

Hogy hídpénzt fizessen ha általmegy rajta,
De az úr ingyért megy s minden inassa,
Hogy a' szegény paraszt terhét hordozgassa,
Nemes ez után is légyen Harambassa.

Százszor is keserves a' paraszt sírása,
Ha történt urának bálon mulatása,
Múlatta üdejét kifent rimájával,
Ezenközben a pór maradt a' bajával.

Im hát ez az oka ütköző csatáknak,
Francziákkal viselt hadakozásoknak,
Fene büszke kénye hóhér despotáknak,
De nem isten hívése jámbor parasztoknak.

Világ állapotját hogy csak megtarthassák,
Ezereket adni ezért nem átalják,
Akik pedig máskor szükös esztendőknben,
Jobbágnak nem adtak eleget kenyérben.

Jobbágnak nem volt betévd falatja,
A' fölött a' nemes meg is botoztatta,
De még inségben sem könyörült rajta,
Mivel köteles volt téríteni hajtotta.

Látván a' Mennybéli urak gonoszságát,
Földünkön apadni erös igazságát,
Hiába volt — úgymond — hogy fiam leküldém,
Nyakazó bárdjaim álljatok hát elém!

Elsőül vágjátok pártos papjaimat,
 Álnokul beszéllő rossz helytartóimat,
 Kik csak mézes szókkal dicsérnek engemet,
 De sok gonoszsággal mocskolják nevemet.

Mindnyájan ilyenek püspök urak, papok,
 Elfajzott pásztorok, hízott kanonokok,
 Rakott asztaloknál úntig lakomáznak,
 Hajnaltól estvélig halberzwölföt járnak.

Elfajzott szerzetek, paniperdák, latrok,
 Vétek az embervért ontani miattok,
 Emberi nemzetnek szégyeni, salakja,
 Önnön véreiknek acsargó farkassa.

El ne pihenjeteK, nyakazó bárdjaim!
 Poklok mélységébe vonjátok papjaim,
 Idők végeztéig abban lakozzanak,
 Helyöket váltsák fel ottan sok igaznak.

Jelentsétek majd meg jöttömet nemesnek,
 Dühödve jövését haragvó istennek,
 El nem kerülhetik mostan sújtó jobbját,
 Kik eddig rablották jobbágyik' marháját.

Nem akarták látni szükös kulibában
 Testvéröket élni kínos nyomorában,
 Zabpogácsán tengni, éhen veszni hagyták,
 Igára juttatták megtagadván jussát.

Hívságos szándékok — mond a Mindenható,
 Kinek szava előtt semmi a halandó —
 Hiábavalóság minden ajándéktok,
 Mégis meggyőzettek s alázkodni fogtok.

Kivonom szablyámat a' francziák mellett,
 Megbosszúlom a sok jobbágyi sérelmet,
 Amit megsínlettek úri gögösségtől,
 Oktalan bántástúl 's nemesek vétékétül.

Visszaadom nékik jogos birtokokat,
 Paradicsombéli őS állapotjokat,
 Nem voltak nemesek, sem esett jobbágyok,
 Mikor teremtette Isten a' világot.

A horvát szövegnek ugyanaz volt a sorsa, mint a magyarnak. Bogdanov felteszi, hogy a vers elpusztulásának, horvát nyelvterületről való teljes kiszorulásának az oka az a rombolás, amit Ferenc reakciója végzett a horvát haladó értelmiség soraiban.¹⁵ Az egykor oly népszerű vers visszaszorult a családi és magánlevéltárakba, ott élte lappangó életét. Erről hoz hírt Ksaver Šandor Đalski egyik novellája, az *Illustrissimus Battorich*, amelynek egyik alakja, Vuk Battorich, családi irományai között egy pasquillust őrzött a következő címmel: „Paskvil nekojega vrednoga francuza van dan i rastepen leta 1794.” A novellában idézett pasquillus néhány sora azonos a Hajnóczy keze írásában fennmaradt horvát vers első és harmadik szakaszának kezdősoraival: *Zakaj išli bi Horvati protu Francuzu vojувati. Bolje bi se z njim složitи, pak po vseh skup vudritи.*¹⁶

Ismerjük Đalski írói módszerét: krónikáinak megírásához mindig hiteles forrásokat, protokollumokat, vármegyei jegyzőkönyveket, naplókat

¹⁵ Bogdanov: *Starine*, 352. l.

¹⁶ Ksaver Šandor Đalski: *Djela*, Zagreb, 1952.

és családi levéltárakat használt fel. „Nem ritka, hogy a szociológusok Dalski idézésével dokumentálták vagy támasztották alá következtetéseiket” — mondja róla Emil Štampar.¹⁷ Éppen ezért elgondolkodtató a novellának ez a helye: (Vuk Battorich) čuvaio je jedan n j e g o v sastavak pod naslovom: Paskvil nekojega... Feltehető tehát, hogy ha nem is az „érdemes francia”, de a novellában leírt enciklopedista, republikánus körökben kell keresnünk a vers szerzőjét. Ezt az is valószínűsíti, hogy noha a vers népies hangszerelésű, mégis politikailag művelt, a francia események jelentőségét helyesen értéklő, a világeseményekben és a társadalmi kérdésekben jól tájékozott személy írása. „Népdalnak” — ahogyan a régebbi irodalom minősíti, s ahogyan a peres iratokban szerepel — semmiképp sem nevezhető.

Kevés olyan irodalmi emleke maradt fenn a horvát tizenharmadik századnak, amely oly hitelesen vallana a közhangulat antifeudális és forradalmi irányairól, mint versünk. Ez már önmagában is érthetővé teszi, hogy a Szentszövetség dermesztő évtizedeiben, a szabadságmozgalmak bukása után elveszett, elpusztult. Mégis helyre kell igazítanunk azt a véleményyt, hogy ma már csak egy példánya ismeretes, Hajnóczy keze írásában.¹⁸ A fent közölt szöveg Vrhovac püspök periratai közül való, aki már 1794 márciusában is említi egyik levelében s pasquillusnak minősíti. Megvan Verseghy periratai között is, amelyről a magyar fordítás készült, s ismerjük a versnek a Smičiklas-féle, prózában előadott változatát is, amely azonban több ponton eltér a fentiekétől. Ezeknek a szövegeknek kisebb-nagyobb eltérései nyomán merülhet fel a kérdés, melyik változat a hitelesebb, melyik az eredeti?

Jaroslav Šidak arra a következtetésre jut, hogy a Bogdanovtól is említett Smičiklas-féle rezszta nem ennek a versnek a kivonata, „hanem két különböző vers áll előtűnk, amelyek alakilag és tartalmilag rokonságban vannak egymással”, de mind gondolatvezetésükben, mind ritmusszerkezetükben eltérnek egymástól.¹⁹

Az egybevetés bennünket arra a következtetésre vezetett, hogy a kérdéses rezszta csak modernizált és prózai formában előadott változata az előbbinek, esetleg egy variánsának a kivonata.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a XVIII. században még nem alakult ki a szerzőség tiszteletbentartásának mai értelme és gyakorlata: a szöveget a fordító, a másoló és terjesztő a maga érdekeinek, ízlésének, esetleg politikai felfogásának megfelelően variálta, módosította, csonkította vagy bővítette. Az irodalomtörténet tanúsága szerint a század korántsem volt olyan pedáns a szövegrögzítés tekintetében sem, mint a későbbi korok: az átírásban, a másolásban gyakran eltűntek az eredeti szöveg lényeges mozzanatai, másrészt az átírt szöveg újabb részekkel is „gazdagodott”. Éppen Verseghy mutat példát arra, hogy a kor fordítói gyakorlata mennyire nem tartja tiszteletben a szöveg épségét, mert az időszerűsítés és a vers mozgósító hatásának növelése kedvéért, tehát politikai célszerűségből az eredeti szövegbe a magyarokat is beiktatja a horvátok mellé: A franciák ellen magyarok s horvátok... Batsányi éppen ezidőtájt látta szükségesnek meghatározni a műfordítás elvi-esztétikai kritériumait, s a kor pongyola és felületes fordításaival szemben — mindmáig helytálló érvekkel — az eredeti szöveghez alkalmazkodó alakí és tartalmi hűséget követeli a fordítótól:

¹⁷ Bevezetés az idézett kiadáshoz.

¹⁸ A vers ma ismert kéziratái: a) Hajnóczy átírata, O. L. Vertr. A. fasc. 47. 6. sz. mell. Acta perduellionis Jos. Hajnóczy; b) O. L. Vertr. A. fasc. 43. 6. sz. mell. Acta perduellionis Fr. Verseghy; c) O. L. Kanc. Hung. Acta praesidialia. 90/1794. — Vesd össze Benda: „Kroatiches Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794” — Studia Slavica, 1956. tom. II. 381. l. és Hadrovics—Benda: „Nachträge zum kroatischen Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794”. — Studia Slavica, 1957. tom. III. 416. l.

¹⁹ Jaroslav Šidak Bogdanov tanulmányáról: Historijski Zbornik. god. IX. 1956. br. 1—4. str. 183—186.

„Hogyha a fordításnak, amit senki se fog tagadni, az eredeti írás másának és jól eltalált képeinek kell lenni, tehát azt, ami az eredetírásban van, mind, és hacsak lehetséges, ugyanazon renddel, ki kell nékie fejezni: se többet, se kevesebbet nem szabad nékie magába foglalni. Nem szabad tehát a fordítónak az eredetírásához se hozzá adni, se pedig tőle valamit elvenni. Ha többet foglal a fordítás magában, tehát környülrírás; ha kevesebbet, kivonás, következésképpen egyszer sem tulajdonos fordítás. Egyszóval: a fordításnak az eredeti írás hív és igaz másának kell lennie...”²⁰

S éppen ez, az eredeti szöveget sokszor önkényesen és szándékosan torzító fordítói — másolói, átírói — gyakorlat kelti fel gyanakvásunkat Maximilian Vrhovac „jakobinizmusa” iránt is; ez vezet el a század horvát kultúrtörténetének megnyugtató módon még ma sem tisztázott kérdéséhez: meddig jutott el a radikalizálódás útján a horvát jozefinizmus e kiváló képviselője, akiben a korábbi irodalom a magyar jakobinusok egyik szövetségését látta?

Amint vallomásából is láttuk: a vers közvetítője, maga Delivuk sem tudott a vers címéről, s a Hajnóczy és Verseghy peres iratai között található versszövegek is cím nélkül maradtak fenn, a tárgyalás során pedig csak *Kroatisches Volklied*, *Versus croaticus* néven emlegetik, cím nélkül. Egyedül Đalski említi az Illustrissimus Battorich-ban „pod naslovom: Paskvil nekojega vrednoga Francuza...” A Vrhovec elleni vizsgálat irataiból fentebb közölt vers címe viszont lényeges eltérést mutat a Đalskitól idézett verscímtől: „paskvil od nekojega Horvaczkoga vrednoga Quilotine . Francuza...”

Az átírásban adott verscím ebben a formájában nyilvánvalóan politikai állásfoglalást is kifejez, s éppen ezért merülhet fel a kérdés: milyen kapcsolatai lehettek a püspöknek a jakobinusokkal, s vajon az ő személye-e az a láncszem, amely összeköti a horvát és a magyar összeesküvőket. Az eddigi irodalom csak azt tudta megállapítani, hogy Vrhovac „szövetségben” volt Martinoviccsal, de hogy milyen természetű volt ez a viszony, arra nem voltak adatok. Maga Bogdanov is csak annyit mond Vrhovacról, hogy „nemcsak püspök volt, hanem valami egyéb is, az átlagos feudális püspöktől eltérően”, s továbbá, hogy Martinovics semmi terhelőt nem mondott Vrhovacról.²¹

Nem is mondhatott. Az újabb kutatások, a per Benda Kálmán által feltárt iratanyaga, s a horvát forradalmi vers Vrhovac iratai közt talált szövege alapján ma már világosabban látjuk a püspök viszonyát a forradalmárokhöz, a demokratikus szervezkedéshez. „Annak ellenére, hogy nem helyeselte II. József reformjait, s Nikola Škrlec mellett 1790-ben a nemesség rendi jogainak fő védelmezője lett, az 1790/1-i magyar országgyűlésen elszántan ellenezte a megszüntetett egyházi rendek visszaállítását, s legfőként az ő érdeme, hogy ez a kísérlet megbukott” — írja róla Jaroslav Šidak, s ezzel rámutat Vrhovac jozefinizmusának korlátaira is.²²

A jakobinusok magyarországi mozgalmanak vezetője, az akkor még monarchikus érzelmű Martinovics, Lipót alatt és Ferenc uralkodásának kezdetén több jelentésben számolt be az udvarnak Vrhovac magatartásáról. 1791 októberében jelenti, hogy Vrhovac a jezsuitákhoz húz, novemberében

²⁰ Batsányi János költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Kiadta Toldy Ferenc. Pest. 1865. — 118/119. l.

²¹ Bogdanov: im. 461. l.

²² Jaroslav Šidak cikke a horvát jozefinizmusról az Enciklopedija Jugoslavije IV. kötetben, 549. és köv. l.

meg, hogy az arisztokratákat és az „oktalan népet” a kormány politikája ellen bujtogatja. A következő évben viszont arról számol be Gotthardinak, a pesti rendőrfőnököknek, hogy a püspök a franciák ellen beszél, ami miatt az összes demokraták előtt gyűlöletessé vált.²³ S míg az előbbieket kétségtelenül Martinovicznak a nemesi ellenforradalomtól való félelme diktálta, Vrhovac francia-ellenes beszédei és nyilatkozatai viszont tények, ő maga is hivatkozik rájuk az uralkodóhoz benyújtott önvédelmében.

Martinovics fogságában tett vallomásai a fentiekkel ellentétben Vrhovacot demokratikus érzelműnek festik. akinek gazdag könyvtárában a kor haladó politikai és filozófiai irodalmának minden jelentősebb terméke megtalálható, s az sincs kizárva, hogy a horvát forradalmi versnek is ő a szerzője, vagy valaki más az ő közvetlen környezetéből: Delivuk vagy mások. Későbbi vallomásaiban azonban ennek is ellentmond, mert — mint írja — ezt a vallomást akarata ellenére kényszerítette ki belőle a bécsi rendőség; a horvát vers szerzőjéről pedig mitsem tud, mert amikor Delivuk felolvasta neki a verset, nem nevezte meg a szerzőt, s ő csak „filozófiai elmélkedéssel” jött rá, hogy az csak a püspök lehet.²⁴

Ezekből a nyilatkozatokból valóban nehezen lehet következtetni Vrhovac forradalmi álláspontjára. Egyébként is a püspök kapcsolatai a szászvári apáttal részben egyházi természetűek, részben pedig még abból az időből erednek, amikor még maga Martinovics is az udvar felvilágosult abszolutista törekvéseinek a híve volt, s ezek a kapcsolatok nem lépték át a jozefinista értelmiségiek természetes rokonszenvét egymás iránt. Ilyen fényt vet összeköttetések természetére Vrhovac önvédelme is, s ugyancsak ő fejti meg a titkát annak is, hogy miért érdemesíti „a franciák guillotinjára méltónak” a szerzőt az ellene indított vizsgálat anyagában szereplő verspéldányon:

„Valóban olvastam egy horvát iratot, amely a püspökök, a klérus és a nemesség ellen irányult. Ezt maga a bán és a zágrábi főispán közölte velem, s ezt megfelelő elővigyázatossággal és óvatossággal tették, hogy kellő időben leleplezhessék. Semmi hasznosabbat nem tehettek, hogy megtudják, ki ennek a ségyentelen alkotásnak a szerzője. Ezzel én nem tartottam kapcsolatot, s mivel az az irat sérelmes volt az én egyházi rendemre, már a pusztá értelel is megtiltja, hogy ismerőseimre, pl . . . Delivukra gondoljak, aki távol él Zágrábtól, s így a vele való beszéd és érintkezés lehetetlen volt számomra . . . Ami pedig azt illeti, mit érzek és mit éreztem mindig a gall anarchia iránt, azt világosan megmutatják a papjaim előtt Felsőged érdekében tartott beszédeim a hadiadókról, valamint a zágrábi kapitólumban mondott beszédeim a papság és a nép előtt, amely mindenkor hallhatta, miként nyilatkoztam lelkipásztori hivatalomról, az uralkodó iránti kötelező alázatról, a jogrendről, a békéről, s a közrend megőrzéséről. Ez volt tárgya beszédeimnek, s ezek mindenkor és kivétel nélkül tanúskodhatnak melletttem.”²⁵

Még mielőtt a püspök benyújtotta volna ezt a védekezést, a Kancellária — jórészt hasonló érvekkel — az államtanácshoz benyújtott felterjesztésében megvédte Vrhovacot, s a király elrendelte a vizsgálat berekesztését, s mindössze azt kívánta, hogy hagyjon fel „polgári foglalkozásával”, s nyomdáját minél előbb adja át.²⁶

Az, amiért Lipót, majd még inkább Ferenc császár nyanúsnak találta a püspököt, az nem jakobinizmusa és forradalmi eszméi voltak, hanem az a körülmény, hogy József révén jutott magas hivatalába. „Vrhovac püspök

²³ Martinovics levele Gotthardihoz. Iratok. I. 471. és 480. l.

²⁴ Martinovics vallomása a bécsi udvari vizsgálobizottság előtt 1794. X. 21-én, és a Kir. Tábla előtt. Iratok. II. 280/81. l.

²⁵ Vrhovac beadványa és a Kancellária felterjesztése: O. L. Kanc. 90/1794.

²⁶ A királyi rezolúció: Iratok. II. 184. l.

balszerencsége az, hogy József császár tette meg püspökké. Ez sokak szemében politikai véték” — mondotta róla Zizendorf az államtanács ülésén. Az udvar ugyanis ekkor már a legjobb úton haladt afelé, hogy magára vállalja azt a szerepet, amit a Szentszövetség idején viselt: hogy felszámolva a felvilágosult abszolutizmus hagyományait Európa csendőrévé váljék. A sajtó már régen az „udvari könyvvizsgáló” (ez a cenzor neve volt a hivatali bürokrácia eufemisztikus nyelven) kényének-kedvének volt kiszolgáltatva; a magánnyomdákat szigorúan ellenőrizték; a magyar újságírást gyakorlatilag is felszámolták, s József embereinek helyét mindenütt újra dinasztiahoz hű hivatalnokokkal cserélték fel a Helytartótanáctól egész a vármegyei hivatalokig. Természetes tehát, hogy a reformer császártól újjászervezett papi szemináriumok igazgatója, Vrhovac püspök is gyanús volt az udvarnak.

Lipót uralkodásának végén érkezett el az idő, amikor végleg elváltak a jozefinizmus és a forradalom útjai. A jozefinista értelmiség sorai megbomlottak: egy részük régi pozíciója megőrzésével megalkudott az új helyzettel, korrumpálódott, elveszett a haladás számára; a másik, elveihez hű s becsületes részét Ferenc reakciója indította a forradalmi kibontakozás útjainak keresésére; harmadik részük hátat fordított a közéletnek, elvonult az udvartól, de bennük is ellankadt az egykori hősi lendület, amellyel egykor a „megvilágosodás” jegyében ostromolták az elmaradt századot, mint például Széchenyi Ferenc is, Hajnóczy egykori barátja és felettese, József egykori pécsi distriktusának sekretáriusa. Az egész visszavonuló, magát egykor jozefinistának valló rétegre jellemző érvénnyel fest róla rendkívül plasztikus képet Halász Gábor:

„Aranykötésű könyvek végtelen sora ködlött fel előtte, nyelvöltögető filozófusok, dévaj elbeszélők, erkölcstelen moralisták munkái, a régi szenvedély tanúi, a frivol század elbizakodott gyermekei. Milyen jó volt elajándékozás útján megszabadulni tőlük, s a nemzet könyvtárában eltemetni a bűnös múltat! A gróf most annyit imádkozott, mint valaha olvasott. „A prókátorok panaszkodnak, hogy midőn hozzá mennek informálni, ő misét hallgat a szobájában, 's estve cselédjeit összegyűjti s litániát énekel velők” — újságolta róla Kazinczy, aki végig megmaradt felvilágosodottnak. Forrongó idők voltak, s az egyén csak nehezen állhatott ellen a történelem sodrának... Óvatos és kiábrándult lett ez a nemzedék, amelyhez Ferenc gróf is tartozott... A gróf az évek folyamán fel-felcserélte titkárait. Az első — Hajnóczy József volt! A második már csak ártalmatlan világi könyveket fordított magyarra. Az utolsó, Pigay Antal, vallásos iratok átültetésében lelte kedvét...”²⁷

Vrhovacot inkább ez utóbbiak közé sorolnánk. Az ellene indított vizsgálat során bebizonyosodott francia-ellenessége, a vers címének egyéni megfogalmazása, a francia mozgalmak iránt tanúsított magatartása, mindez arra int, hogy a magyar és a horvát jakobinusok közötti összekötő kapcsolatot ne az ő személyében keressük, hanem sokkal inkább a Hajnóczytól bekapcsolt olyan forradalmi demokraták között, mint amilyen Josip Kralj, a kutjevói prefektus volt, vagy barátja, Szén Antal, Ignjat Šoštarić és mások, akiknek működése Horvátországban a polgári forradalom ideológiájának sajátos, plebejusi értelmezését mutatja. Működésük olyan orientáció jele, amely a mozgalmat kivezethette volna a meddő teoretizálás köréből, s el-

²⁷ Halász Gábor: A fiatal Széchenyi. Halász Gábor válogatott írásai. Bp. 1959. 136. l.

vezethetett volna a kívánt mélyreható társadalmi átalakuláshoz. Nem kerülheti el ugyanis figyelmünket, hogy míg Pesten és Budán, a szervezkedés központjában a forradalmi eszmék, a kátékban kifejezett ideológia szinte kizárólagosan az értelmiségi klubokban, kávéházi asztaloknál, a működésükben erősen korlátozott szabadkőművesek és jozefinisták, esetleg a köznemesség haladó köreiből terjedtek, addig Horvátországban a mozgalom a parasztság felé fordul, s a városok fejletlen polgársága helyett a falvak és kamarabirtokok jobbágyságában keresi a maga természetes szövetségését. A magyar, a horvát, de az egész közép-európai fejlődés, az adott társadalmi helyzet, a fennálló osztályviszonyok reális felmérése nem is jelölhetett ki más utat a forradalmi átalakulás számára.

Ennek az útnak a meglátása, s a mozgalmi káték elvont forradalmiságának a való helyezethez alkalmazása: ez Hajnóczy érdeme és hozzájárulása a mozgalomhoz. S ebben ismét a Szerémségben érlelt parasztprogramot ismerjük fel.

KÉT ASSZONY

Déry Tibor

I.

ALLEGRO

Reggel, mielőtt becsöngetett volna anyósához, a kis kertes házba, Luca megállt az ajtó előtt, kivette retiküljéből apró kerek tükrét, s megvizsgálta, vajon könnyei nem mázolták-e el fekete szempillafestékét. A tükör megvillant a napban, egy vakító fénycsóvát lövellt vörösen visszacsillanó hájára. Beszűkített szemmel, a nyomkereső vadászkutya szenvedélyes tárgyilagosságával vizslatta arcát; be is puderezte egy kissé a biztonság kedvéért, két könnyű gyors mozdulattal utánarajzolta a száját: még Irén, az öreg házvezetőnő előtt is restellte volna, ha kisírt arccal látja. A nyitott konyhablak felől vajjas-pirítósnak a szaga érzett, ez valamennyire könnyített a lelkén. Az ajtó előtt állva még néhány pillanatig „koncentrált”, aztán egy megszokott mozdulattal dacosan megrántotta a vállát. Eddig — már majd egy éve — mindennap szerencsésen túljutott a délelőttökön.

Bal kéz felől, a bejárat három kőlépcsője mellett a nagy spireabokor már virágzott; mint egy vizesés eresztette le villogó fehér hullámain a kis pázsitzegélyre. A kerítésen túl, az országúton négy asszony beszélgetett, száz lépéssel arrébb négy liba állt mozdulatlanul a porban.

— Ma bal lábbal kelt az öreg nagysága — mondta Irén.

Luca megcsókolta az öreg házvezetőnő piros gömbölyű képét. — Felkelt? — kiáltotta kacagva. — Krisztus lejött és csodát tett? — A pirosképű házvezetőnő elnevette magát. Az öreg nagyságát, Luca kilencvenhat éves anyósát hét évvel ezelőtt egy ideggyulladás ágyának döntötte, azóta mind ritkábban kelt fel az ágyból, de sohasem délután hat óra előtt, amikor — fogyó erejével számtani arányban — kezdetben ötvenszer, majd lassan csökkentve a napi adagot, tíz-tizenötyszer ide-oda végigjárta hosszában a szobát. Az utolsó évben ért le tízig, de annál alább még nem jutott. — Azon füstölög már az este óta, hogy még mindig nem kapott új terítőt a kacsájára. Sós süteményt tetszett hozni?

— Egy mázsával — mondta a fiatalasszony. — Magának is hoztam pénzt a háztartásra, Irénke.

— Egy mázsával?

Luca elnevette magát; nevetése ellenállhatatlan volt, muszáj volt vele nevetni. — Ló... — mondta. — 500-at hoztam egyelőre, elég lesz?

— Annyi már nem is kell ebben a hónapban — mondta a házvezetőnő. A fiatalasszony kinyitotta fehér, zsákformájú retiküljét, belekotort. Nem tartott benne rendet; a néhány összehajtogatott bankjegy, melyet ma délelőtt kapott a Bizományi Áruházban a régi kékróka-stólájáért, legalul gyűrődött a teasütemény, a selyempapírba csomagolt kis terítő, a púderesdoboz, rúzs, pénztárca s tükör alatt, néhány zálogcédulával és egy végrehajtói értesítéssel együtt, melyet aznap reggel kézbesítettek ki a lakásán. — 1—2—3—4—5 — számolta s finom mozgékony arca, melynek összejátszó vonásai sohasem nyugodtak el, a pénz olvasása alatt egy percre mélységesen elkomolyodott. — Nem baj, majd elszámoljuk, ha marad. Nem kell spórolni, öreganyám — mondta s már újra nevetett. — Más baj nincs?

— Nincs. Maradt pénze magára?

— Dögivel — mondta a fiatalasszony.

A tiszta kis fehér konyhába, melyet a szembetűző nap s a fehérre lakozott konyhabútorok duplán meg-megravgogtattak, az ablak előtt álló ákác egy csóva fullasztóan édes illatot küldött, mely egy pillanatra elnyomta a vajas-pírtós ropogós szagát. — A postás még nem volt itt? — kérdezte a fiatalasszony.

— Még nem.

— Majd nézzen ki időnként a levélszekrényhez, Irénke, mert ma levél jön Amerikából — mondta a fiatalasszony. — Azt szeretném, ha addig olvasná el, míg itt vagyok.

— No már megint csönget! — mondta a házvezetőnő. Három-négy türelmetlen, rövid berregés hallatszott. — Ha reggeli óta nem csöngetett be már legalább tizszer, akkor egyszer sem. Úgy jár rá a keze, mintha viszketne neki.

— Maradjon csak, majd én bemegyek — mondta a fiatalasszony.

Az ajtóban állva, melynek nyílását az ágyban fekvő, kissé tompafülű öregasszony nem hallotta meg, egy darabig elnézte a nagy, fehér vánkосok közét süppedt hosszúkás, halvány arcot, melyet egy álla alatt szalaggal összekötött, fekete bársonyfőkötő foglalt keretbe; a behunyt szemek alatt az arc csontszerkezetéből kiemelkedő, nagy, egyenes, sárgás orr mintha már a majdani halotti maszkot idézné. A könnyű, sárga pehelypaplan alatt a testnek egyetlen porcikája sem mozdult; az emelkedő — süllyedő mellkas mozgását sem lehetett látni. A fiatalasszonynak újra „koncentrálnia” kellett: a szeme már-már könnybe lábadt. Törékenyen s izmosan állt a küszöbön, szép, hosszú nyakán hátravetve fejét, mintha hatalmas, bronzvörös kontva súlya húzná a föld felé, orrcimpái remegtek, kis gömbölyű hasa megfeszült izgalmában. — Hülye tyúk! — mondta magának dühösen, hogy újra erőre kapjon. A nap hátulról sütött a hatalmas ágyra s a dagadó vánkосok között elvesző, sovány, fehér arcra, melyet már csak a fekete bársonyfőkötő mentett meg az elmúlástól. A fiatalasszony elfintorodott, ingerülten toppantott.

Az ágyban fekvő kinyitotta szemét, az ajtó felé nézett.

— Kezit csókolom, mama — kiáltotta Luca, már újra világosan csengő, vidám hangján.

— Már annyit csöngettem, Irén — panaszolta az öregasszony kissé rekedten, s homlokát ráncolva újra az ajtó felé nézett. — Még mindig nem kész a vajas-pírtós?

— Én vagyok, mama — kiáltotta Luca. — Egy perc múlva kész lesz.

Az öregasszony gyanakodva nézett az ajtó irányába. — Ki az? — kérdezte.

Iőllehet már több mint hetven éve élt Magyarországon, szőlvárosának, Bécsnek németes hangsúlyai még nem koptak le hangszálairól. Folvékonyan beszélt magyarul, de azért a német nyelv fordulatai vagy olyik itt-tartózkodása kezdetén félrehallott s eltorzított magyar szó, melyet konok

emlékezete nem engedett ki fogásából, még sűrűn ki-kibújt szókincséből s mindannyiszor fékezhetetlen, szünni nem akaró nevetésre ingerelte menyét. Szívesebben olvasott is még németül, mint magyarul, ezekben az utolsó, ágyban töltött években szinte kizárólagosan már csak fiatal lánykorának imádozott emlékeit, Goethét és Schillert, olykor — kissé unatkozva — egy kötet Thomas Mannt s a vendéglátó ország iránti udvariasságból a magyar Lukács György német tanulmányait Goethéről, melyeket nagy férfias, gót-betűs kézírásában számtalan széljegyzettel s felkiáltójellel látott el: feljegyzéseit — javarészt idézeteket az olvasott könyvekből, melyek néha több oldalt is kitettek — az ágyban fekvők jellegzetesen eltorzult s már erősen reszkető betűivel ugyancsak anyanyelvén vetette. — háztartási elszámolásokkal váltakozva — egy keményfedeles iskolai füzet kockás papírára. A könyveket, 8—10 kötetet, a füzetekkel, egy csomag édes keksszel, egy csomag sós süteménnyel s egy zacskó csokoládé bonbonnal együtt — melyből naponta egy szemet evett — a széles ágy falmenti szegélyén rakározta el, pontosan meghatározott sorrendben, úgy hogy jól a kezeügyébe essenek s ne kelljen Irént ezért is becsongetnie. A rádió az ágy lábánál állt. Kossuthra beállítva; így egy hosszú villanydrótra felszerelt kapcsolókörte segítségével — amelyet még fia szereltetett fel — bármikor maga kinyithatta s a házvezetőnőt csak akkor kellett beszólítania, ha a tintával előre megjelölt műsor szerint Petőfi szolgáltatta a kiválasztott művet, s a készüléket át kellett állítani. De az elmúlt néhány hónapban erre már mind ritkábban került sor; az öregasszony a nap javarészében csukott szemmel, mozdulatlanul feküdt ágyában, nem lehetett tudni, szendereg-e vagy régi emlékeit őrli még mindig eleven agyában vagy rövid jövőjéről ábrándozik; csak akkor elevedett meg, ha Irén saját ebédjéből egy kevés — tiltott — paprikás krumplival vagy káposztás kockával vendégelte meg, vagy délelőtt eljött a menyé.

— Maga az? — mondta rosszkedvűen, fejét kissé felemelve a legfelső, halványlila selyemmel áthúzott kispárnáról. — Hozta nekem a sósüteményt?

— Persze, hogy hoztam — kiáltotta a fiatalasszony, széthúzva a zsákretikül száját s óvatosan kiemelve belőle a kis selyempapír csomagot. — S mit hoztam még a mamának?

— Biztos, virágot — mondta az öregasszony elégedetlen arccal, amely azonban rögtön kisímult, szeme, a még mindig szép, fekete szeme is mohón felragyogott, amikor megpillantotta a kis csokor sárga árvácskát. — Maga sose tanul meg spórolni?

Luca közvetlenül az ágy elé lépett, kiforgatta szemét, hogy szinte csak a fehérje látszott, s felemelt mutatóujjával hosszan megfenyegette az öregasszonyt. Addig fenyegette, amíg ez el nem nevette magát. — Jól van — mondta az öregasszony — én azért mondom minden nap ugyanazt, mert maga minden nap ugyanazt csinálsz. Nem kell minden nap virágot hozni. Kölni víz tessék holnap venni nekem!

— S mit hoztam még a mamának? — kiáltotta Luca, belekotorva a retikülbe. Hosszan matatott benne, szándékosan nyújtva az időt, s közben kíváncsian figyelte az öregasszony arcát, amelyen most hirtelen kiütközött az aggkori gyöngeség: a infantilis kíváncsiság magafeledkezett, nyitott szájú, együgyű tükrözése. A sötét szájüregből kilátszott egyetlen megmaradt foga. — Na adja már ide! — mondta az öregasszony egy idő múlva, türelmét veszítve. — Vagy már elvesztette?

Amikor megpillantotta a selyempapírból kibontott, kis, himzett, fehér terítőt, elpirult örömeiben. Követelődző volt, de a legkisebb szolgáltatásért is gyerekesen hálás. — Jól van — mondta. — Tessék lehajolni és megcsókolni! — Kissé felemelte fejét és vértelen ajkait csucsorítva egyik csontos kezét rákapcsolta a fiatalasszony telt fehér nyakára, magafelé húzta és

cuppogva megcsókolta homlokát. — Gyöngyörű! — mondta. — De honnét veszi maga azt a sok pénz?

— Megkerestem, mama — mondta a fiatalasszony. — Nagy kurva vagyok, hisz tetszik tudni.

Az öregasszony egy darabig kerekre nyílt szemmel, értetlenül nézett rá, aztán hirtelen kuncogni kezdett s megfenyegette az ujjával. — Kurva? — mondta. — Ach menjen! Majd megmondalak Jánosnak, ha hazajön s akkor kapsz két akkora pofát! — Az éjjeli szekrény felé fordította fekete főkötős fejét és szemügyre vette az alsó polcán álló porcelánkacsát. — Tessék rátenni! — mondta. — Gyöngyörű! Legfőbb ideje volt, mert délután jön Hetényi professzor úr s Irén izgatott lesz s talán elfelejti megint elrámolni, mint a múltkor s akkor tessék!

— Látott már olyat a professzor úr — mondta Irén, hirtelen megjelenve a nyitot ajtóban. — S különben is honnét veszi, hogy épp ma délután jön?

Az öregasszony homlokát ráncolva az ajtó felé nézett. — Mindig hallgatódzik — súgta szemrehányóan a menyének, de mivel nagyothalló füle már nem tudta lemérni a hangerőt, lefojtott sziszegése úgy szólt, mintha ráförmedt volna a szoba tulsó végében álló házvezetőnőre. — Dehogy hallgatódzott! — kiáltotta gyorsan a fiatalasszony. — A vajjas-pirítóst hozta a mamának.

— Hogy én hallgatódzom...

Luca cinkosan az öreg házvezetőnőre hunyorított.

— Hogy én hallgatódzom...

A nyitott ablakon át hangos libagágogás hallatszott be az utcáról.

— Hogy én hallgatódzom...

Luca hangosan elnevette magát. — Meg ne üsse a guta, Irénke — kiáltotta jókedvűen. — Ha így felfújja magát, biztos gutaütés a vége. Adja ide már azt a pirítóst!

— Azért jön ma délután a professzor úr — mondta az ágyban fekvő öregasszony haragosan az ajtó felé — mert már nagyon rég nem volt itt, legalább egy hónapja s megígérte, hogy minden hónapban egyszer...

— Azért jön ma délután — mondta Luca csúfolódva — mert a mama szerelmes belé s ezért mindennap várja, hogy eljön s majd eltársaloghat vele Goethérről s nem akarja, hogy a professzor úr közben a pisijét lássa, hát ez csak természetes, Irénke, nem igaz?

— Mit mond maga? — kérdezte elpirulva az öregasszony. — Mit mond maga? — Ha akarta, egy szempillantás alatt megsiketült. — Miért kell mindig úgy sugdosódní, hogy az ember a saját szavát se hallja? — Luca hangosan felnevetett, odakint a ház előtt a libák újra elgágintották magukat. — Mit mond maga?

Hetényi professzor azért nem járt már oly régen a kis kertés házban, mert négy hónappal ezelőtt meghalt, de ezt az öregasszony előtt, aki már nemigen tudta számontartani a földi idő múlását, gondosan eltitkolták. — Ne is tagadja a mama, hogy szerelmes a professzor úrba — mondta Luca — mert különben kinek a számára tanulná meg betéve azokat a Goethe idézeteket.

Az öregasszony az időközben a szájába beakasztott protézisével lassan ropogtatta a pirítóst. — Dumme Gans — mondta. — Kinek? ... kinek? ... Magamnak. A pirítós is magamnak eszem.

A fiatalasszony leült az ágy mellett álló kis sárgaselyem karosszékbe, átvette egymáson lábát. — Mondja csak, mama, a professzor úr tényleg olyan szellemes, ha németül beszél?

Az öregasszony nem felelt, megvető arckifejezéssel tovább morzsolgatta a pirítóst.

— Lehet, hogy szellemes, ha németül beszél — mondta Luca. — Egyébként ha magyarul csucsog, akkor is kedves, csak ne volna olyan csúnya!

Az öregasszony még nem vette észre, hogy ugratják. — Nem lehet mindenki olyan szép mint maga — mondta, a homloka egy kissé kipirult.

— En szép vagyok, mama? — kérdezte Luca.

Az öregasszony megállította szájában a falatot s kilenc évtized tapasztalatain edzett, kitanult öreg, női szemét vizsgálódva menyé arcára függesztette, mely most összes élveteg pórusaival az ablakon behulló napfényben és ákácillatban fürdött. — Csak volna maga olyan okos — mondta egy idő múlva elégedetlenül.

— Olyan okos, mint ki?

Az öregasszony újra elindította protézisét, nem felelt.

— Olyan okos, mint a professzor úr?

— Dumme Gans — mondta az öregasszony.

Luca jókedvűen elnevette magát. — Majdnem elfelejtettem, hogy tegnap telefonált a professzor úr — mondta. — Csak egy napra ugrott fel Szegedről s nem tudott eljönni a mamához, de kézcsókját küldi. Azt mondta, hogy a mama száz évig fog élni, hát ne búsuljon, mert még sokszor lát-hatják egymást.

Az öregasszony tovább evett, de a szeme sarkából egy gyanakvó tekintetet vetett menyére. — Nekem is mondta, hogy száz évig fogok élni — dűnnyögte egy idő múlva. — Magának mondta most telefonon ugyanaz?

A fiatalasszony behunyta szemét, fejét a karosszék napsütötte támlájára hajtotta.

— Maga nem csinál velem bolondot? — kérdezte az öregasszony.

Luca behunyt szemmel maga elé mosolygott, igent intett.

— Hogyhogy? Becsap maga most engem? — kérdezte az öregasszony hitetlenül.

— Persze — mondta Luca.

Az öregasszony nagy naiv szemével ránézett; most már tényleg nem tudta, mit tartson a professzori jóslatról. De ha a menyé nevetett, akkor — bármennyire meg volt is bántva — a végén együtt nevetett vele, elébb csöndesen, értetlenül dőcögve — s ilyenkor csontos szigorú arca szinte együgyűvé vált tájékozatlanságában — majd egyre felszabadultabban, őszintébben, s jólelkűen beletörődve abba, hogy a saját kárán nevet; a benne maradt aprócska tüske néha csak órák múlva vagy csak másnap szúrt bele emlékezetébe. — Maga most rászéd tényleg? — ismételte vidáman. A fiatalasszony felugrott, az ágy fölé hajolt, friss szájával össze-vissza csókolta a vánkosok közt reszkető kemény arcot. — Hogy képzeli a mama, hogy rászedem! — kiáltotta. — Hisz a minap együtt számítottuk ki, hogy a mama századik születésnapján ki lesz még életben, akit meg lehet majd hívni, s hogy milyen ruhát fogok felvenni. Azt mondtuk, hogy a kivágott piros selyemruhám, nem tetszik emlékezni?

— Jól van — mondta az öregasszony megnyugodva. — Nem a kivágott fehér selyemruha választottuk?

— Hol van az már! — mondta a fiatalasszony maga elé.

— Mit mondott maga?

— Semmit, mama.

— Jól van, mondta az öregasszony — akkor adjon ide a szódaviz! Tényleg mondta magának a professzor úr telefonon, hogy száz éves leszek?

Mialatt Luca megigazította az ágyban a félrecsúszott párnákat s az öregasszony a hét év előtti idegvulladás emlékeitől óvatosan jajintott egyet-egyed, Irén újra bejött a szobába s egy féltékeny pillantást vetve a fiatalasszony gyors, ügyes kezére, kivitte a kis fatálcán a kiürült tányért és po-

harat. — Nem aggat a mamának ez a sok könyv itt? — kérdezte Luca, helyére simítva a paplant. — Hisz egyszerre csak egyet olvas!

— De a többin gondolkodom — mondta az öregasszony szigorúan. — Ahoz maga csak ne nyúljon! Megtanulta maga a német lecke?

Miután egy ideig hiába várt a feleletre, keskeny fejét a fiatalasszony felé fordította s ráemelte rosszálló tekintetét. A tekintet oly hosszan tapadt rajta, oly elvesző s magafeledkezett volt, hogy az ember már azt hihette volna, elvesztette okát és célját s értelmetlenül fénylik, mint az égitestek az űrben. Aztán egyszerre megint bekapcsolt az evilági forgalomba.

— Mit fog János szólni — mondta korholva az öregasszony — ha visszajön és maga még nem tud németül?

— János... János — dünnyögte Luca. — Örüljön, ha addig nem felejték el magyarul is.

Az öregasszony újra ránézett. — Mit mond maga?

— Unom Jánost — dünnyögte Luca halkán, de ezt persze meghallotta az öregasszony. — Unom Jánost — ismételte Luca hangosabban, hogy bizonyosan meghallja. — Az hogy van, hogy ha János szóbakérül, azt a mama mindig meghallja, akármilyen halkán beszél is az ember? Unom a fiát, mama.

— Most maga megint rászed? — kérdezte az öregasszony nevetéstől kissé elferdült szájjal.

— Persze — mondta Luca.

Az öregasszony nem tudott mit felelni. De a menyé arcán nyugvó tekintete oly súlyos és ártatlan volt, hogy Luca nem bírta el sokáig; felvetette fejét és rámosolygott az öregasszonyra. Ez rögtön készségesen visszamosolygott. — Tessék csak mondani, mama — kiáltotta Luca — hogy is volt az, amikor egyszer Savanyúkúton jártak?

Az öregasszony eltűnődött. — Savanyúkúton?

— Igen — mondta a Luca. — Amikor egy éjjel az egész család egy szobában aludt?

— És?

— Hisz tetszik tudni — mondta Luca, — amikor valamennyien egy szobában háltak s a másik fia lesekedett?

— A szegény Gyuri? Azt maga már nem ismerte.

— Az — mondta Luca — a Gyuri! Amikor a mama este levetkőzött s azt mondta a gyerekeknek, hogy forduljanak a falnak?

— Ach — mondta az öregasszony — azt én már elmeséltem neked.

Luca rámosolygott. — De már nem jól emlékszem rá. Mikor is volt az?

— Ach nagyon régen — mondta az öregasszony. — Talán ötven éve megvan.

— Több az — mondta Luca. — Most hány éves a mama?

— Kilencvenhat — mondta az öregasszony büszkén.

— No lássa! — kiáltott Luca. — Akkor meg még egészen fiatal asszony volt, amikor Savanyúkúton jártak s nem kaptak csak egy szobát éjszakára. Legalább hatvan éve van már.

— Hatvan? — ismételte az öregasszony tűnődve. — Akkor én voltam harminchat?

— Olyasféle — mondta Luca. — No tessék mondani, hogy is volt az azzal a leskelődéssel?

— Az úgy volt, ... — kezdte az öregasszony. Hirtelen elhallgatott, egy bizonytalan tekintet vetett menyére. — De azt én magának már elmeséltem.

— De ha nem emlékszem jól — mondta Luca. — Arra emlékszem, hogy este volt, a gyerekek már ágyban feküdtek s a mama le akart vetközni. Szép asszony lehetett a mama fiatal korában.

— Igen — mondta az öregasszony egyszerűen. — Nagyon szép voltam. Tudja maga, akkor jöttek divatba a nagy kalapok, amiket egy széles fekete selyem vagy bársonyszalaggal le kellett kötni... hogy mondják... az állkapocs alatt s az én uram adta nekem ajándékba egy nagyon széles fekete moirészalag s ha azzal lekötöttem az állkapcsom alatt, akkor minden urfi megfordult utánam az utcán.

— Meghiszem — mondta Luca. — Nemcsak az úrfik, még az urak is. Hetényi professzor is megfordult volna a mama után, ha akkor már ismeri.

Az öregasszony szemérmesen eimosolyodott. — Ugyan — mondta, hirtelen szigorúvá vált arccal — a professzor úr akkor talán még nem is élt.

— Persze — mondta Luca. — S hogy volt tovább?

— Micsoda? —

— Hát a leskelődés?

Az öregasszony sovány ujjaival megtapogatta fekete főkötőjét. — Tudja maga — mondta elgondolkodva — hogy ez a főkötő abból a széles fekete szalagból csináltak, amit akkor az uram adta nekem?

— Di hisz ez bársony, mama — kiáltotta Luca nevetve — a mama meg egy moiré selyemszalagot kapott.

— Mindegy — mondta az öregasszony elvörösödve. — Lehet, hogy az volt bársony. Na mit akar maga tudni?

— Azt, mama — mondta Luca —, hogy akkor hogy vetkőzött le a mama Savanyúkúton?

— Egy szobában kellett aludni mindenkinek — mondta az öregasszony s a hangja egy kissé berekedt, mintha megrokkant volna a hatvan év hosszú úrutazás irtózatossá fáradságától, a tekintete is egyszerre megkopott — az úgy volt, hogy mindenkinek egy szobában kellett aludni s a gyerekek már az ágyban feküdtek s én le akartam magamat vetkőzni. Tudja maga, hogy akkor a hölgyek még midert viseltek, nagy hosszú midert, innét idáig s azt az uramnak kellett felfűzni s én nem akartam, hogy a gyerekek lássák. Eh — mondta hirtelen türelmetlenül — ezt én neked már elbeszéltem.

— De ha nem emlékszem, mama — mondta Luca. — Azt tudom, hogy akkor azt tetszett mondani a gyerekeknek, hogy forduljanak a falnak.

Az öregasszony szórakozottan bölintott. — Azt mondtam.

— S amikor a mama vetkőzni kezdett, akkor biztonság okából hátra nézett, hogy a gyerekek tényleg megfordultak-e.

— Igen — mondta az öregasszony. — Ott álltam alsószoknyában...

— Tévedés, nem alsószoknyában — kiáltotta Luca, az elfojtott nevetéstől meg-megrángó szájjal — hanem bugyiban, bokáig érő csipkeszegélyes bugyiban...

Az öregasszony is elnevette magát. — Igen, bugyiban.

— S amikor a mama hátranézett, akkor azt látta, hogy János becsületesen a fal felé fordult, de a kisebbik fia...

Az öregasszony újra elnevette magát. — A Gyuri lekseledett...

— Igen, lekseledett — mondta Luca. — A hasán feküdt és a fél szemével a mamára sandított.

— Hosszú aranyszőke haja volt — mondta az öregasszony ellágyultan — nagyon szép göndör arany fürtjei s azok közül lekseledett ki a szobába.

— S aztán?

— Mit aztán?

— Hogy volt tovább?

Az öregasszony nem felelt.

— Tessék csak folytatni — mondta Luca — mert én már nem jól emlékszem. A mama egy nagy törülközővel letakarta a gyerekágy rácsát...

— Persze, hogy letakartam — mondta az öregasszony révetegen.

Luca hangosan nevetett. — S akkor a tükörből látta, hogy a háta mögött Gyuri meg-megráncigálja a törülközőt és kikukkant rajta.

— Igen, kukkantott — mondta az öregasszony s hogy kényelmesebben nevehessen, kiakasztotta a protézist a szájából s beleeresztette az éjjeliszekrényen álló vizespohárba. — Kukkantott és röhögött.

— János pedig...

Az öregasszony most egyszerre felforrósodott az emléktől. — János pedig — mondta csöndesen — csak feküdt a falnak fordulva s meg sem mozdult szegényke.

— Már kisgyerek korában olyan becsületes volt, igaz, mama? — mondta Luca, kíváncsian nézegetve az öregasszonyt.

— Igen — mondta az nagyon lassan s határozottan — nagyon becsületes ember.

Behunyta szemét, a szobában csend lett. Az utcáról mély autódudálás huppant be a napfényben ragyogó szobába. Az öregasszony újra kinyitotta szemét, menyére nézett. — Dumme Gans — mondta hangosan, tagoltan — maga azt hiszi, nem látom, hogy jobban emlékszik, mint én? Igenis, már akkor olyan becsületes volt, ezt akarta hallani maga?

— Egy nyavalyát — mondta Luca halkán, de ezt az öregasszony nem hallotta meg. Egy darazsat figyelt, mely az éjjeliszekrényen álló árvácska csokor fölött körözött; nyakát nyújtogatva, félrefordított fejjel nézte, majd — elfeledkezve idegfájdalmáról — felkönyökölt s orrára ültette szemüvegét, a szája egy kissé kinyílt izgalmában.

— Maga szereti János? — kérdezte egy idő múlva rekedten. Elfáradt, visszaereszkedett vánkosai közé, levette szemüvegét.

— Egy nyavalyát — mondta Luca.

Az öregasszony méltatlankodva összeráncolta homlokát. — Jól van, most maga ne vicceljen — mondta rekedten — mert én komolyan beszélem. Ha szereti János, akkor majd mondja meg neki, ha hazajön Amerikából, hogy nem kell olyan nagyon önfejesnek lenni.

— Miért mama? — kérdezte Luca kíváncsian.

Az öregasszony hallgatott. Maga elé nézett, a szája egy kissé megint elnyílt befelé figyelő izgalmában. — Nem baj — mondta. — Maga csak mondjon meg neki!

— Di miért mama? — kérdezte Luca.

Az öregasszony megint nem felelt. Egy kissé felemelte fejét, a szemc sarkába becsúszo tekintettel igyekezett elfogni az árvácskák fölött zúgó nagy darazsat, egy ideig nézte, újra visszajektette fejét halványlila kispárnájára. — Egyszer én figyeltem ilyen darázs — mondta rekedten — nagyon-nagyon régen volt. Az is így zugicsált ilyen sárga árvácskák fölött, azt. leült az egyikre s mert nagyon nehéz volt, az árvácska gyorsan átfordította fejét s mélyen lehajolt a föld felé. Tetszik tudni, ha nem hajolt volna meg, akkor talán eltört volna a... hogyhivják... a szára.

— Ezt mondjam meg Jánosnak? — kérdezte Luca.

— Igen — mondta az öregasszony.

— Előbb kellett volna — mondta Luca.

— Mit mond maga?

— Nem szóltam semmit, mama — mondta Luca.

— Nem is kell — mondta az öregasszony. — Maga csak mondjon meg neki.

— Miért nem a mama mondja meg?

Az öregasszony a menyére nézett, fáradtan legyintett. — Nagyon sokára jön haza — mondta, mereven maga elé bámulva.

Szerencsére Irén ismét bejött a szobába; kedvesen gömbölyű, sima piros arca — mintha ünneplőbe öltöztette volna — csupa ragyogás volt, ősz haja is megcsillan a napfényben. Az öregasszony rögtön meglátta kezében a levelet. Felült, a szája kinyílt, de nem tudott megszólalni.

— Levelet tetszett kapni — mondta Irén, félszemével Luca felé kacintva.

Az öregasszony egy mély lélegzetet szedett. — A János?

— Honnét tudjam! — mondta Irén, az ágy mellé lépve. — Nem olvastam el.

De ezúttal az öregasszonyt a közömbös hang játékával nem lehetett becsapni: mintha földrengés rázta volna meg s alakította volna át egy szempillantás alatt egész szervezetét, a szeme kitágult, hosszú csontos arcának üregei megteltek, kiszínesedtek, melle zihálva emelkedett, süllyedt a könnyű világossárga ágykabát alatt. Az izgalom iszonyú súlya kisajtolta lelkét a felhámra, a szem szivárványhártyájára, még a színtelen körmeire is, s kevés megmaradt, felvillanyozott ősz hajába. Kinyújtotta mind a két reszkető kezét, az egyikkel a levelet ragadta magához, a másikkal átölelte az öreg házvezetőnö nyakát, fejét magához húzta, megcsókolta. Annaira kifáradt, hogy percekbe telt, amíg rászánta magát, hogy feltépje a borítékot s kiráncigálja belőle, széthajtogassa a géppel írt levelet. — Adja ide a nagyítóüveg, Irén — mondta lihegve. Feltette a szemüvegét s reszkető kezében a nyeles nagyítóüveggel elolvasta, olykor szüneteket tartva, mintha kifulladt volna, majd egy-egy mély sóhajjal újra kezdve a hosszú négyoldalas levelet, amelyet ezután egy hétig, naponta többször is elő fog szedni s az első betűtől az utolsóig átszítálni telhetetlen emlékezetébe.

„... ezúttal igyekszem kipótolni a múltkori rövid leveletem, igaz, hogy most talán még kevesebb időm van, mert... s most jön a nagy újság!... a filmemen az utolsó simításokat végzem, egy hónap múlva befejezem, s utazom haza. Ezt akartam elsőnek közölni, hogy egy jó hírrel kárpótoljam mamát a hosszú várakozásáért. Mához egy hónapra tűzték ki a film bemutatóját New York legnagyobb filmszínházában, melyben egyszerre harmincezer ember fér el, most épül a város közelében, egy kétezer méter magas hegy tetején s a bemutatóig el kell készülnie, mert az én filmmel akarnak nyitni, a tetejéről fél Amerikát belátni, egészen a Cordilleráig s az Andesekig, nem szólva az Atlanti-óceánról, amely itt épp olyan kék, mint az Adria Abbáziában, ahol egyszer együtt nyaraltunk mamával. A filmszínháznak persze külön repülőtere lesz, mert a gazdag emberek egész Amerikából a saját repülőgépeikön járnak majd ide, a városból pedig, mármint a hegy lábánál elterülő New Yorkból külön helikopterszolgálat szállítja majd a nézőket, fejenként 1 dollárért. A bemutatóra nagy ünnepélyt készítenek elő, de erre majd később térek rá, előbb arról szeretném megnyugtani, hogy a sok munka dacára makkegészséges vagyok s nagyon jókedvű, hogy most már hamarosan hazamehetek, s noha napi tíz-tizenkét órát dolgozom, azért mindennap egy órát sportolok, hogy el ne hízzam, bokszolok, repülőgépet vezetek, sétálok és úszom. Mármost a mama azt kérdezi természetesen, hogy hol úszom. A saját úszómedencémben, a parkban. Ennek külön története van.

Mama tudja, hogy eddig a Waldorf-Astoriában, New York legnagyobb szállodájában laktam, egy húszszobás lakosztályban, a századik emeleten, ahonnan fél Amerikát be lehet látni. De olyan nagy személyzetet vagyok kénytelen foglalkoztatni, csak titkárból hat főt, és vagy egy tucat gépírónőt, hogy nemigen fértünk el, pedig már a szalonjaimban is mindenütt ágyakat állítottak fel, sőt az egyikben emeletes ágyakat is, mint a svájci turistaházakban, amilyeneket mama a nászútján látott! — másrészt a riporterek, akik a világ minden részéből ideözönlenek, annyit zaklattak, hogy elhatároztuk, elköltözünk s titokban tartjuk tartózkodási helyünket. New Yorktól ezer kilométernyire egy XVI. századbeli kastélyt béreltünk ki, melynek minden követ Franciaországból szállították ide s itt újra felépítették, persze a legnagyobb komforttal, százholdas parkkal, több úszómedencével, golfterülettel, repülőtérrel, a házban légkondicionáló berende-

zessel s most itt jól elférünk, mert a kastélynak annyi szobája van, hogy még a néger inasom s a fodrászom is mindegyik egy-egy lakosztályt kapott, a lovászomnak pedig egy külön kis cottage-e van az istállók mellett; mert azt elfelejtettem mamának megírni, hogy mindennap reggeli előtt egy órát lovagolok; van egy Darling nevű kedvenc fehér kancám, azon szoktam kilovagolni s olyankor még a titkáraitam is odahaza hagyom, s csak a filmtársaság által bérelt, biztonságomra kirendelt hat titkosrendőr követ lóháton száz lépés távolságban. Ha New Yorkban van dolgunk, akkor a piros-fehér-zöldre festett léghajtásos repülőgépinkön egy óra alatt ott vagyunk s még ebéd előtt hazarepülünk, mert mama ugye tudja, hogy délutáni sziesztámat itt is megtartom, hogy friss legyek az esti munkára. *Címem titkos, nem írom meg, mama csak adja oda a leveleket Lucának, aki régi címemre, a Waldorf-Astoriába továbbítja.*

Mindezt s a személyemet ért többi kitüntető figyelmet őszintén restellem s csak azért írom meg mamának, mert tudom, hogy örömet szerzek vele és ezzel valamennyire enyhíthetem a távollét keserveit. Persze, ennek most már rövidesen vége szakad s megint otthon leszek. Sajnos, egyelőre nem tudok mamának igazán szép ajándékokat küldeni, mert a honoráriumot csak a film befejezése után kapom meg, s egyébként is otthon túl sok vámot kellene fizetni, de már kineztem mama számára egy nagy világosszürke Luxus-Fordot, ezt magam fogom hazahozni, meg egy szuperrádiót, amellyel még az Eszaki-sarkot is lehet fogni. (Bár igaz, hogy ott nem játszanak Beethoven.) Irénéknek veszek majd mama közelében egy kis öt-hatszobás családi házat, de hogy Lucának mit hozok, azt még nem áru-lom el. Van itt a parkban egy szelíd barna medvének. kétszer akkora, mint Irén, azzal nagyon megszerettük egymást, talán eladják nekem, csak még nem tudom, hogy hol fogjuk otthon elhelyezni. Hasonlít arra a medvére, amelyet mamával együtt láttunk Bécsben, amikor tízéves koromban egyszer kivitt a schönbrunni állatkertbe, tetszik emlékezni? Aznap este pedig megnéztük Offenbach Szép Helená-ját s mama máig is meséli, hogy én az előadás alatt hangosan kiáltoztam boldogságomban, s akkorákat nevettem, hogy az egész nézőtér engem figyelt.

De még adós vagyok a bemutató-előadásra tervezett ünnepség leírásával. Erről egyelőre még ne nagyon tessék beszélni, mert részben diplomáciai titok. Azt talán fölösleges is megemlítenem, hogy Amerika valamennyi rádiótársasága helyszíni közvetítést fog adni s persze a televízió is, úgy hogy legkevesebb ötvenmillió ember fogja látni a filmet. Száz vagy kétszáz újságíró várnak, a rádiók leghíresebb szpikereit küldik el, köztük a világhírű Mr. Smith-et is, s természetesen az európai nagy újságok és rádiótársaságok emberei is ott lesznek. Persze, Pestig azért nem érnek el az adások.

Tiszteletemre igen előkelő embereket hívtak meg a bemutatóra. Mama tudja, hogy ezt nem hencegésből írom meg, hanem hogy öröme teljék benne. Rooseveltné, a volt elnök özvegye vállalta az ünnep védnökségét és sajátkezűleg meghívta legjobb barátnőjét, Vilma holland királynőt, aki már el is fogadta a meghívást. A francia köztársaság elnöke is eljön egész családjával s az angol királynő képviselőjében fia, a walesi herceg, akire mama bizonyára emlékezni fog, egyszer Budapesten is járt s nagyon szerette a barackpálinkát. Eljön a szovjet külügyminiszter is, Magyarország képviselőjében a kultuszminiszter, a német kancellár, a görög király s most még csak azon gondolkodnak — ez diplomáciai megfontolás dolga — hogy meghívják-e Francot, a spanyol diktátort is. Eljön a dzsaputai maharadzsa is, egész udvartartásával s kedvenc fehér elefántjával, amelyet persze nem lehet repülőgépen a hegyre szállítani, így hát a hegy lábánál, a síkságon épített számára fehér márványtömbökből külön istállót, szintén légkondicionáló berendezéssel, s egy külön cottage-et az elefánt ápoló személyzete

számára. A nyerge színaranyból készült, gazdagon kirakva fehér gyöngyökkel és drágakövekkel..."

Mire az öregasszony a levél végére ért, a kiállott izgalom fáradtságában hirtelen elaludt. Nyugodtan lehetett beszélgetni, mert ha nem látta a mozgó szájakat, füle már nem figyelmeztette semmilyen zajra, beszélgetésre, még ha közvetlen közelében hangzott is el. Csöndesen aludt, lélegzetét sem lehetett hallani, csontos arcán a beteljesült boldogság ígézete. Bár szellemi ereje még nagyjából ép volt s olykor-olykor még gyanakodni is tudott, már amennyire naiv természetétől tellett, de fiáról, ennek eszéről, tehetségéről, erejéről, bátorságáról mindent elhitt: zseninek tartotta s minden szavában vakon bízott. — Megint nem vette észre, hogy Pesten adták fel a levelet — mondta Irén kuncogva. Luca felugrott, az ablakhoz futott s az ágy háta mögül — hogy álmában se lássa meg — kiöltötte nyelvét az öregasszonyra.

— S miket tetszett benne írni?

— Sokat... vastagon — mondta Luca.

— Ma még nem fog róla beszélni — mondta a házvezetőnő — de holnap majd hajnali hatkor becsönget.

— Magának is legyen valami öröme — mondta Luca.

A két nő hallgatott. Az egyre magasabbra szálló nap lassanként kivonta magát a szobából, az öregasszony fehér arca már teljesen árnyékba merült, csak a szoba tulsó végében álló nagy hármasszekrény hosszú tükörlapja hányta vissza a beleömlő fényt, amelyet a metszett üveg szélei a szivárvány hét színére bontottak, egy rezgő színes fényhálót vetve a fehér falra. A kis csokor sárga árvácska fölött álmosítón dongtak a darazsak.

— Sokáig nem tetszik ezt már bírni — mondta a házvezetőnő, egy szánakozó pillantást vetve a fiatalasszonyra.

— Nem a ló... — mondta Luca.

— Hát tíz évig nem!

— Egyet már leült — mondta Luca. — Már csak kilenc van hátra.

A házvezetőnő bölintott. — Azt meg már nem éri meg az öreg nagysága.

— Nem — mondta Luca. — De amíg él, hadd legyen meg mindene.

— A Hetényi professzor úr megígérte neki, hogy száz évig fog élni — mondta az öreg házvezetőnő. — Az még négy év.

— Lehet — mondta Luca. — Jöjjön csak ide, Irénke, nézze meg, hogy innét hátulról milyen jó fazonja van az arcának!

Az öregasszony olyan kitartóan s boldogan aludt, hogy Luca elhatározta, nem várja be, míg felébred. De mire az ajtó felé indult volna, háta mögött az ágyban fekvő kinyitotta szemét. — Hova megy maga? — kérdezte.

Luca hátrafordult, nevetett. — Meg akartam lógni, mama.

Az öregasszony nem felelt, hosszan rajta nyugtatta tekintetét menyeszívosán törekeny, karcsú alakján. Egy kissé fel is emelte fejét, szelíden elmosolyodott. — Milyen szép piros a maga haja a napban! — mondta, — Mint egy angol királykisasszonynak.

Luca elpirult. — No tessék! — mondta. — Igazán szép, mama?

— Igazán — mondta az öregasszony. Egy ideig még bólogatott, aztán begörbített mutatójával magához intette menyét. — Tessék engem megcsókolni! — mondta. — Ne itt a homlokomon! Én is akarom magát. Maga nagyon jó és szép.

— No tessék! — mondta Luca.

— Akarom valamit kérdezni — mondta az öregasszony. — Miért kell Amerikában titokrendőr a János fiam mellé?

Luca egy nagyot nyelt, a szempillája verdesni kezdett. — Amerikában minden híres emberre titokrendőrök vigyáznak, mama.

— Jól van — mondta az öregasszony megnyugodva. — Hirtelen vékonyan öregesen elnevette magát. — Kell magának egy medve? — kérdezte, fogatlan szája elé kapva kezét. — Egy nagy medve, olyan nagy, mint két Irén? Mein Gott, micsoda gondolat! Ilyen idea is csak neki juthatja eszébe. — Az öregasszony olyan jóízűen kacagott, hogy a könnye majd kicsordult. — Na most menjen maga! — mondta hirtelen türelmetlenül. — A levelet majd holnap elmesélek.

De alighogy Luca az ajtóhoz ért, újra visszahívta.

— Na tessék kérem — mondta idegesen — hát nem elfelejtett kihuzigálni a szakállamat, pedig ma délután jön a Hetényi professzor úr. Tessék kivenni a csipesz a fiókomból! Meg az új hálókabátot is, mert Irén majd nem akar ideadni. Tessék mindjárt rámhúzni. Tetszik látni — mondta, miközben büszkén nézegette meztelen karját — tetszik látni, még milyen szép sima, nincs benne egyetlen ránc sem, csak ha behajlitok, itt a könyöknél.

— Ott a fiataloknak is ráncos, mama — mondta Luca.

Az öregasszony ránézett.

II.

MAESTOSO

Luca ezúttal a szokottnál később csöngetett be anyósához, a kis kert házába. Szemben a kapuval négy liba gágogott a napsütötte porban, a négy asszony már hazament ebédet főzni.

Az öszhajú, köpcös házvezetőnő nyitott ajtót. Nem engedte be rögtön a vendéget, eléje állt a küszöbön s piros almaarcába vajt apró szemével — mintha lassított felvételre készülne — fürkészve, hosszan nézett a fiatalasszony arcába.

— No nem enged be? — mondta ez nevetve.

— Valami baj van? — kérdezte a házvezetőnő a nyitott ajtóban állva.

— Ló... — mondta Luca. — Miért volna baj? Nem enged be?

Az öreg házvezetőnő nem mozdult el az ajtóból.

— Miért volna baj? — mondta Luca. — Semmi baj nincs.

— Akkor miért nem hozott ma virágot? — mondta a házvezetőnő.

Luca nevetett. — Beh jó szem van! Nem volt időm. No engedjen már be! Nem látja, hogy már amúgy is elkéstem.

— Nem volt ideje? — kérdezte a házvezetőnő.

A kis fehér konyhába, melyet a szembetűző nap s a fehérre lakkozott konyhabútorok duplán meg-megragyogtattak, a pázsitot szegélyező jázminbokrok egy csóva fullasztóan édes illatot küldtek. A fiatalasszony körbeforgatva kis egyenes orrát, hevesen szimatolt. — Nem érzem a vajaspíritóst — mondta. — Már megette?

— Régen.

— Olyan késő van?

— Dél felé jár — mondta a házvezetőnő.

— Irénke, lopja ki a vázából a tegnapi virágot — mondta a fiatalasszony — s hozza ki! Nem volt ma időm venni.

— Nincs pénze? — kérdezte a házvezetőnő.

A fiatalasszony nem felelt. — Lopja ki a tegnapi virágot a vázából — mondta — s adjon egy kis selyempapírt köréje! Milyen virágot is hoztam tegnap?

A házvezetőnő a fejét rázta. — Nem lehet kilopni, mert ha mást nem, de azt rögtön észreveszi, ha hiányzik. Fehér szekfűt hozott tegnap.

— Hozza csak ki — mondta Luca — majd kirúzsozom.

A házvezetőnő elnevette magát. — Adjak egy pohár pálinkát?

— Adjon!

Irén a konyhaszekrényhez lépett s kinyitotta. A fejrész alsó polcán, amely hófehér csipkeszegélyes papírral volt leborítva, a hátrahajló ajtó mögül sorban felcsillantak egymás mellett, egy-egy oszlopban, a levesestányérok, a nagy lapostányérok, a desszerttányérok — ezek oszlopa valamivel alacsonyabb volt — majd egymásra máglyázva, a különböző nagyságú peccsenye-, saláta-, főzelék-, tésztástalak, a legsarokban az urnaalakú nagy levesestál, valamennyi egy-egy keskeny arany csikkal szegélyezve, melyek külön is felvillantak a napban. — A desszerttányérok közül tegnap megint eltört egyet — mondta a házvezetőnő, miközben a felső polcról, a poharak, csészék és csészealjok közül kivett egy metszett likőröspoharat és a pálinkásüveget óvatosan kotyogtatva, teleöntötte. — Most már négy hiányzik a szervizből. —

— Mi baja van? — kérdezte, amikor kezében a teli pohárral, hátrafordulva, észrevetette, hogy Luca a konyhaasztalra borulva hangtalanul sír. — Tudtam én...

A fiatalasszony ingerülten felkapta könnyes arcát. — Mit tudott... mondja, mit tudott?

Az öreg házvezetőnő szótlanul nézte.

— Hát csoda, hogy bőgök — mondta Luca szipogva, — amikor töröküzzák az örökségemet? Most már négy desszerttányér hiányzik! Vagy a szervizt magára hagyta?

— Rám — mondta a házvezetőnő, gyorsan, határozottan. — Az ezüsttel együtt. Mi baja van?

— Semmi.

— Nincs pénze?

— A múlt héten is kerestem 14 forintot nylonfestéssel — mondta Luca. Zsákalakú fehér retiküljéből kikotorta zsebkendőjét, a púdert, rúzs-t, tüköröt, maga elé dobta őket az asztalra. A tükör egy kissé púderes volt, zsebkendőjével megtörülgette, arca elé emelte, aztán a létért folyó küzdelem szívszorogató komolyságával egyenként kivallatta minden vonását: a tüköröt ide-oda mozgatva, mutatoujja hegyével lesimította két olajos szemhéját, majd beszopta ajkát s a kérődző tehénszáj mozdulatával felsőajkát egyszer-kétszer az alsóhoz törülgette. Megnyálazta ujját és végighúzta szemöldökén. A világ teremtése — mely alatt nincs sem halál, sem ényészet — befejeztetett. Még egyszer ferdén feltartotta a tüköröt s a szeme sarkából egy gyors tekintetet vetett súlyos bronzvörös kontyára: ez volt a vasárnap. — Nem is kellett csak két nap meg két éjszaka dolgoznom érte — mondta, a világtéremtés fáradsalmának még egy utolsó rezgésével hangjában.

A házvezetőnő melléje húzta s leült a sámlira, amelynek lekoptatott festéke alól már kilátszott a nyers fa. — Adhatok kölcsön — mondta — az uram tegnap hozta haza a fizetését.

— Menjen a... mondta Luca. — A fodrász a múltkor is nyolcszáz forintot kínált a hajamért, abból is ki volna kéthónapi házbér.

— Nincs semmi hír? — kérdezte a házvezetőnő egy idő múlva.

— Nincs. Az anyósom?

— Az elébb aludt, amikor benéztem hozzá.

A fiatalasszonynak újra könnybelábadt a szeme. Most már fel sem tudott lázadni önmaga ellen, annyira el volt kenődve. — Mi baja van? — kérdezte a házvezetőnő.

— Semmi — mondta Luca. — Ideges vagyok. Ne faggasson már!

— Megjött az ünnepe?

A fiatalasszony szeme sarkában a megrekedt könnycsepp kioldódzott, lepergett. — Lassan már arról is leszokom.

— Hát?

— Megint ott volt a végrehajtó — mondta a fiatalasszony. — Kilenc-kor jött s tizenegyig szutyongatott.

— De hisz már mindent lefoglalt — mondta a házvezetőnő.

— Még nem.

— Hogyhogy?

— Úgy hogy még nem foglalt le mindent — mondta Luca.

Az öreg házvezetőnő összekulcsolta kezét a hasa fölött s maga elé nézett. A ház előtt az utcán ijedten gáogtak a libák. — Alig, hogy kitétte a lábát — mondta Luca — feljöttek a házfelügyelők, mind a hárman, az ember, az asszony meg a kislány, körülálltak és elénekelték Verdi Requiemjét, hogy megnyugtassanak.

— Mit?

— Semmit — mondta Luca. — Hülyéskedem.

A házvezetőnő felállt, aztán hirtelen újra leült.

— Kislány koromban, Majsán, a zárdában, az Angolkisasszonyoknál egyszer megtetvesedtem — mondta a fiatalasszony, homlokát ráncolva — s a főnökasszony parancsára kopaszra nyírták a fejemet, egy évig eltartott, míg valamennyire utánanótt. Abban az egész esztendőben körülbelül úgy éreztem magam, mint mostanában.

A házvezetőnő hallgatott.

— Lám — mondta Luca — most jut eszembe, hogy a főnökasszony is bécsi volt. Az is bántott, hogy a Bulyovszki Lillával mindig németül beszélt, amit nem értettem meg.

— Levágta a szép vörös haját? — kérdezte a házvezetőnő.

— Azért vágatta le, mert vörös volt — mondta a fiatalasszony. — Másnap meg az anyám, ustorral a kezében, elment a zárdába s alig lehetett lebeszélni arról, hogy meg ne verje a főnökasszonyt.

— Azt hittem, hogy a végrehajtó már mindent lefoglalt — mondta a házvezetőnő egy idő múlva.

— Nem foglalt le mindent — mondta a fiatalasszony makacsul.

— Hát mit hagyott meg?

A fiatalasszony egy türelmetlen mozdulatot tett, beütötte könyökét az asztalba. — Ne jöjjön váratlan vendég!... Ne jöjjön váratlan vendég! — kiáltotta ijedten s kezével könyökéhez kapva, kihúzta belőle a váratlan vendéget, majd kifordított tenyerével szétszórta a levegőbe. — Ma már épp elegendem volt belőlük. Az én bútoromat még nem foglalta le.

— Hát persze, hogy nem — mondta Irén.

A fiatalasszony idegesen megrázta fejét. — Miért persze? Azért persze, mert megvolt mind a régi számlám meg szállítólevelem, s azzal hitelt érdemlően bizonyítani tudtam, hogy a bútor az enyém s nem Jánosé. Jánosnak még egy szobára való bútora is alig volt, még egy rendes ágya sem, amikor feleségül vett.

A házvezetőnő bólintott. — Tudom.

— Most meg visszaküldte a minisztérium Kulinka urat — mondta Luca, könnyekkel a szemében — hogy mindent foglaljon le, én meg pereljem vissza, ami az enyém. Csak úgy köpködte a nullákat, tízezer, öt-ezer, nyolcezer, meg még tízezer, meg még négyezer... hiába rimázkodtam neki, hogy úgyis visszafutél nekem, vegye alacsonyabbra, mert nem győzöm a bélyegköltésget. Szomorúan rámnézett, csóválta a fejét, majd hogy el nem sírta magát, úgy sajnált, aztán elordította magát: egy neobarokk szekrény húszezer.

— Húszezer — ismételte a házvezetőnő fejcsóválva.

— Mit szörnyülködik! — mondta Luca. — Megér húszat, meg is kapom, ha eladom. De nem adom el, inkább belegebedek. János mindent úgy találjon meg, ahogy elhagyta.

A házvezetőnő maga elé nézett a földre.

— Mit bög! — mondta a fiatalasszony ingerülten. — Mit bög! Akár-csak Kulinka úr. Testi motozás nem lesz, mondta könnyelábadt szemmel, de minden szekrénybe benyúlunk... Irénke, adja ide azt a múltkori üres francia szappandobozt, amit félretettünk.

— Szappant hozott neki? — kérdezte a házvezetőnő, a konyhaszekrény felé indulva.

— Még azt a... azt az üres csehszlovák cukorka-kartont is, azt a szép pirosat — mondta a fiatalasszony, mialatt a retiküljéből kikotort egy kék Vörös szappant s egy zacskó csokoládébont.

— Még a múltkori is egészben megvan.

— Hadd legyen neki! — mondta a fiatalasszony. Elfintorodott, kivicsoritotta a fogát. — Az édes János fia küldte neki Amerikából — mondta gúnyosan, miközben a zacskóból kiöntötte a cukorkát az asztalra s újjhegygel egyenként berakta a szép piros csehszlovák kartonba, épp kitelt belőle a két sor. Újra elnevette magát.

— Mi baj? — kérdezte Irén.

— Semmi — mondta Luca. — Magamon nevetek.

Gyors egymásutánban három-négy rövid csengőberregés hallatszott. A házvezetőnő a fiatalasszony felé fordította fejét. — Bemegy? — kérdezte.

— Még egyet, kettőt pihegek — mondta Luca.

— Nem akarna elébb ledőlni a szobában egy negyed órára?

— Minek? — mondta Luca. — Ebéd után amúgyis lefekszem, fel se kelek reggelig. Most megint nincs munkám.

— Mért nem megy egyszer moziba? — kérdezte a házvezetőnő egy idő múlva.

— Minek? — mondta Luca. — Nevetek én magamon eleget.

Újra megszólalt a csengő. Amióta az öregasszony kb. egy hónappal ezelőtt egyik délutáni szoba-sétája alatt megszedült, elesett, s bokáiban eltörte a bal lábát, még idegesebb és szeszélyesebb lett, mint balesete előtt; néha kétszer-háromszor egymás után is beberregtette Irént, de máskor meg naphosszat hozzá nem ért a csengőhöz, begipszelt lábával, behunyt szemmel mozdulatlanul feküdt az ágyban, nem olvasott, a rádiót sem nyitotta ki s csak azon lehetett észrevenni, hogy ébren van, hogy rögtön felnyitotta szemét, mihelyt meghallotta, hogy valaki a szobában van. Szeme tükre ilyenkor nem az eszméletlen alvástól párásodott be, hanem egy még hosszabb távollét fáradalmától, mely sárgás arcbőréből is kivonta az eleven fényt s a szája sarkán kicsurgatta az ellenőrzés nélkül maradt, fegyelmetlen nyálmirigyek nedvét. Ilyenkor nem is szólt meg rögtön, ahogy a szunyókáló öregemberek szokták — akik önvédelemből, mint a kiszolgáltatott állatok eltagadják, hogy aludtak, s rögtön rekedt hangadással bizonygatják, hogy védekezésre készek — hanem egy hosszú fürkésző tekintetet vetett az elébe kerülő arcra, s megvizsgálta milyen nemlétező idegen világból merült fel. Legyinteni is szokott ilyenkor egyet, mint aki elveti a kelleetlen látomást. Lábtörése óta már nem kelhetett fel megszokott délutáni sétájára — s bár fájdalmai nem voltak s nem is sejtette, hogy a lába el van törve, csak ficamodásról tudott — az időbeosztásából kimaradt negyedórányi foglalatosság egész napirendjét felborította s megbolygatta kicsire zsugorodott, de állékony világképét. A meghalt Hetényi professzor helyett egy új orvost kellett a színre léptetni a professzor helyettesítésében — aki a Szovjetunióban, tanulmányúton van — s ez is egy nagyot lökött elbizonytalanodott életérzésén, s bár Dr. Illést, az új orvost azonnal megkedvelte, mert valamilyen felderíthetetlen idegvezetéken át, nem tudni miért, János fiát idézte fel eszméletében, az életterébe hatolt idegen személy mégiscsak megzavarta hosszú esztendőik óta leülepedett életrendjét.

Dr. Illés persze szintén tudott németül s jól ismerte a német klasszikusokat — más orvost nem is mertek volna az öregasszony színe elé hozni — de ezenkívül még szép tenorhangja is volt s néha hangversenyeken is fellépett, énekelni pedig még Hetényi sem tudott. Mi sem természetesebb, hogy Dr. Illés, a professor úr példáját követve fenntartás nélkül osztozott az öregasszony csodálatában fia iránt.

— Maga az Irén? — hallatszott a szobából az öregasszony hangja. Luca felugrott s lábujjhegyen az ajtóhoz szaladt hallgatódzni. Ha nem látták is, akkor is épp oly kecsesen mozgott, mint amikor társaságban volt, akárcsak az anyósa társaságában is, aki pedig már elég rosszul látott; s testével párban az arca akkor is játszott, fintorgott, felvonta mozgékony szemöldökét, homlokát ráncolta, nevetett, rámosolygott önmagára, mint egy második személyre, aki nézi, figyel, meghallgatja és gyönyörködik benne. Egyébként olyan éles füle volt, hogy akár a konyhában is maradhatott volna, onnét is meghall minden szót.

— Maga az Irén?

— Hát ki volna? — mondta a házvezetőnő. — Csöngetni tetszett.

— Jöjjön csak közelebb, Irénke, nem látom az arca — mondta az öregasszony gyanakodva. — Csöngettem?

— Kétszer is.

— Nem emlékszek — mondta az öregasszony. — Nem tudja maga, hogy én mit akartam?

— Még azt is én tudjam — morogta az öreg házvezetőnő. — Meg akarta kérdezni, hogy hány óra van.

— Jól van — mondta az öregasszony. — Mondja maga, hány óra van?

— Mindjárt dél lesz.

— Mindjárt dél lesz? — ismételte az öregasszony elgondolkodva. — Mást nem akartam?

— Azt akarta még megkérdezni, hogy én mit eszek ebédre.

— Mit eszik maga?

— Ami a tegnapi marhahúsból maradt, krumplival meg paradicsom-mártással.

— Fúj — mondta az öregasszony — az nekem nem kell. Káposztás kocka nem lesz?

Irén a fejét rázta.

— Kár — mondta az öregasszony csalódottan. — Azt a Hetényi professor úr szigorúan megtiltotta, de azért én egy kanállal mindig eszek. Tudok már, hogy mit akartam. Mondja maga hány óra van?

— Mondtam már, hogy dél — ismételte türelmesen a házvezetőnő.

— Tudok . . . tudok, hogy dél — mondta az öregasszony. — De akkor a fiatal nagysága miért nem jött még el?

Luca ezt akarta hallani, elégedetten elfintorodott. Mégiscsak hiányzik az öregasszonynak, ha másért nem, hát hogy a fiáról beszéljen neki. Visszafutott a konyhába, felkapta a retiküljét, még egyszer gyorsan szemlét tartott a kis kézi tükörben, aztán megint vissza, be a szobába. — Kezitcsókolom, mama — kiáltotta hangosan.

— Maga az? — mondta az öregasszony rosszkedvűen. — Miért jön olyan későn? Irén mondja, hogy már dél van.

— Egy hosszú levelet írtam Jánosnak, mama — mondta a fiatalasszony — s kivittem a repülőtérrre, hogy még ma elmenjen.

— Ja — mondta az öregasszony.

— Mit hoztam a mamának? — énekelte Luca.

— Biztos, virágot — mondta az öregasszony. — Maga sose tanul meg spórolni? Milyen virág az?

— Fehér szekfű.

Az öregasszony az éjjeliszekrény felé fordította fejét, de ott nem látta a tegnapi fehér szekfűt. Visszafordította fejét s bizonytalanul nézegette Luca kezében a vázát. — Gyorsan beletettem a többihez — mondta Luca — mert már kissé elpetyhüdtek a hosszú úttól. S mit hoztam még a mamának? — tette hozzá sietve, egy elterelő hadmozdulattal. De az öregasszony nem nézett a retikülje felé, még mindig a fehér szekfűt bámulta. — Mit hoztam még a mamának? — ismételte Luca még hangosabban.

Az öregasszony közömbösen szemlélte az ajándékokat. — Jól van — mondta fáradtan. — Francia szappan? János küldi? Nagyon jól szaglik. Adja oda maga Irénnek, az majd elteszi. A zserbót is. Tessék irni Jánosnak, hogy most ne küldje többet, mert most elég van.

— Csak küldjön nyugodtan — mondta Luca. — Abból sosincs elég. Mért ne küldjön?

— Mert spóroljon — mondta az öregasszony fáradtan. — Ő sem tud spórolni. Mi lesz magával, fiacskám, ha nem tanul meg spórolni, se te, se ő? Egyszer maga is megöregszik.

— Soha, mama — mondta Luca nevetve. — Amíg rúzs meg arcfesték van a világon.

Az öregasszony lehunyta szemét. — Már azt hittem, délután van — mondta panaszosan — s maga már el is ment haza. Pedig csak dél van, s most meg kell még enni nekem azt a mizerábilis ebéd.

Hirtelen felkőnyökölt s elfeledkezve idegfájdalmáról, kihajolt az ágyból és szemének homályos fekete sugaraival szigorúan menyec arcába világított.

— Jöjjön csak közelebb, fiacskám! — mondta.

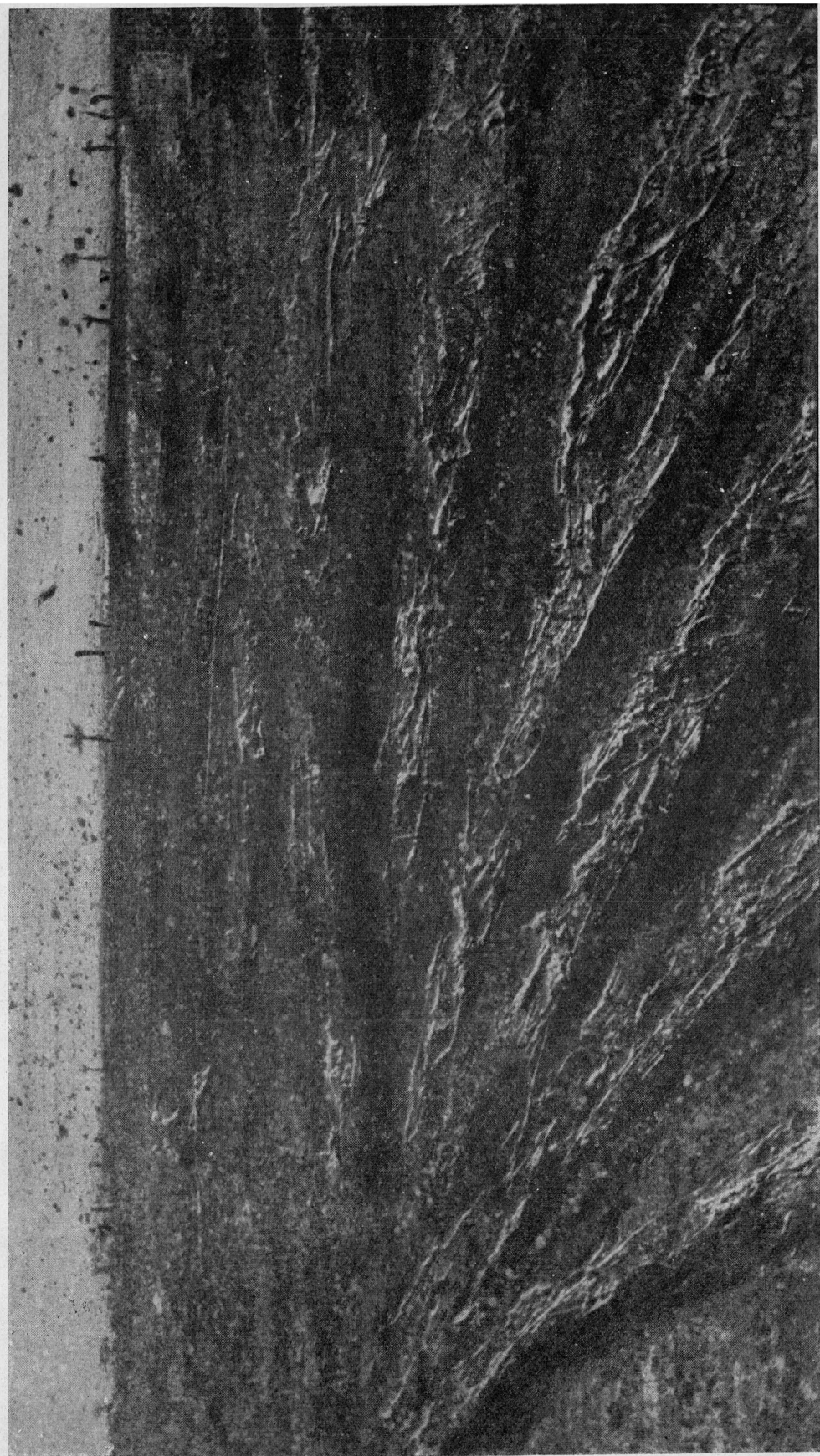
— Tessék, mama.

— Még közelebb! — mondta az öregasszony. — Még közelebb! Mondja meg nekem fiacskám az igazat: mikor jön haza?

— Kicsoda? — kérdezte Luca ijedten. Egy év óta első ízben történt, hogy az öregasszony felszínre bocsátotta s a maga számára is ilyen nyíltan kitergette szennyes kétségeit. Máskor is megesett, hogy elvesztette türelmét s szidta a fiát, hogy miért hagyja ilyen sokáig magára, de igazmondásában — hogy egy hónap múlva vagy három hónap múlva hazajön — még sohasem kételkedett, s ha az egyhónapos vagy a háromhónapos határidő letelt (amit aritmiás időérzékevei amúgy sem tudott számontartani) s a fia mégsem érkezett meg, akkor anyai bizalmával, tűz- és vízálló hiszékenységgel kétely nélkül tudomásul vette, hogy fiának dolga van és szinte azonnal belenyugodott az új határidőbe. Most történt meg először, hogy nyíltan fellázadt. — Tessék megmondani az igazat! — ismételte csendesen, de makacsul. Feltette szemüvegét s még közelebb húzódkodva menyec arcához, követelődző sötét tekintetével a szemébe nézett. — Mikor jön haza?

— Hát a múltkori levelében azt írta, hogy három hónap múlva végleg elkészül a munkájával — mondta Luca — s abból egy hónap már letelt.

Az öregasszony hirtelen hátrahanyatlott vánkosára s vékonyan, öregesen elsírta magát. Tágranyílt szeméből egyenletesen csurrantak ki a könnyek s lassan végigfolytak keskeny csontos arcán, mely nem torzult el érintésükre, végigpergették állán s aláfolytak fekete bársonyfőkötőjének szalagja alá. Luca már több éve ismerte az öregasszonyt, de még nem látta sírni, még ötvenhatban sem, amikor az ágyúgolyók majd elvítették a háztetőt a fejük fölött s a két asszony napokig egyedül szorongott a megmegránduló szobában, mert Irén az uránál volt, a város másik végén, Angyal földön, az üzemben s nem mert hazajönni. Jánosról pedig már egy hete nem hallottak hírt. Az öregasszony már akkor is félig-meddig tehetetlenül feküdt az ágyban, de kemény arca meg sem rezdült a bomba-robbanásokra — igaz, hogy már akkor is nagyot hallott — s naphosszat hosszú történeteket mesélt menyének saját lánykorából, s főként Jánosról.

BENES JÓZSEF tiszapart 1960

s meséltetett Lucával ennek falusi lánykorából és családja történetéből. — Nem szabad sírni, mama! — mondta a fiatalasszony, akinek egy pillanatra elállt a lélegzete a rémülettől. — Két hónap, az nem nagy idő.

— Addig én már nem élek — mondta az öregasszony a szeméből csurgó két sor könny között. — Addig én már nem élek — ismételte, maga elé nézve.

— Ugyan hova gondol, mama! — kiáltotta Luca teljes erejéből. — Hetényi professzor úr megmondta, hogy száz évig fog élni.

— Mit mond maga? — kérdezte az öregasszony.

— Hetényi professzor úr megmondta hogy...

Az öregasszony menyé felé fordította kisírt arcát. Nem szólt egy szót sem, csak ártatlanul mindentudó súlyos tekintetét pihentette rajta egy ideig, aztán felemelte kezét, és legyintett. — Az még legalább négy év! — kiáltotta Luca.

Az öregasszony visszafordította arcát, a mennyezetet nézte. — Ach menjen! — mondta. — Talán a Hetényi professzor úr is meghalt már.

A szobában egy pillanatra csönd lett, csak a vánkosok között szörtyögő halk szipogás hallatszott. — Jól van mama, — mondta Luca hirtelen elhatározással. Írok Jánosnak, hogy jöjjön haza.

— Mit mond maga? — kérdezte az öregasszony néhány pillanat múlva.

— Írok Jánosnak, hogy azonnal jöjjön haza — ismételte Luca hangosabban.

— Mikor?

— Még ma.

Az öregasszony újra menyé felé fordította arcát. — Nem azt kérde — mondta. — Hanem, hogy mikor jöjjön haza? —

— Azonnal — kiáltotta Luca. — Igaza van a mamának, eleget bitangolt már Amerikában, már én is unom.

Az öregasszony könnyei elálltak, egy nagyot sóhajtott. — Hogy azonnal jöjjön haza? — ismételte kételkedve, mint aki nem hisz a fülének.

— Megírom neki — kiáltotta Luca, közelebb hajolva az ágyhoz — hogy ha eddig nem tudta befejezni azt a kutya filmet, akkor hagyja a fenébe s jöjjön haza. Mamának teljesen igaza van, én sem vagyok hajlandó már tovább várni.

— Hagyja abba a film? — ismételte az öregasszony.

— Megnyugodhat, mama, — kiáltotta Luca, — ha én megírom neki, hogy jöjjön haza, különben elválok tőle, akkor ész nélkül hazajön.

Az öregasszony értetlenül nézett menyére. — Elválik tőle maga?

— El én — mondta Luca. — Hát mondja mama, szabad egy asszonyt ilyen sokáig egyedül hagyni? Mindenki más már rég megcsalta volna, csak én... Minek néz engem az a félkegyelmű?

— Hagyja abba a film? — ismételte az öregasszony reszkető szájjal. — A premier előtt?

— Ló... a premierbe! — mondta Luca. — Süsse meg a premierjét olajban! Nem kellenek nekem a dollárjai! Jöjjön haza, amíg faképnél nem hagyom.

Az öregasszony felkönyökölt. — Mit mond maga? Hogy hagyja faképnél János?

— Rakja füstre a dollárjait! — mondta Luca. — Tudom, hogy egy fillért sem kap, ha nem fejezi be a filmet, s hogy akkor hiába dolgozott nem tudom meddig, én nem bánom, én nem rostokolok itt tovább egyedül.

Az öregasszony most már egészen felült az ágyban. — Ha János most jön haza, akkor nem kap egy dollár sem? — kérdezte.

— Nem hát! — kiáltotta Luca dühösen, a szeme sarkából kíváncsian figyelve az öregasszonyt. — Hát ne kapjon, nekem nem kell a pénze. Ma-

mának teljesen igaza van, még ma sürgönyök neki, hogy azonnal jöjjön haza.

Az öregasszony hallgatott.

— Dummes Gans — mondta hirtelen, haragosan kipirult homlokkal.

— S akkor csinálta hiába az egész munka?

— Csinálta hiába! — mondta Luca. — Ne csak a munkájára gondoljon! Van neki felesége meg imádott édesanyja is.

— Dumme Gans — ismételte az öregasszony egyre jobban kivörösödve. — Férfinak első dolog van a munka. Maga nem száríthat a lelkén, hogy János nem csinálja meg a film. Nem tudja, hogy a holland királyné is akar látni?

Luca a fejét rázta. — Én nem bánom, én még ma sürgönyök neki. Mamának teljesen igaza van.

— Nincs igaza! — sipította az öregasszony dühösen. — Maga nagyon ostoba. Azért mert én nyafogok egy kicsit, azért maga nem kell mindjárt tépni a maga haja. Maga csak ne írjon semmit sem.

— Nem is írok, sürgönyök — mondta Luca. — Hát ki fontosabb, a mama vagy a holland királynő?

— Azt én megtiltok, hogy sürgönyözzön — mondta az öregasszony. Feldúlt arca, amelyet a szokatlan felindultság még hosszabbra és soványabbra nyújtott, nagy egyenes orrát még jobban kiugrasztotta a koponya csontszerkezetéből, fenyegetően meredt menyére. De már a következő pillanatban szinte valószínűtlen változáson esett át: ellágyult, megszéldült, s a szervezetében kilenc évtized alatt felgyűlt bölcsesség megvesztegető bájjával mosolygott menyére.

— Maga idehallgasson, fiacskám — mondta. — Én tudok, hogy magának mi fáj, én tudok, hogy maga féltékeny Jánosra. De én ismerek az én fiam, maga csak legyen nyugodt. Az én fiam olyan, mint én, az hűsége ahhoz, akit szereti. Az lehet, hogy egyszer-kétszer megcsal magát Amerikában, megcsal magát Európában is, mert én is megcsaltam egyszer az én uram, de az én fiam a végén minden nőnek azt fog mondani: sipirc! Nem kell neki sürgönyözni. Az én fiam magával fogja élni és meghalni.

Szerencsére csengettek, Dr. Illés, az új orvos ugrott fel az öregasszonyhoz egy negyedórai gyógypedagógiai beszélgetésre. Az öregasszony, mint-hogy rejtélyes képzettársításai során az orvost olykor egy-egy pillanatra behelyettesítette fia alakjába, sokat veszekedett vele is, és minél többet házsártoskodhatott, annál jobban megkedvelte az orvost. Könnymarta megviselt arca most is azonnal felragyogott, mihelyt megpillantotta az ágya mellett. Orvos volt, ez is elég okot adott a tiszteletre — az öregasszony tizenkilencedik századi racionalizmusával babonásan ünnepelte a tudományt — de ezen túl a hat láb magas, széles vállú, értelmes mosolyú fiatal orvos férfivarázsával is megihlette még mindig érzékeny női szívét, kopaszága Jánoséra emlékeztetett, klasszikus irodalmi műveltsége — bár nem vetekedhetett Hetényi professzor úréval — a saját lánykorára és udvarlóira. Úgy telefröcskölték egymást idézetekkel, ahogy folyóban fürdőző kacér gyerekek a vizet paskolják egymás arcába.

Az öregasszony csak egy dologgal nem tudott megbékélni: hogy Dr. Illés olykor templomban is énekelt, a Belvárosi templom vasárnapi zenés miséjén vagy Őrnapján, vagy Feltámadáskor a Krisztina téri templomban. — Na énekelt a főorvos úr megint templomban? — kérdezte csúfondárosan az orvos fölője hajló nyájas arcára szegezve fáradt tekintetét. — Tudja maga, hogy én kilencven éve nem voltam templomban?

— No, egyszer sem? — mondta az orvos. — A menyegzőjén se?

— Se — mondta az öregasszony. — Csak képeket nézni, amikor az én uram engemet elvitt Franciaországba, nászutazásra. De én nem értek jól a képek, hát inkább mentem csak körül a templomban, néztem az

imádkozókat a sötétben s gondoltam: oh, les pauvres!

Az ajtóban álló öreg házvezetőnő az orvos háta mögött titokban keresztet vetett.

— Én voltam tíz vagy tizenkét éves — mondta az öregasszony — s kaptam az én mamámtól új ruha, mert másnap akartunk csinálni kirándulás a Wiener Wald-ba. Este én sokáig imádkoztam Istenhez, hogy legyen jó idő és csinálhassuk kirándulás és én felvehessem az új ruha. Aztán másnap esett az eső. Akkor én nagyon megharagudtam Istenre.

— S azóta is haragszik, mama? — kérdezte Luca.

Az öregasszony vánkossai közül lassan menyé felé fordította szemét. — Azt mondtam én, fiacskám, hogy akkor nagyon megharagudtam. Amikor aztán az én mamám délelőtt el akarta engem vinni a templomba, azt mondtam: nem.

— S nem is ment?

— Az én mamám volt egy okos nő — mondta az öregasszony. — Megvárta következő vasárnap, amikor volt jó idő s mehattunk a kirándulásra az én új ruhámban s én nagyon boldog voltam. Akkor kérdezte: Sztina, most már jössz megint templomba?

Az orvos elnevette magát, gyöngéden megpaskolta az öregasszony csontos kezét, melyet az egész idő alatt a kezében tartott. — De Sztina is okos volt, igaz?

Az öregasszony elmosolyodott. — Azt kérdezte tőlem az én mamám: Sztina, most jössz templomba? S én megint azt mondtam: nem.

A szobában néhány pillanatra csönd lett. A nyitott ablakon át a nap most már hátulról sütött az öregasszony ágyára. megcsillant fekete bársonyfőkötőjén s fehéren kivilágította csontból és bőrből épült konok arcát. — Azt mondtam én az én mamámnak — folytatta az öregasszony kissé lihegve — azt mondtam: nem. Azt mondtam nem kérek én senkitől a világon segítség, akiben nem lehet bízni. Én akarok járni a magam lábán meg fején.

— Hát ez sikerült — mondta Luca halkán.

— Mit mond maga? — kérdezte az öregasszony.

— Azt mondtam, mama — kiáltotta Luca, — hogy ez sikerült a mamának.

Az öregasszony a fejét rázta. — Nem tudok — mondta rekedten — nem tudok, hogy sikerült-e. Amióta lettem ilyen öreg, azóta vagyok magányos és tehetetlen. De ha majd meghalok, akkor csak az én fiam fogja az én kezem! — Újra a menyére nézett. — Nem kell maga se akkor — mondta lassan, egy hosszú vizsgálódó tekintetet vetve a fiatalasszony arcára. — Az állat is akar lenni maga, ha meghal. Ha az én fiam nem lehet velem és nem foghatja az én kezem, akkor akarok lenni egyedül.

Hirtelen elfáradt, behunyta szemét. A nap többféle izgalma szemlátomást megviselte, kihúzta kezét az orvos kezéből, a paplana alá bújtatta, a saját teste egyelőre még megbízható melegébe s bár vendégei iránti tapintatból nem fordult a falnak, de süketnek tetette magát, vagy talán önakaratából meg is siketült átmenetileg, s többé egyetlen kérdésre sem felelt. Amikor azonban Luca az orvossal együtt lábujjhegyen ki akart osonni a szobából, felemelte fejét a kis lila vánkossról és visszahívta menyét.

— Luca — mondta hangosan, érthetően — maga kérem még maradj nálam.

A fiatalasszony megrezzent; anyósa ritkán szólította a keresztnévén. — Persze mama — mondta — csak ki akartam kísérni a főorvos urat.

— Köszönök — mondta az öregasszony. — De aztán maga visszajön?

— Persze, hogy visszajövök mama — mondta a fiatalasszony. — Hisz ma még nagyon keveset voltunk együtt.

Fáradsága ellenére csak sokára engedte el menyét. Ott tartotta ebédre, megosztotta vele a sajátját, amelyből csak egy-két morzsát csipe-

getett ki, Irén is adott egy keveset a maga paradicsommártásos marhahúsából. Ebéd közben az öregasszony egész idő alatt szemmel tartotta menyét: ez olyan jóízűen evett, olyan kedvvel és testi izgalommal, s az ételt oly gyorsan hasonlította át lebegéssé, vidámsággá, tréfává, hogy láttára a vele egy asztalnál ülőknek is egészségesebben kezdtek dolgozni a gyomorredveik s meghíztak attól, amit Luca bevágott. — Izlik? — kérdezte az öregasszony, tekintetével menyé piros szájának tápláló mozdulatait követve.

— Prima — mondta Luca.

— A paradicsommártás is?

— Nagyon — mondta Luca. — Hát még ha szeretném.

— Nem szereti maga?

— Utálok, mint a bűnömet — mondta Luca.

A feketekává után, melyet külön vendége számára főzetett, a fiatalasszonynak anyósa kívánságára ki kellett bontania derékig érő haját s megfésülködnie, az ágygal szemben, a toaletasztalon álló nagy ezüst keretes tükör előtt. A nap most már teljes korongjával sütött be a szobába, a tükörre, s az előtte emelkedő-süllvedő meztelen karra, amely a nagy fehér elefántcsont fésűvel meg-megcsillogtatta a fiatal nő vállán átvett szép bronzvörös haját, láthatatlan villanyos szikrákat pattantott ki márékkal összefogott végéből s a haj egészséges illatából hosszan kanyargó szerpentineket szórt szét a levegőben. Az ágyban fekvő öregasszony egy ideig szomjasan nézte a hajladozó, karcsú nyakat, a napfényben meg-megrezgő fehér vállakat, öreg szeme mintha egy pillanatra fel is frissült volna, de aztán egyszerre betelt, kifáradt s hazaküldte menyét. — Köszönök, most maga menjen haza! — mondta, alig hogy Luca betűzte az utolsó hajtűt a tarkója fölött rengő súlyos kontyba. Másnap délelőtt a fiatalasszony a szokottnál egy órával korábban érkezett anyósához. Becsöngetett s rögtön utána dörömbölni kezdett az ajtón. — Irén — kiáltotta még az ajtón kívül — Irén! Levelet kaptam, levelet, levelet, levelet... — Nyakába perdült az ajtót nyitó házvezetőnőnek, hangosan, boldogan nevetve megforgatta, végigtáncoltatta a keskeny kis előszobán. Olyan izgalom uralkodott el rajta, hogy a kis tánc közben a foga hallhatóan vacogott.

— Az urától? — kérdezte Irén.

— Él — lihegte a fiatalasszony — most már bizonyos, hogy él. Vasárnaphoz egy hétre beszélőt kaptunk. Nem levél jött, csak egy nyomtatott értesítés, hogy vasárnaphoz egy hétre jöhetnek beszélőre. Ha beszélőre engedik, akkor egészséges.

A házvezetőnő nem felelt, de a fiatalasszony annyira betelt boldogságában, hogy nem vette észre. — Vagy ha nem egészséges is — mondta — de az bizonyos, hogy él.

— Az öreg nagysága nagyon rosszul van — mondta a házvezetőnő egy idő múlva.

A fiatalasszony leült a konyhazsámolyra. Csak most látta meg az öreg házvezetőnő kerek almaarcán az átvirrasztott éjszaka sápadt tenyere nyomát, a hajnal körmeitől felkapart szemhéjakat. — Mi történt?

— Az éjjel arra ébredtem, — mondta a házvezetőnő — mert tetszik tudni, milyen könnyű álomom van, hogy beszélgetést hallottam a szobájából. Bementem hozzá s láttam, hogy magával társalog, de sokkal hangosabban, mint ahogy máskor szokott, még kiabált is, a fiával veszekedett. Hajnalban az uram elment telefonálni a főorvos úrnak, mert akkorra már tűzpiros volt az arca.

— Tüdőgyulladás?

Az öregasszony a tüdőgyulladás fellépte után még három napig megőrizte öntudatát, de mint egy lírai költő ebben az időben már csak önmagára figyelt. Udvariasságból s önérzetből ugyan igyekezett eltitkolni,

hogy már nem érdekli semmi a világon — ez volt fegyelmezett büszkeségének utolsó tiszteletadása az élők iránt — de igyekezete nem sok sikerrel járt; rosszul titkolta közönyét, környezete csakhamar rájött élete utolsó furfangjára. Előbb a jobb tüdőszárnyba kapott bele a gyulladás, majd miután itt lefojtották, a balba, végül az egész tüdőre áterjedt. Amíg eszméletnél volt, addig néha — amikor azt hitte, hogy egyedül van — hosszú magánbeszédet folytatott, amelyek főképp elesett állapota kis szegényei körül forogtak (legjobban azt restellte, hogy — mivel a tüdőgyulladás kezdetén a hólyag munkája is leállt — napjában kétszer ápolónő jött hozzá s megkatéterezte), később öntudatlan állapotában már egyáltalán nem szólalt meg. Menye egész napra ápolónőt akart melléje fogadni, de azt az öreg házvezetőnő nem engedte. — Hogyne, hogy még azt is kiszolgáljam — mondta. — S mit tudom én, mit lop ki a szekrényekből, amíg egyedül van a szobában. — Az idegen személy tartós jelenléte ellen egyébként az öregasszony is tiltakozott, amíg beszélni tudott, vagy míg érdemesnek tartotta, hogy beszéljen. A harmadik nap délutánján, az orvos látogatása alatt szólalt meg utójára.

Nyitott szemmel fogadta a belépőket, az orvost s a vele együtt érkező menyét, de köszöntésüket nem viszonzta, s amikor leültek az ágya mellé, továbbra is az ajtó felé nézett, mintha még várna valakire, ki okvetlenül el fog jönni. Később is, már eszméletlen állapotában megmaradt ez a fejtartása; ha megigazították alatta a vánkosokat és feketé főkötős, keskeny koponyáját ráfektették kispárnájára, a következő percben már újra, vissza, jobbra fordította fejét, nyakát is kissé kiforgatva, s akár nyitva volt a szeme, akár behunyva, egész vak testével az ajtó felé nézett. Az utolsó napokban jobb kezét is, melyet egyébként rendszerint a meleg paplana alatt tartott, minden látható ok nélkül a felszínre hozta, és vállmagasságban csuklója tengelyén furcsán kifordítva tenyerét, mintha kacskva volna, az álla alá illesztette, s ha Luca olykor óvatosan visszahajlította, hogy kiszabadítsa torz helyzetéből, s a paplan alá csúsztatva, az eszméletlenségében is nyakas öregasszony már a következő pillanatban újra kiugrasztotta a paplan alól és visszahajította az álla alá. Egyébként olyan csöndesen s mozdulatlanul feküdt, mint egy száraz falevél egy napsütötte árokban; légvételét sem látni, sem hallani nem lehetett, lábai kinyújtva, párhuzamosan feküdtek egymás mellett, begipszelt lábfejét a másik meztelen sárgás lábfejhez illesztette. Némásága ideje alatt sem panaszkodott sem jajjal, sem sóhajjal s csak olyankor nyögdicsélt egyet-egyet, nagyon halkán s komoly életéhez nem illő furcsán nyafka hangon, ha oldalára fordították, hogy az orvos, aki most már napjában kétszer látogatott el hozzá, megvizsgálhassa a tüdejét vagy berizporozhassák hátán a felfekvés számtalan kis sebet vagy kicserélhessék nehéz alteste alatt a gumilepedőre terített pelenkákat. Az injekciókat is szó nélkül tűrte, a fecskendő tűje már csak haló porának legfelső, elomlott rétegébe hatolt el.

De öntudatának ezen az utolsó világos délutánján sem felelt már az orvos hozzá intézett kérdéseire, sem Luca hízelkedéseire, s egyelőre még látó szemét mozdulatlanul az ajtóra függesztve, összeszorított szájjal makacsul hallgatott. — Két-három napig talán még életben tarthatom — mondta az orvos a fiatalasszonynak, a megejtett vizsgálat után. — Van valami remény arra, hogy...

— Nincs — mondta Luca.

— Mi a kívánsága? — kérdezte az orvos, az ablakon át kinézve a napsütötte kertszegélyre, azon túl a poros utcára.

— Ahogy neki jobb.

— Neki mindegy.

— Ahogy neki jobb — mondta Luca.

— Érezni már semmit nem érez — mondta az orvos. — Néhány órán belül előreláthatólag el fogja veszteni az eszméletét. Koffeinnel, sztrofantinnal valószínűleg még egy-két napig fenntarthatom a vérkeringést. Nincs semmi remény arra, hogy...

— Nincs — mondta Luca.

— Mi a kívánsága?

— Ahogy neki jobb — mondta Luca.

Az injekció után a fiatalasszony kikísérte az orvost az előszobába. Alig hogy kiértek a szobából, megszólalt a csengő. Az öregasszony tüdőgyulladása óta most először használta újra a csengőt.

— Édes mama, édes! — sűgta Luca az ágy fölé hajolva. Az orvos az előszobában várt. Az öregasszony tovább nézte az ajtót, de kezével erősen megkapaszkodott menyé karjában. Még nem beszéltem magának, fiacskám — mondta furcsa kásás hangon — az én fiam utolsó levelét. Tudja maga, hogy Nobel-díj fog kapni?

— Nekem még nem írta meg, mama, — mondta Luca.

Az öregasszony bölintott, mereven szemmel tartva az ajtót. — Fog kapni — mondta. — Most maga menjen ki és küldje be nekem a főorvos úr!

Az orvos bejött s az ágy fölé hajolt. — Tudja maga, énekes úr — mondta az öregasszony, továbbá is szemmel tartva az ajtót, de a szája csúfondárosan elferdült — tudja maga, énekes úr, hogy az én fiam Kossuth díj fog kapni?

— Óriási — mondta az orvos — óriási!

Az öregasszony újra bölintott. — Fog kapni — mondta. — Ez most még titok. De maga mondja meg Lucának, az én menyemnek, hogy legyen büszke az én fiamra. Fog kapni Kossuth díj!

— Óriási! — mondta az orvos.

— Most maga menjen énekelni! — mondta az öregasszony.

Luca, miután az orvos elment, beült Irénhez a konyhába. A szája **oly erősen reszketett, hogy jó ideig nem bírt megszólalni. Az öreg házvezetőnő egy pohár pálinkát öntött neki, eléje állította az asztalra, az üveget is elől hagyta. Luca reszkető mutatóujját ráfektette a pohár talpára. — Mit fogok neki mondani jövő vasárnap a beszélőn? — mondta.**

Szerkesztőségünk kérésére a szerző elküldte ezt az eddig közöletlen novelláját.

A KÖLTŐ ÉS VILÁGA

Stephen Spender

Körülbelül harminc évvel ezelőtt, az amerikai és angol költők egy csoportja (szoros kapcsolatot tartva fenn a korabeli modern francia költőkkel) olyan légkörben találta magát, amelyben az akkori kritikusok egyáltalán nem értették meg őket. A kritikusok költői eszményképüket Tennysonban látták; Swinburne-t és Arthur Symmonst a francia dekadensek képviselőinek tekintették, akiknek fővezére Baudelaire volt. Ha Ezra Pound leveleit, T. E. Hulme kritikáit vagy az *Imagist Manifestot* és T. S. Eliotnak 1911 és 1926 közötti esszéit olvassuk, megfigyelhetjük, hogy ezek a fiatal alkotók elsősorban is az alapokat fektették le, melyekre később építhettek, és csak másodsorban védelmezték költészetüket. A tradicionális irodalmat újból fel kellett fedezniük és ápolniuk, hogy megóvják azoktól a „lassú észjárásúaktól”, akik szerint a tradicionális irodalom nem más, mint a múlt irodalmának visszhangja, megszokott formákba öltöztetve, s tagadása a korszerű élet nyújtotta kifejezési lehetőségeknek.

A korszerű költészetnek és kritikának ezt a korszakát joggal nevezhetjük a kreatív kritika korszakának. Az írók ekkor jobbára csak alkotómunkával foglalkoztak, de minden alkotás kritikai támadást is jelentett. Minthogy az alkotás kritika volt, a kritikának is alkotónak kellett lennie. Eliot *The Function of Criticism* című művében ezt írta: „A kritikusnak a tevékenysége akkor a legmagasztosabb és leghatékonyabb, amikor valamilyen képp egyesül, együtt él a művész munkájával, alkotásával.” Eliot ugyanakkor megvonta a bírálat jogát azoktól, akik nem költők. „Egykor szélsőséges volt álláspontom, azt tartottam, hogy csak azok a kritikusok érdemelnek figyelmet, akik művelik és jól művelik a művészetnek azt az ágát, amelyről írnak.”

FŐPAPOK ÉS TUDOMÁNYOS ANALISTÁK

Milyen óriási a különbség az akkori és a mai helyzet között! Akkor az írók és művészek a kritikában eszközt láttak, amely megvédi alkotói tevékenységük önállóságát. Ma viszont a kritika olyan hatalom lett, hogy a kritikus az irodalom főpapja és tudományos elemzője. A művészet szimbólumairól szónokol, és boncolgatja a művek felépítését. Odákat zeng a Nagy Tradíció mesterműveihez, példának veszi őket, és rokon vonásokat állapít meg az írókban. Kimutatja az alkotásban a tradicionálist és a kor-

szerűt. Aszerint értékeli az írói alkotást, mennyiben tradicionális és mennyiben korszerű.

A modern kritikusok szerint a tradicionális költők azok, akik bizonyos értelemben átültetik a múlt hagyományait a jelenbe. Allítólag tudományos módszerekkel boncolgatják a műveket és azt hangoztatják, hogy amit művelnek, az valódi tudomány. Ez a módszer oda vezet, hogy az, aki költeményt ír vagy regényeket termel, még az alkotás pillanatában is a kritikai rendszer állandó befolyása alatt áll. A kritikának ma már olyan nagy igényei vannak, hogy szinte azt hihetnénk: a költeménynek csakis az a feladata, hogy anyaggal lássa el a kritikust, és az olvasó csak akkor értheti meg az író alkotását, ha a kritikus mint radiológus, röntgensugarakkal átvilágítja a mű vázát és belső értékeit, és filmre rögzítve odaveti a mű élvezőjének.

A SZIMBOLIZMUS SZÓKÖTEGEI

Az írók, különösen a költők, elfogadták ezt a követelményt. Engedelmesen alkotják a szimbolikus képeket, a zavaros és bonyolult metaforákat, melyeket rajtuk kívül senki sem ért meg. Mi az oka annak, hogy a század elején fellépő akadémizmus elleni tiltakozás ma nem talált követőre? Alig akad valaki, aki nyíltan kétségbevonná az így létrejött művek értékét.

Véleményem szerint az egyik ok talán az, hogy mi még mindig azonosítjuk a mai kritikát a századeleji művészek tiltakozásával, akik hadat üzentek a megdöntött, idejétmúlt irodalomnak. A másik ok pedig talán az, hogy a mostani kritikusok működését jobban megbecsülik. A korszerű kritika arra készlet bennünket, hogy újból foglalkozzunk a korszerű irodalom alapjaival. Az a veszély fenyeget ugyanis, hogy a műbírálat hatására a költészet, noha mindenekelőtt alkotás, a kritikus elveinek hordozója és megnyilatkozása lesz.

A korszerű kritika hatalmasan fejlődött az utóbbi időben; felkeltette figyelmünket az író és költő kinyomtatott művei és szavai iránt. Rámutatott a társadalom életéből és más művekből származó tradíció fejlődésére. A korszerű kritika szűk látókörének tudható be az a jelenség, hogy bizonyos írók, mint például dr. Leavis, semmibe veszik az élet szociális megnyilvánulásait, vagy egyszerűen a kritika által elmarasztható támadás tárgyának tekintik, amikor a szociális mozzanatok nem illeszthetők be a korszerű életet ábrázoló írásokba. „W. H. Auden költészete — írja dr. Leavis — untat és bőszt bennünket”, mert olyan kulturális viszonyokat mutat be, amelyek „újak és nem irányadó esetek”.

Ezen a téren azonban még tovább is mehetünk, ha a kritikában a dogmatizmus és a tudatos célzatosság keverékét alkalmazzuk, tehát a kritikából eltávolítjuk azokat az értékeket, melyek érthetetlenek azok számára, akik elzárkóznak a tradicionalizmustól, és bizonyos értelemben formalistákká válnak.

A költészet mai gyengesége nem abban rejlik, hogy a költők nem érdeklődnek a tradicionális irodalom iránt, hanem abban, hogy nem ismerik az irodalmon kívüli életet. A mai költők megelégszenek azzal, ha költeményeiket a letűnt idők jó költeményei mintájára és technikájával írják. A mai költészetből hiányzik az új, az igazán új, aminek mégis van bizonyos kapcsolat a tradicionális művészettel. Az új alatt én azt értem, hogy a költőnek ismernie kell a változásokat, ismernie kell a változó és megváltozott életet, s ezt a művész érzékenységgel viszi művébe. A tradíciónak a korszerűsítését azonban a kritikus nem érti.

A tradíciónak ilyen forradalmi módon való értelmezése teljesen újat teremtett, de a tradicionalizmus nem sikkadt el, továbbra is megmaradt.

és ihleti azokat a költőket és művészeket, akik a század elején éltek és akik kreatív kritikusok voltak. Ma viszont az a veszély fenyeget, hogy nem tulajdonítunk értéket annak, amit nem lehet megszokott módon elemezni, amit nem lehet rendezni, amire nem lehet szabályokat alkalmazni, mert közvetlenül az élettapasztalatokból született.

A mai kritikusok szerint el kell hanyagolni az újszerűt, amelyet nem lehet elemezni, és a teljesen individuális költészetet. Talán még nagyobb a hatása a reménytelenség modern érzésének is: annak a meggyőződésnek, hogy a mai élet végzetesen alkalmatlan a kultúra további kibontakozására, és hogy mindenki, aki mellőzi a kultúrát, melyet a kritikusok és az analitikusok alapoztak meg, az elárulja a kulturális hagyományokat. Mivel csakis az új felé haladhatunk, bírálnunk kell az ilyen műkritikát, és fontolóra kell vennünk állításának minden pontját.

Fáy Gábor fordítása

BENES JÓZSEF FESTMÉNYE

Tolnai Ottó

lustán önmagát kerülgeti a folyó
kikerüli a képet is
befalazták
 penge-kék
 szárnyukat a parti fecskék
nem érdekli őket a festmény faktúrája
egy fehér kéz
hegesztőpisztolyt nyom a vászon
maszatos arcába

 fáj
ez a fáslizott táj
nem szeretem — sőt —
azt hittem már többé nem jövök erre
— még ott az olvasóteremben kezdtem festegetni
ezt a verset

ha elálmosodsz itt a melegen
konfekciós kabátod leveted
és a tátott könyvekbe esel
 folyónkról álmodtam
 szaggatottan
sűrűn nyitogatják az ajtókat
az ablakokat minden órában
 távírószalagon szaladt
 habzott a sok papír
 csomót kötöttem ha
 elszakadt

térdig vízben zavartak
a kormos belü fűzfák
meggyszín hajukban
apró sárga madarak

és tiszavirágba fúltam
OH KUNYVEK ISTALLOJA
régén templom volt
1927-ben amikor anyukám született
azt mondják még mindig fiatal és
SZEP
senki sem tudja hogy rákot hord a lába közt
éppen abban az évben alakították
olvasóteremmé a templomot

a vitrázs mennyezet parázs angyalait
a lányokat lesem
a szirti galamb-búgású könyvliftben
versikéim küldözgetem
a lányok nem horkolnak
harmat-nyáluk csorog
a könyvekre
— jaj az én verseskönyvem
fürdети-e majd
a nyáluk —
üvegbőrük prizmai
messze beengednek

ha föl ijednek
föllobban két lábú lámpájuk
fekete gombája
aztán a Képzőművészetiben
sokáig andalogtam
Motika muránói üvegszarvasai között
megigézett az akaratos szarvú
fehér koskopolya
kék üvegszeme
igaz különben fabatkát sem ér az egész stb. —
de sürgősen hazahívatott
nagy mamám orvosa
— egy szép lánnyal utaztam
haja

éhes
feneketlen
örvény
minden hajnalban jeges vízben
mossa mellét
és úgy hívják hogy MARIA —
mert halálosan beteg értem
annyira várt újévre
hogy amikor az utolsó vonattal
sem érkeztem lehozott
a padlásról egy rozsdás kapát
és egész éjszaka kapálta
a havat de az orvosa megmondta
nem tudni ha meglát

örömében meghal-e
 vagy fölgögyul még AGRÁMBAN
 elloptam a h-möll misét és most
 egész nap ezt hallgatjuk vele
 — a lemez másik felén meg valami
 Franck-szám van
 de csak akkor hallgatom ha elalszik —
 Vitéz Júliának hívják
 1890-ben született
 én hasonlítok rá legjobban
 biztosan azért szeret ilyen borzasztóan
 meg rengeteget eszek
 összeszáradt a gyomrom mint egy dohányzacskó
 ma is a nyúl után
 tegnap fejeződött be az idény
 egy métert ugrott ahogy apukám
 nyakon lőtte
 egy nagy piros kört
 rajzolt maga körül a havon
 anyukám csak egy marék földet
 talált a gyomrában két üveg befőtten
 leengedtem és éjszaka nem bírok elaludni
mint egy gyerek úgy
dagad hasamban ez a vers
 meg hát unalmamban
 — Greene-t már kétszer is elolvastam
 ideírok egy sorát
a valóság egy üveg vitriolt tartott
és figyelmeztette
elcsúfítom az arcod
 nem is tudnák mást csinálni mint
 az ablakok rousseau-s jégvirágait
 tanulmányozni délelőtt ahogy széthajtottam
 a virágbokrokat
 egy viaszarcú kisfiút láttam
 tíz-husz akácköröszötöt tolt
 új akácdragacson
 meggy volt a füle
 nagymamám mesélte
 hogy huszonnyolc óta amikor
 a jég összetörte a Tükörfürdőt
 nem volt ilyen istentelen hideg
 Angéla néninek akkor tört le
 a füle
 törpekakasom taraja
 mint a csőrege forró
 festék csorog a fehérre
 súrolt padlóra
 a kormos belü fűzfák
 meggyzín haját a farüh letúrta
 és szégyenlősen lefutottak

a csalánzöld partról
halálosan unalmasak az ondolált
öregasszonyok
bejött ILI a műterembe
sápadt
ma halt meg az első ember a kezében
kétszer is köröszkül ment rajta
a dühös traktor
a trágyavörös tájra akarta
maszatozni
szerelmeslevelet írok neked ILI
olyant hogy föllök

oh arcod foszforeszkáló korróziója
egy csokor tisztavirágot hozok neked
mert a kérész még életében
öngyilkos tud lenni
kiröpül a bőréből lustán
önmagát kerülgeti a folyó
visszakunorodik
és magába mar a versem

buldogg-harapás
a nyírfehér papírba

Ezt az oratóriumot Bányai János barátom-
nak ajánlom. Kanizsa, 1963. január 23-án.

RABSZOLGA KESERGŐ

Fehér Kálmán

1.

Vártam a Fényt
a szememre
a szememre
Szentírásban megígérték

Hét pap misézett
a lelkeért
a lelkeért
Feketének hitték

Éppen csak éltem
az álmaimért
az álmaimért
Szegénynek néztek

2.

Valaki szomjazott
a szívemben
a szívemben
Kutakba néztem

Két kezem kihajtott
az égbe
az égbe
Gyökeret vert

Csorgott a sok csillag
a talpamból
a talpamból
Kiöltöttem a nyelvem

CSÉPLÉS

Fehér Kálmán

Gégecsőn erő és energia patak
folyik
a jókor jött eső
ömlik
a jókor sütött Nap

Rotyog a gerincvelő:
jég sose legyen!

a lány kezében
kés
a házinép szétszalad.

BARTÓK BÉLA

Domonkos István

Hómező, váltóin örvény magában, fehér márványnak
szaporodása, vonalak öblösödése, kőfarkasok
dala, ismét a nyomok dagadt körökbe veszve.

Kéz a jégen, omlatag pára, arc jégbe szálkásodva,
húsnak rostjai bomlott fényként a szem jég-prizmájában,
ismét a vonal, a gyorsan távolodó, mint repedés.

A húrokon egy idő óta fecskék hálnak,
semmi sem jelzi az éjben a hangok közeledését,
egy kéz kinyúlik, a csillagok messzefutnak.

S a lány: az ötödik tányér, gőzölgő leves,
párolgó tenger, sós erek, a megfoghatatlan jelenléte,
nem sirály, vörös sziréna a térbe mélyesztve.

Ti fehér billentyűk, sivatagok szabad, néma lányai,
hangok, leplei a vizeknek, a női arc harmóniája,
egy női arc kozmetikája, hullók, csókok.

A boltív alatt csillagok romokban, szélnek futamai,
kőfarkasok ismét, ismét a lány, a jég, a rőt hó,
arcod keménysége, lányai ismét a sivatagoknak, szirénák.

BENES JÓZSEF tiszapart 1963

BANQUET CELESTE

Domonkos István

e hely élő fényképe ama percbe bújt századnak s olyan találkás ünnepi zavara van, mint egy őrzött emléknek. Sejtteni lehet csak a baljós összegek, ragyás anyagtömbök, a lég-kelmék pálfordulását. Nem tűr lépteket s egyben-másban valamely nüanszírozott taposómalomra emlékeztet, talán örvényre asszociálhatnál, ha nem övezne e kiáltó terpeszkedés egy-két zavaró foltja gőzölögve. Két pálinkányiról egy arc fakó fényképek ama varázslatos döbbenetét önti rád, melytől iszonyodsz, mert agyadba keverednek az élők. A zaj ismerős, s azok a lovak öt sátorral messzebb, de még mindig túl közel a kitergetett száradó asszonykákhoz.

hány éjt töltött velünk a nap, hogy felkelt, s így! S réges-régen közös nevezőre hozott bennünket a dairas cigánylány: fogait bronznyakán hordta, ajka hasmánthasadás ki merészeli magázni hát a fát, feltörő alkonyt?

mond, adtál-e már mindnek egyszerre találkát?
Siess. Emlőjük remegése madarak repülése.

e lépésedtől is, mely kétségtelenül merész (merre szeretnél: messze-e vagy két áruló csókkal önmagadhoz közelebb) annyit vártál, de e naftalinozott rövidáru-hegy, a tépett ingek s fáradt cipők, a szájalmas örökség rekvizítumai, s ezekbe születünk bele! Már előre meghatároztak.

ki az, aki íjába helyez, visszahullsz létedbe, köréd az úr is adva van, ki az? Tudod-e, hogy a szerelmes, hagyva a kereséseket, végül is csak anyjának feszülhet s a születés csupán egy lazább test versbe szökkenése, hogy a legszebbiket csak leélni merészeled, mert kutyával, kutyával hál a hattyú is minden éjjel s míg hatalmas szárnyával csattog, égre dobálják magukat a fűzfák s a macskák hasaalján tejet csorgató szabadabb csillagok.

ám a halál is csak egyike a kút körül kötött szerződéseknek: a kékebb eladja lovát s az utolsó nyerítés csokrot bont a torkán,

ti ágyra tisztálkodók, csókokkal tisztálkodók!
Te lány, te mozdulat maradj meg magadnak, mit lemosnál csak feltölti halálotat, hullva hullani tanuljál, tanuld meg a gyökér használatát: évelő húsod kamatoztatnod illik — a leghosszabb táv mit madár berepülhet, hullajtva tollát, a két száj közötti világ, rányílhatnál, mint alkonyi harmonikaszó néhány ledérebbe folyóra, melyik sétád következménye a valószínűtlen fül (néha kiszólt belőle jelezve egy-egy gitár s hajdani kedvesed is ott lakott), mellyel a gyakori figyelmeztetéseket unod, alászállásod mily régen, mert megszervezted már.

a csillagok is az űr előtt tetszelegnek!

a százpatás tócsa felemel, ajkak tapostak így arcodba hajdan, egy-két gazdagabb évéd csillan most gyűrődéseiben, nőneves.

a legkövérebb űr burkolna omlatag, míg dalolnál, a legkönnyebb vonó bágyadna torkodon hangtávolságok utasa, a nyúlánk vezérmotívum keménytorkú léteddel csörögve párosulna. Dalolj, dalolj, táj ritmust, melyre az ég hátunkra simul s csillagot vedlesz. Harangszó leve ömlik hullámzó kedre, táj, te belémszenderült. A belédsüllyedő tánca éledő, léptei mint az alkonyé, a legmakacsabb távolságok lábára borulva, női arcok szélességét megközelítő tér leng homlokán, haja éjként hátrasimítva. Széthulló moraj, a dalod erőként egy-két lengő fán fennakad, lomha gyümölcs.

te táncbaszédülő, téged a legszebb fogak körttek s csillogtak születésnél, a naptánc megrendült, a legméltóságosabb.

égrekelt hattyú szennybevesző mosolya, ludak aranyzsírjába vándorló homok.

csontok között csontot kiált léted. Alászállásod megszervezve, de önmaga körül röpköd a madár, bármerre száll, fényt kiáltva hullanak büszkébb rovarok is a fénybe s elhallgat szárnyuk csillogása.

a zuhanó beléd zuhanjon, benned a térnek legcsábosabb méretei lustálkodnak, így feltöltődve eléred tán a legtávolabb, szemébe zuhansz, eres kéz nyúl ki utánad, levélként leng fölötted.

PARACELSYS, VAGY AZ ESSZÉ DICSÉRETE

Bányai János

Csupán egy hangulati élmény kötött Paracelsushoz. Egy véletlen élmény, mely még legnagyobb közvetlensége mellett sem bontakozott ki előttem teljesen, minden jellemzője fényében. A hangulati élmény megelőzte a gondolat, az ismeret élményét. Az a délutáni, gyors zápor, mely megállított, véletlenül vezetett egy völgy felé, Paracelsus háza irányába; a megáradt hegyi patak kakofonikusan törte a kövek akadályát, s zuhogva rontott a fenyők megbolygatott nyugalmán át messze le a mélybe. Útjába semmilyen akadály nem kerülhetett. Megszédített a mélység, megtépzott az a beláthatatlan, zavaros, titkos, csillogó, mozgó élet, melyben az átok, a boszorkánykonyha illata közvetlen valósággá vált, közvetlen életélménnyé. Hekaté útja volt ez. Az égből a földre s utána Hadészhoz. Lassan, értelmetlenül, bolondos, kényszerű közönnyel nyílt meg a völgy, fölötte már összeverődött a nap ritka melege, s mint a forró bográcsban a zavaros folyadék forrása, különös intenzitással, könnyörtelenséggel, belső izgalom nélkül, minden külső tudatos meghatározó nélkül, szinte elemi szenvedéllyel és elemi bátorsággal, úgy indult meg az egész völgy párolgása, a völgy új élete, a ritkuló távlatok megtörése: ez a ködös, páras, délutáni óra, félredobva a gondolat minden szigorú akadályát, egy megfoghatatlan élmény felé vezetett; a megáradt patak módjára alakította medrét, az élmény így törte fel előzetes, konvencionális alakját, formáját, és most, a párolgó veszedelem gyökerében szétzúzva, de ingerülten, ridegen követelte meg, hogy minden érzéki meglátás latba vetésével újra gyűjtsem alkotóelemeit. Megnyilatkozott a völgy, de az élmény már bennem volt. részemmé vált: tudtam, sohasem valósulhat meg. Megdöbbenő, milyen meggyőző ereje van a valóságos keretek között megjelenő irracionális élménynek, mennyire megtisztít, mennyire felszabadít, mennyire kizárólag csak egy belső lobogás, belső inger felé mutat, és mennyire fölösleges ebben az elsődleges állapotában, talán később is, a gondolat vezérfonala, az értelem beavatkozása. A völgy fölött, órákkal később, az est — minden álomlátó élmény egyetlen megértője — úgy terelte félre megváltó útjából a párák s ködök jelentését, boszorkányos, mágikus, irracionális jelentését, hogy inkább tisztuló gondolatra, rendszerező elemzésre, rideg megállapításokra kötelezett, mintsem egy új álom felé irányított volna. Az álom az éberség pillanatában volt csupán valóságos. *(Némileg megváltoztatott svájci naplójegyzet.)*

... ezzel a bolondossal, aki álmodik
 hogy orvostudományi értekezést ír,
 akkor is, amikor az a meggyőződése,

M. KRLEZA: Paracelsusról

Egy kor világának minden tudatossága csak később, idővel, újabb értelmek, újabb viszonyítások, feltárások, megértések és megismerések rendszerében válik igazán tudatos szemléletté. Az álom is igazi, természetes rendszerré válik, ha csak álmot jelent és mentes minden, akár csak látszólagosan tudatos befolyástól, tudatos irányítástól, koordinálástól is. Ha így ismerjük meg, mint egy kor életének szabad, tiszta, közvetlen lényegét, egy kor művészetének sajátos zsongását, sajátos akkordját és ridegén, szigorúan elemezve azt, szem előtt tartva az álom állandóan mozgó, emelkedő és lebukó minőségi, irracionális rendszerét, bizonyosan autentikusnak, igaznak, természetesnek véljük azt. Az álom elsődleges, elvonatkoztatott, kortárs előtt csak részben feltáruló lényegét, azt a konkrétumot, azt a reális talajt, melynek eredménye és célja is egyúttal, szociális minőségként tárgyalva nemcsak az álom szimbólumaiban és metaforáiban rejülő erőként állíthatjuk fel, úgy talán mint egy kor, egy nemzedék életének érzés-anatómiáját, hanem elsősorban úgy mint egy reális, költői imperativust, tehát mint egy kétségtelen konkrétumot. Az álom jelentésének ilyen, tárgyi szempontból, ontologikusan meghatározott felépítése csak úgy válhat valóban lényeges, értelmi meghatározóvá, egy kor determinánsává, ha feltételezzük, hogy minden kor idealizmusa, minden világ eszményített érzése kialakulhat, reális tartalmi vonásokat nyerhet, ha egy másik kor idealizmusának, eszményének fényében vesszük szemügyre. Paracelsus és a skolasztika minden mértéktelen irracionálizmusa és a beteljesülésbe vetett mágikus hite olyan központi, intenzív meglátások irányába mutat, olyan tudatos korismeret felé vezet, melyet aligha lehetne másként, mint rideg realizmussal elemezni, felférni, megállapítani. Nem összevetésről, nem bizonyos értelmű összehasonlításról beszélünk — minden paralelizmus értelmetlen és nyugós —, hanem elsősorban egy költői világ költői eszközeinek (álmainak és boszorkányos anatómiájának) leg-tisztább módszerekkel, a megértés és a tudatos megismerés módszereivel való megállapításáról szólunk. Az a tudatos rendszer, mely közel vitt bennünket az álomnak, mint költői eszköznek megállapításához és egyúttal elmélyítette általános korismeretünket is, abban a pillanatban, amikor már ezt a megismerést sajátunknak, tehát autentikusnak és konkrétnek véljük, elveszti komoly jelentését: értelmetlenné és fölöslegessé válik. Így nyílik fel előttünk az a fordulópont, az a logikai „bukfenc”, mely ismét csak az álom elsődleges képe, formája felé mutat: ismét olyan álommal állunk szemben, melyet megfosztottunk minden sajátos jellemzőjétől, minden ismeretelméleti lényegétől. Ez az álom azonban már egy merőben új realitást fejez ki. Miroslav Krležánál a Paracelsus-álmok ilyen értelemben válnak, az új realitás fényében, nemcsak egy meghatározott gondolati, értelmi, filozófiai, tehát bizonyos tekintetben hermetikus, költői tartalom-má, hanem egy kor, egy egész jelenidejűség széles nyomtávon rohanó, zúzó, törő, tipró, bántó, bántalmazó igazságává, realitásává. A kifejezés, mely meghatározza ezt a mondanivalót, forrását a Paracelsus-álmokban, azok szemantikájában látja, abban a minden emberi észet, minden emberi értelmet megvető bonckés-mítoszban, mely egy életnek egyetlen valósága volt: az, hogy ez a boszorkány-szellem ismét, „cezaromániakusan” tört be a napok, hetek, évek és csillagok emberi, humánus rendszerébe, igazzá, művésziileg és emberileg is bizonyossá teszi ezt a kifejezést. Ismét álommal találkozunk tehát, de most már, vagy inkább most ismételen — nem az általános jellemzőkkel, a kor eleve elfogadott jegyeivel találkozunk, hanem egy merőben individuális és individualizmusában igaznak hihető

emberi tartalommal, mely ellen embertelenül vétenénk, ha ismét rendszerbe foglalnánk, ha bizonyos koordináták közé helyeznénk. Egy kor költészeté nemcsak az és annyi, amennyit a verssorok őriznek, több annál, változatosabb, szélesebb, mélyebb. Költészet mindaz, amit egy meghatározott kor bizonyos egyénisége, bizonyos individuumá álmodik. Ez az álom rendszerint végérvényes, változatlan, folytatása nincs. Csak megismétlődhet.

A világ anyagi felépítése anyagi realitást nyer az álmokban, tehát a költészetben is. Erre a lényeges fordulóra a költő csak úgy képes, ha a gondolatot, valamint a gondolkodás módszereit ismeri. Az álom és a gondolat nem ellentétes, nem egymással szemben álló két fogalom, hanem egymás függvénye. Nem véletlen tehát, hogy Paracelsust Krležával együtt, Krleža után mi is költőnek nevezzük: álmában, álmaiban, látomásaiban úgy hitt, mint az egyetlen, igaz valóságban, konkrét szóban. Feltételezhetjük ezt a valóságot — az álmok és látomások valóságát — mint konkrét világnézeti tényezőt is, tekintet nélkül arra, hogy Paracelsus nem hitt az olasz anatómusok felfedezéseiben, mondván, hogy semmi hasonlóság a holt és az élő ember felépítésében nincs. Feltételezhetjük, mert Paracelsus tudvalevőleg nem abban hitt, amit álmódott, hanem álmát hitte valóznak, igaznak. S, hogy költőről van szó, márpedig Paracelsus orvostudományi ismerete azonos a metafora ismeretével, abban nem kételkedünk: álláspontját tehát költői igazságnak, teljesen egyéni igazságnak vesszük. Mint Montaigne morálját. Mint Eliot időismeretét.

Kétségtelen, hogy Krleža nem azért s nem úgy közelítette meg Paracelsust, mint ahogyan a matematika vagy a geometria tételeit, axiómáit tanulmányozzák általában: mindenekelőtt szüksége volt rá, mert olyan pillanatban vallott, nemcsak Paracelsusról, hanem önmagáról is (1942, 1943), melyben a boszorkánykonyhák világa teljes mértékében, teljes dimenziójában jelent meg, és úgy kísértett, hogy szabadulni belőle csak menekvéssel lehetett. Camus lázadó embere jellemző és jellegzetes, bár semmi esetre sem kizárólagosan egyedülálló terméke ennek a kornak, az az ember, aki menekülve nemcsak önmaga értelmetlenségét (a filozófia legfontosabb kérdése az öngyilkosság), hanem szembeszállását, belső kényszerű lázadását is értelmetlennek tartja. E kor látszólagos kiúttalansága egy meghatározott pillanatban nemcsak élményanyag volt, hanem tudatos világszemlélet is. Krleža, mert szemben találta magát egy egész kor kísértetjárásával, olyan eszközöket tárt fel, melyekkel nem feleletet, nem magyarázatot keresett önmaga sorsára, inkább sajátos megoldást talált, ismert meg: *a metaforát*. Költői művet alkotott, melynek távlatai éppen annyira lényegesek, mint amennyire lényeges és tökéletes volt a valóságos harc szembeszállás is. Krleža lázadása, egy pontban, az emberi félelem egy lappangó, megvetésre érdemes, de közvetlen és határozott érzésében közelebb áll a camus-i világhoz, inkább abban találja meg gondolkodásának és álmokképeinek filozófiai magyarázatát, mintsem a második lehetőségben. Mindez azonban nem vált műve közvetlen sajátosságává, nem úgy határozza meg azt, mint egyetlen szellemi eredő. Ez a félelem csak a mű hangulatában rejtőzik, onnan villan fel néha. A mű jelentése azonban éppen ezzel, mert emberi tartalmat közöl, nem kicsinyes és operettes félelmet, hanem igazi, nagy, komoly, indulatos félelmet, közvetlenebbül utal a pozitív szembenállás lehetőségére. Ettől eltekintve azonban mindkét álláspontot egyformán embernek tekinthetjük: a különbség abban van, hogy az egyik csak egyénien, csak individuálisan, a második pedig általánosan, minden következetes filozófiai általánosságban is értelmes.

Az idő rendszerint a térnél is lényegesebb kapcsolatot jelent bizonyos tartalmak között. Nem azért, mert külsőleg szemmel láthatóvá teszi a kapcsolatokat, az összefüggéseket — ugyanezt megteheti a tér is —, hanem

azért, mert a gondolati meghatározottság inkább az idő, mint a tér determináltságának függvénye. Világos tartalmi egységet jelent, jelentésbeli különbségeket feltételez, biztosabban tükrözi az összefüggéseket és az ellentéteket. A gondolat rendszerében a hely érvényessége mindig vitatható. A gondolati esetrendszer, mely a befolyások különös forgatagában egyaránt jelent pozitív, és negatív értelemben vett időt vagy teret, megengedi a gondolatok összevetését, s utána kötelezővé teszi a különböző időben determinált emóciók és meditációk alapvető összefüggését. Krleža, amikor erre az egzisztenciális értelemben is igaznak vett feltevésre építve, s minden bizonynyal az alkotás tudatosságának legnagyobb kockázata mellett írja naplójegyzeteit, ezeket a vérrel és hússal egyaránt telített lapokat, akkor csupán az állandó mozgás, az örökös változás csodás játékát aknázza ki, s mondja el védőbeszédét az emberség mellett, minden kísértetjárás és boszorkánykonyha-módszer ellen. Az időt mint napjainak konkrétumát feltételezi, és ezen túl, a térbeli összefüggések érdekes változatában nemcsak művésziileg megmagyarázott, semmi esetre sem csak feltételes, hanem emberileg is egyetlen lehető választ ad: az embertelen módszerek mágikus hatalmát dicsérve annak abszurdumát fejezi ki, annak legértelmetlenebb változatait közli, és robusztus mondata, gondolatainak ez a széles és határtalan sejtje meggyőzővé és egyetlen igazsággá teszi mondanivalóját. Nem száll szembe a kísértetekkel, csupán megközelíti őket, megragadja példájukat, módszerüket közli, s így veti őket könyörtelen ítélőszéke elé. Mértéktelen szenvedéllyel ábrázolva valóságukat, hazuggá teszi őket. A művész ilyen álláspontja mindenkor fedheti a költő célját, annak a költőnek célját, aki — Degas példájára — immár semmi másra nem kíván jogot formálni, mint emlékére, tudatos múlt-elemzésére, álmára. A pillanat valósága Krležánál nem azonos a kor realizmusával. Ez az eltérés, ez a néhány foknyi eltolódás — mely az egyéni igazságnak nemcsak feltételesen, hanem minden kétségen kívül is hitelt biztosít — jellemzi a kornak *egy* vetületét. Ezekben a lendületes, világnézeti és szenvedélyi, egymást logikusan követő akkordokban széri meg nehéz, súlyos, tömör, gondolatokkal és érzésekkel egyaránt telített mondata azt a karcsúságot, azt az egyénileg magyarázható tartalmi és általánosan az olvasó mércéjével determinálható minőségi karcsúságot, mely nemcsak most, nemcsak ebben a kötetben nyilvánvaló, hanem egyébként is teljes jellemzője a krležai módszernek. Ez a megjegyzés a módszerrel még inkább közelebb vitt bennünket ahhoz a néhány foknyi eltolódáshoz, mely a krležai napló álomlátó valósága és a kor kísértetdicsérő valósága között fennáll. Említettük már, hogy ez az eltolódás legvilágosabban a pillanat valóságában érvényesül. Az individuális alkotószellem megnyilatkozását, könyörtelen megjelenését és szigorú valóságát bizonyítja ez az eltérés. A feltevéseket megvető s csupán az adatok bizonyosságára épülő krležai gondolat, a felületes olvasó előtt rendszerint csupán a hipotézis erejével bír; közelebről vizsgálva, a források lényeges pontjait is megállapítva, az az adattár, melyet Krleža az álmok rendszerébe sző, mindig pontos, mindig szilárd. Ezért nyer mindenkor magyarázatot — az alkotó individualizmusát örökösen szem előtt tartva — e súlyos, csupán a szenvedés jegyeivel körülírható napok pillanataiban Krleža bezárkózott, mágikus szempontok vezérelte valóság szemlélete.

Az alkotó nyomorúságát bizonyítja az, ha elkötelezettsége súlya alatt megveti és hazugnak tartja álmait. Krleža felidéri a Paracelsus-álmokat, azokban találja meg önmaga credóját, önmaga embersége megnyilatkozásának egyetlen lehető módját és útját, közben pedig az álmok megismétlődésének korokkal aligha tagadható bizonyosságára utal, mert: „*Az emberi test intimen összekuszált és rejtett titkaiba nem késsel, hanem fantáziával kell betörni.*” (M. Krleža).

2

A napló a művész alkotómunkájának két nagyobb gócpontja között tölti ki a teret: az *Aretaiosz* és a *Zászlók* között; nemcsak időben, hanem térben, lényeges utalásokban is nagy különbség van közöttük. E két mű minden valóságos kapcsolata mégsem ezekben a különbségekben nyilvánul meg, hiszen azok a naplójegyzetek, melyek nem kerültek az *Esszék* második kötetébe, hanem folyóiratok hasábjain várnak összegyűjtésre, éppen azt bizonyítják, hogy az alkotómunka két jelentős állomása között a kapcsolat nem annyira a különbségekben vagy éppen a folytatólagosságban van, hanem elsősorban az ellentétességre épített *összefüggésekben*. A naplók, melyek ha közvetlenül nem is utalnak a műre, mindig jelentős fejezeteket tesznek ki az alkotó opusában: egyszerre árulják el azokat az egyéni titkokat, melyeket a nyilvánosság megismerhet, és ugyanakkor duzzasztják az alkotás jelentését, az alkotás jelentős vonásait, mert olyan kérdésekre adnak választ, melyeket ösztönösen tesz fel az olvasó. Éppen azért válnak minden szempontból érdekessé, izgalmassá ezek a jegyzetek — ugyancsak egy kor bizonyos naplójegyzetei —, mert az orvostudomány történelmével vagy annak legnagyobb felfedezéseivel foglalkoznak, és ugyanakkor, mindenekelőtt az író napjainak hangulatilag adekvát tartalmát fejezik ki, és így minden szokástól eltérően várhatjuk a feleletet az *Aretaiosz* nemcsak drámai, de értelmi kérdésére is. Nem magyaráznak meg ezek a jegyzetek közvetlenül semmit sem. Legkevésbé úgy, mint Shaw előszavai. Ezek a jegyzetek elsősorban azt a tömörséget törlik fel, mely jellemző az *Aretaioszra*, annak dialógusaira. Nem magyarázzák, hanem megértetik az utalásokat, mert értelmi szempontból továbbfejlesztik, bővítik, duzzasztják azokat.

3

... a gondolkodás harc azért, hogy minden, az emberi életet érintő viszonylatban az ész jusson uralomra.
SINKÓ ERVIN

Krleža, még ha mondatának expresszionista színhalmaza, színképe egy művészi irányba kényszeríti is, az expresszionistákkal ellentétben, azok eredményeit felhasználva, de salakjukat szigorúan és következetesen elvetve, *expresszionista esszét ír*. Az a lendületes, hússal-vérrel telt mondat, melynek belső potenciális energiája nem más, mint a minden viharnál, minden történelmi és időben meghatározott viharnál intenzívebb, közvetlenebb, kényszerűbb gondolati következetesség, úgy jelenik meg a krležai esszé rendkívül szuggesztív állításában, mint egyetlen lehetőség, mint a művészetért és egyúttal a művészetben túli csillagokért is egyaránt ádáz, szenvedélyes belső indulattal telített kiállítás. Az expresszionisták önmagukat majmolják, Krleža expresszionista esszéje alanyában mindig az az ember van, aki a forgatagot és a szédületet nem közvetve, önmaga szűrőjén át, hanem közvetlenül — mert mindennek, ami ezen a világon történik és történhet, nagy befogadóképességgel rendelkező részese. — alakítja, önti formába. Itt kezdődik voltaképpen az a kérdés — a gondolkodás, a rideg megállapítások és a lendületes, mértéktelen, szenzuális mondat összefüggése —, melyre mindenekelőtt feleletet kell keresnünk, amikor Krleža esszéiről beszélünk.

Krleža mondatában nincs határérzés. Nincsenek megállapított, bekerített területek. Csupán egyetlen felület létezik, a gondolat és az érzés ötvözetének rendkívül bonyolult komponensekből álló szellemi felülete. Ez a tökéletes színeképű szellemi csillagrendszer Krleža esszéjében olyan automatikus következetességgel érvényesül egy mindig újat és mindig közvet-

lenül változatosat bemutató gondolati igazoltságban, hogy autentikus művészi és emberi távlataiban aligha kételkedhetünk. A megállapítások időszerűsége, a mindenben és mindenkor határozott értelmi és világnézeti aktualitásra épített szellemi színpomp nem közvetett eredménye egy, a mindennapokból önmaga igazsága révén felszabadult alkotó életérzésének, hanem közvetlen eredménye egy minden pillanatban (a korokat meghatározó forradalmi pillanatban is) determinált, könyörtelen, csak a tudós és a művész együttes erejében meglevő következetes realitás-szemléletnek. A tipikus ebben a krležai szemléletben nem játszik szerepet. Sem a körülmények, sem az esszé dekoratív elemei nem különösek, nem különlegesek; sem a gondolat, sem pedig azok közvetítője nem tipikus. Azok az elemek, amelyek közvetlenül meghatározzák a krležai esszét, inkább általánosak, olyan értelemben, hogy sohasem egyek és változatlanok. Az alkotó Krleža és a reprodukáló Krleža nem az őt éppen foglalkoztató kérdés tárgyi világát kutatja, nem a kérdés tárgyi összetevőiben tárja elénk nagy felfedezéseinek következetesen újat és újat jelentő megállapításait, hanem mindezt az expresszionista esszéíró módjára — aki előtt egyedül az a művészi és ismeretelméleti feltétel aktuális, mely meghatározhatja gondolatának irányát és rendszerét — tehát úgy emeli a kezdést, s egyúttal annak tárgyi világát, is, nem egy képzeletbeli esztétikai színvonal olimposzi magasságába, hanem az egyetlen lehető megoldás és megvilágítás csak ritkán feltételes nivójára, hogy a következtetések mindig s mindenkor, legalább egy szempontból igazak. A kérdés tárgyi világa csak egyetlen impulzív momentum: az a lendület, az az alig észrevehető és észlelhető indítóok, mely csupán egy magas hőmérsékletű telítettség láncából szabadult önálló gondolkodó szellemi rendszere útján válthat át egy igazságot kereső s csupán az igazság feltételét tisztelő művész világába. Krleža gondolatának nincs s nem is lehet más meghatározója, mint az a következetes szenvedély, mely mindig s mindenkor az igazság feltételeit tartva szem előtt válik nyilvánvalóvá, közvetlenné és következetessé.

A szenvedés és a szenvedély mint a művészi hitvallás és álláspont, a művészi minőség és érték érzelmi meghatározója itt sohasem feltételes, hanem mindig következetesen egyéni. Azok a körök, azok a mélységek, melyek meghatározzák ezt az individuálisan és általánosan is lehető költői szenvedélyt, mindig teljes valóságukban, teljes lényegükben jelennek meg, s nem arra hivatottak, hogy csupán magyarázatként szolgáljanak, hanem első-sorban arra, hogy emberi feltételle váljanak. Az írói mondanivaló kényszerű, leküzdhetetlen imperativusává válnak ezek a szenvedéllyel meghatározott szédítő mélységek: a gondolat és az érzés mélységei. Krleža, amikor a mélybe tekint, nem olyan módon teszi ezt, mint az expresszionisták általában, tehát nem a sötétet, nem az önmagáért való elvontat keresi, hanem az igazi, természetes szépet, a világosság emelő s emelkedő koordinátáit. Ezért magyarázott az a megállapításunk, hogy Krleža az expresszionistákkal szemben is expresszionista esszét ír.

Krleža tökéletesen, nem feltételesen és nem mitikus koordinátái között ismeri, tudja a halált: „*És aki jobban érzi az életet önmagában, jobban érzi a halált is...*” (Szerb Antal); központi problémája nem az elmúlás-szerű halál, hanem az élet és az életet tipró szimbólumokkal nyomorított halálpróféták elleni istentelen és embertelen küzdelem. Ha Krleža tehát a halált ismeri, a halált ismerteti, akkor első-sorban az élet összetevőivel felfegyverkezve az életet képviseli, az élet profétája. Krleža nem úgy közelíti meg a halált mint az élet antonim párját, hanem mint e két fogalom, e két valóság tökéletes egybetartozását, hiánytalan függőségét, mint egymástól elválaszthatatlan emberi poézist, mely kizárólag e két fogalom legmélyebb tartalmában gyökerezik. E poézis tényében, ha következetesen megoldásuk irányába kutat, ha az élet más összetevőinek költői képeit és

képleteit keresi, akkor is mindent, számolva a halál és az élet szimbólumainak emberi költészetével, minden alkémikus botlás ellen, minden hazug szentimentalizmus ellen, minden szentségtörő embertelenség ellen csakis az élet szubjektív titkait tanulmányozza, eltávolodva minden külső jegytől, eltávolodva mindentől, ami akadályt gördíthet útjába.

Sinkó Ervin bizonygatta már a *Úeres mítosz* egyúttal reprodukáló és kritikai szempontokat is felmutató következetesen szuggesztív lapjain, hogy Krleža mindenkor és mindenben költő. Csupán ennek a megállapításnak, ennek a feltétel nélküli igazságnak függvénye a fenti gondolatmenet. Krleža olyan költő, aki mindenben az egészet feltételezi, mindenben közvetlenül a fragmentáris tagadása irányában halad. Költő, aki az egészet, a minden irányból meghatározottat közvetíti. Regényeiben, drámáiban és költeményeiben, tanulmányaiban és esszéiben (melyeknek csupán lapszéli jegyzetei az itt közölt gondolatok) az aktualitást, tehát az idővel mint konkrétummal küzdő elkötelezett író, alkotó aktualitását nem úgy és olyan mértékben tárja fel, ahogyan azt korok dokumentumai, korok krónikásai teszik, hanem mindenekelőtt úgy, ahogyan azt egy par excellence költő, mint „poéta” teheti.

Krležánál az autentikusság közvetlen feltétele, az érzés, a szenzus világképe, az a meg nem fogalmazható belső érzés- és gondolatenciklopédia, melyet egyaránt közvetlenül határoz meg egy tudatos érzés-meglátás és egy szigorú, következetes erudíció. Krleža költő. Krleža tudós. Esszéiben ez a kettősség érvényesül leginkább.

A HERCEGNŐ ÉS AZ ÉKSZERÉSZ

Virginia Woolf

Oliver Bacon a Green Parkra néző ház legfelső emeletén lakott. Főbérleti lakása volt: a sarkokban bőrbevonatú székek terpeszkedtek. Az ablak alatti mélyedések öbleit drága szövettel borított heverők töltötték ki. Az ablakokat — három hosszú ablakot — ízléses csipke- és mintás szaténfüggönyök takarták el. A mahagóni bárasztalkán diszkrét hivalkodással álltak a legfinomabb brandyk, whiskyk és likőrök. A középső ablakból lepillantva láthatta Piccadilly keskeny utcáin összezsúfolódó divatos autók fényezett tetejét. Kedvezőbb fekvésű helyet el sem lehetett volna képzelni. Reggel nyolckor elfogyasztotta reggelijét, amelyet inasa hozott be tálcán; az inas, aki aztán széthajtotta karmazsinvörös öltözködő köpenyét, ő pedig hosszú hegyes körmeivel felnyitotta leveleit, s a borítékokból vastag fehér meghívókat vett elő, melyekre rendszerint kövér betűkkel hercegnők, grófnők, bárónők és más előkelő hölgyek neveit nyomták. Ezután megmosdott, majd megette pirítósát, s az elektromos kandalló áradó melegében elolvasta az újságot.

— No lám, Oliver! — szokta ilyenkor mondani, önmagához intézve szavait. — Te, aki életedet egy szennyes kis sikátorban kezdted... — s lenézett kitűnően szabott nadrágjában formásan feszülő lábára, elegáns és fényes cipőjére és lábszárvédőjére, melyeket a legjobb Savile Row-i mesterek a legfinomabb anyagból készítettek. Ilyenkor gyakran elérzékenyült, és újra a sötét sikátort járó kisfiú lett belőle. Valaha abban látta vágyai netovábbját, hogy Whitechapel-ban divatosan öltözött nőknek lopott kutyákat adjon el. Ezt meg is tette egyszer. — Ó, Oliver! — siránkozott az anyja. — Ó, Oliver! Mikor jön meg az eszed végre, fiam?... — Azután a pult mögé került; olcsó órákat árusított; később egy táskát kellett Amsterdamba vinnie... A fiatal Oliverre visszpillantó öreg Oliver mindig kuncogott ennél az emléknél. Igen, azt az ügyet jól intézte, azzal a három gyémánttal; azután ott volt még az a megbízatás a smaragddal kapcsolatban. Ezt követően a Hatton Garden-i üzlet mögötti különszobába került; a mérlegekkel, széfekkel és elbűvölő kövér üvegekkel teli szobába. És aztán... és aztán... kuncogott. Egy meleg estén, mikor a csoportokba verődött, árákról, aranybányákról, dél-afrikai jelentésekről tárgyaló ékszerészek között elhaladt, egyikük ujját orrcimpájára nyomta, és mormogott, hümmögött, ahogy elment mellettük. Csupán egy mormogás volt, egy vállrándítás, egy orra tett ujj, amelyet a Hatton Garden-i ékszerészek csoportján áthullámzó halk moraj követett — ó, sok éve múlt

annak! De Oliver még most is érezte a gerincén végigfutó kellemes borzongást. A mormogás ezt jelentette: „Nézz oda... a fiatal Oliver... a fiatal ékszerész... ott megy...” Fiatal volt még akkor. És mindig jobban és jobban öltözködött; először gyönyörű hintót, majd autót vett magának; a színházban előbb első emeleti páholyban, majd egy zsöllyében ült. Richmondban egy villája volt, a folyóra nézett, vörös rózsalugasok vették körül, a Mademoiselle minden reggel leszakított róluk egy szál virágot, és sajátkezűleg tűzte a gomblyukába.

— Hát igen — mondta Oliver, s felemelkedve kinyújtotta lábát. — Így van ez...

Megállt egy öreg nő képe előtt, amely a kandallón állt, s felemelte a kezét. — Megtartottam a szavamat — mondta kezét összetéve, tenyereit egymásra fektetve, mintha hódolatát fejezné ki a kép iránt. — Megnyertem a játszmat. — Ez igaz volt; ő volt a leggazdagabb ékszerész Angliában; de orra, amely hosszú és hajlékony volt, akár az elefánt ormánya, lyukainak remegésével (különben úgy tetszett, mintha az egész orr remegne, nem csupán az orrlyukak) azt látszott kifejezni, hogy még nincs megelégedve helyzetével; mintha a föld felszíne alatt, nem mélyen, még szimatolna valamit. Képzeljünk el egy hatalmas disznót, amint egy szarvasgombában gazdag mezőn turkál, s miután egy jó nagyot kiásott magának, kissé odébb a föld alatt egy még nagyobb és még feketébb szarvasgombát szimatolt meg. Így szaglászott Oliver is mindig Mayfair gazdag földjében áskálva, újabb szarvasgombák után, mind feketébbet és nagyobbakat keresve.

Ezután megigazította a nyakkendőjébe tűzött gyöngyöt, magára öltötte elegáns kék felöltőjét, kezébe vette sárga kesztyűt és sétatotját, majd ringó járásával lement a lépcsőn, hosszú hegyes orrán félig szipogva, félig sóhajtva bocsátotta ki a levegőt, amikor kilépett a Piccadillyra. Nem volt-e mégis szomorú, elégedetlen ember, aki élete játszóját megnyerte ugyan, de valami olyasmit keres, ami rejtve van előle?

Járás közben enyhén ingadozott, úgy, ahogy az állatkerti teve inog jobbra-balra, mikor végighalad az aszfaltozott járda mellett, amelyet papírzacskókból eszegető fűszerek és feleségük lépnek el és szórnak tele apró ezüstpapír darabkákkal. A teve lenézi a fűszereket, s elégedetlen a sorsával; a teve kék tavat lát, amelyet pálmafák sora szegélyez. Eképp volt elégedetlen a nagy ékszerész, az egész világ legnagyobb ékszerésze is, amikor kitűnő öltözékében, kesztyűjével és sétatotjával végigsietett a Piccadillyn, amíg csak el nem érkezett a sötét kis üzletbe, amely Franciaországban, Németországban, Ausztriában, Olaszországban, sőt még Amerikában is híres volt — a sötét kis üzletbe, amely a Bond Streetra nyílt.

Szokása szerint szólanul sietett végig az üzleten, haladt el a négy ember, a két idősebb, Marshall és Spencer, s a két fiatalabb, Hammond és Wicks mellett, akik egyenesen állva, irigykedve néztek rá. Csupán ámbraszínű kesztyűbe bújtatott ujjának egyetlen rándításával jelezte, hogy tudomást vett jelenlétükről. Továbbment, és becsukta maga mögött különszobája ajtaját.

Ezután kinyitotta az ablakot elzáró rácsot. Kívülről behatoltak a Bond Street hangjai, a távoli forgalom doromboló motorzúgása. Az üzlet sötét háttérben levő lámpák fénye kigyulladt. Kintről egy faág látszott, amelyen hat zöld levél lengedezett, június volt. De a Mademoiselle férjhez ment Mr. Pedderhez, a helybeli sörgyárhoz — nem volt többé, aki rózsát tűzzön a gomblyukába.

— Így van ez — mondta, félig sóhajtva, félig prüszkölve. — Így bizony...

Megérintett egy rúgót, amely a falba volt elrejtve, mire a fabunkolat lassan eltolódott, emögött acélszéfek voltak; őt, nem, hat, valamennyi fényezett acélből. Megfordított egy kulcsot, kinyitott közülük egyet, azután

egy másikat. Mindegyik mélyvörös bársonnyal volt kipárnázva, mindegyikben ékszerek voltak — karperecek, nyakláncok, gyűrűk, fejékek, hercegi koronák, drágakövek üvegtokban; rubinok, smaragdok, gyöngyök, gyémántok. Minden egyes széf ragyogott, hidegen, s mégis izzón égett a maga fojtott tűzében.

— Könnyek! — szólt Oliver, amint a gyöngyöket nézte.

— Friss vér! — mondta a rubinokra pillantva.

— Puskapor! — folytatta megcsörgetve gyémántjait, úgyhogy csillogva felsziporkáztak.

— Elegendő puska ahhoz, hogy levegőbe röptsem Mayfairt... fel, magasan az égre. — Mikor ezt mondta, fejét hátravetette, és nyerítő hangot hallatott.

Asztalán tompított, alázatos hangon megcsörrent a telefon. Becsukta a székeket.

— Tíz perc múlva — mondta. — Előbb lehetetlen. — Íróasztalához ült, és a kezelőgombjaiba vésett római császárok fejét nézegette. Újra ellágyult, és ismét kisfiú lett belőle, aki ott golyózik a sikátorban, ahol vasárnaponként lopott kutyákat adogattak el. Ravasz, agyafúrt kisfiú lett belőle, akinek ajka olyan, akár a nedves cseresznye. Újjaival nyálkás, keskeny pacalszeletek közt turkált és a lábasokba hajigálta őket, melyekben forró zsírban halak sülték; ide-oda szökdécselt a tömegben. Karcsú volt és hajlékony, a szeme nedves kavicsra emlékeztetett. És most... most... az óramutató ketyegve haladt tovább, egy, kettő, három, négy... Lambourne hercegnő az ő kegyére vár, Lambourne hercegnő, sok száz gróf leszármazottja. Tíz percig várakozik egy széken ülve a pult előtt. Az ő kegyére vár. Addig vár, amíg ő hajlandó lesz fogadni. A puha bőrtokban levő órát nézte. A mutató haladt tovább. Úgy tetszett, mintha az óra minden egyes ketyenesével egy-egy újabb üveg pezsgőt, finom brandyt, vagy egy egész guineát érő szivart nyújtana át neki. Az óra mindezeket a tárgyakat eléje rakta az asztalra, mire a tíz percnél vége volt. Ezután halk, lassú lépéseket és a folyosó felől ruhasuhogást hallott. Az ajtó kinyílt. Mr. Hammond a falhoz lapult.

— Ökegyelmessége! — jelentette be. Úgy maradt, várakozón a falhoz simulva.

A felálló Oliver hallotta a hercegnő ruhájának suhogását, amint feléje közeledett a folyosón. Azután végre feltűnt, kitöltve az ajtót, és a világ valamennyi hercegének és hercegnőjének illatával, tekintélyével, gögjével, pompájával és büszkeségével együtt, egyetlen hatalmas hullámba dagadt áradattal öntötte el a szobát. És mint ahogy egy hullám megtörik, leülve szétáradt, s tajtékot fröccsente zúdult Oliver Baconra, a nagy ékszerészre, sziporkázóan fényes, zöld, rózsaszín és ibolyaszínekkel meg illatokkal borítva el; a szivárvány minden színében tündökölt — ujjairól sugarak szökkentek a magasba vagy buktak le a bólogató tollakról s ragyogtak a ruhája selymén; mert nagyon nagy volt, nagyon kövér, rózsaszín taftba burkolt és öregedő. Mint egy sok redőbe összecukodó napernyő, vagy mint egy páva, mikor széttárt farkát, tollait egymásra tolva összezárja, úgy telepedett le, megbicsaklattan, mélyen belesüppedve a bőrfotelbe.

— Jó reggelt, Mr. Bacon — mondta a hercegnő. Kinyújtotta kezét, amely kidagadt fehér kesztyűje nyílásán. Oliver mélyen meghajolt és megrázta. Ahogy kezük összeért, a közöttük levő kötelék újra megerősödött. Barátok voltak és mégis ellenségek, az ékszerész vásárolt, a hercegnő eladott, mindkettő becsapta a másikat, mindkettőnek szüksége volt a másikkra, mindkettő félt a másiktól; ezt mind a ketten érezték és tudták, valahányszor kezet fogtak egymással ebben a kis hátsó szobában, melynek ablakán kívülről fehér fény szüremlett be, ahonnan egy fa hat levele

volt látható, s ahol az utca távoli hangjai hallatszottak és a falban a széfek lapultak.

— Nos, hercegnő... mit tehettek ma önért? — szólt Oliver Bacon nagyon halkán.

A hercegnő kitérte szívét; a külön e célra fenntartott szív szélesre tárult. Sóhajtván, egyetlen szó nélkül, táskájából egy szarvasbőr zacskót vett elő, mely egy sovány, sárga menyétre hasonlított, majd a menyét hasán levő nyílásból gyöngyöket szórt ki — tíz szem gyöngyöt. Úgy gurultak elő a menyét gyomrából egymás után — egy, kettő, három, négy — mintha valami titokzatos égi madár tojásai volnának.

— Csupán ez maradt meg, kedves Mr. Bacon — nyögte a hercegnő. Öt, hat, hét... a gyöngyök lefelé gurultak combjának hatalmas lejtőjén és a térdei közötti keskeny völgybe estek — a nyolcadik, a kilencedik, a tizedik. Ott feküdtek a barackvirág-szín taftszelymen. Tíz gyöngyszem.

— Az Appleby övről — folytatta siránkozva. — Az utolsók... az összesek közül az utolsók.

Oliver kinyújtotta kezét, s a gyöngyök egyikét mutató- és hüvelyk-ujja közé vette. Gömbölyű volt és fényesen csillogott. De valódi volt-e, vagy hamis? Nem hazudik-e megint? Képes lenne erre?

A hercegnő kövér párnás ujját az ajka elé tartotta. — Ha a herceg megtudja... — suttozta. — Kedves Mr. Bacon, egy kis balszerencse ért...

Úgy látszik, megint szerencsejátékra adta a fejét.

— Az a gazember! Az a hamiskártyás! — sziszegte a hercegnő.

Az a kiálló arccsontú férfi? Balszerencse... A herceg, az oldal-szakállával, merev és hajlíthatatlan, akár egy piszkafa, darabokra tépné, itt helyben megfojtaná, ha tudná, amit én tudok — gondolta Oliver, és a széfek irányába pillantott.

— Araminta, Daphne, Diana — nyöszörögte a hercegnő. — Értük teszem.

A három hölgy, Araminta, Daphne, Diana, a hercegnő lányai voltak. Az ékszerész ismerte őket. Rajongott értük. De közülük is Dianát szerette legjobban.

— Ön előtt nincs titkom — pislogott fel rá a hercegnő. Könnyek peregtek lefelé, könnyek potyogtak, könnyek, akár a gyémántok, összegyűjtve a púdert a cseresznyeszínű arc ráncáiban.

— Öreg barátom — sopánkodott —, öreg barátom.

— Öreg barátom — ismételte —, öreg barátom — mintha ízlelgetné a szavakat.

— Mennyi kell? — érdeklődött az ékszerész.

A hercegnő kezével eltakarta a gyöngyöket.

— Húszezer — suttozta.

De vajon valódi-e a gyöngyszem, amit a kezében tart?

Az Appleby öv?... mintha már eladta volna. Csenget Spencernek vagy Hammondnak. Kiadja az utasítást: „Vigye és vizsgálja meg.” A csengő felé nyúlt.

— Lejön hozzánk holnap? — szólt a hercegnő sürgetőleg, félbeszakítva. — Ott lesz a miniszterelnök... és ő királyi fensége... — itt megállt egy pillanatra. — És Diana — tette hozzá.

Oliver elvette kezét a csengőről.

Elnézett a hercegnő válla fölött a Bond Street házai felé. De nem a Bond Street-i házakat látta, hanem egy fodrozódó folyó vizét, felszökkenő pisztrángokkal és lazacokkal, a miniszterelnököt és saját magát is fehér mellényben és végül Dianát. A kezében levő gyöngyszemre pillantott. De hogyan vizsgálhatná meg a folyó fényében, Diana szemé-

nek fényében? A hercegnő közben egy pillanatra sem vette le róla tekintetét.

— Húszerezet — suttogta —, a becsületesért!

Diana anyjának becsületéért! Maga elé húzta csekkfüzetét, és elővette töltőtollát.

— Húsz... — írta, majd keze megállt írás közben. A képről egy öregasszony szeme nézett rá — az anyja szeme.

— Oliver! — figyelmeztette. — Legyen eszed! Ne légy bolond!

— Oliver! — könyörgött a hercegnő. Most Oliver volt és nem Mr. Bacon. — Eljön hozzánk víkendre?

Egyedül az erdőben Dianával. Dianával lovagolni az erdőben!

— Ezer — folytatta az írást, majd a nevét is aláírta.

— Tessék — mondta.

A napernyő újra szétnyílt, a pávatollak szétterültek, s Agincourt kardjainak és lándzsáinak fénye villant meg, amikor a hercegnő felemelkedett a székből. A két öreg s a két fiatal ember, Spencer és Marshall, Wick és Hammond pedig ott lapult a pult mögött, irigylve az ékszerészt, amint a hercegnőt az üzleten át az ajtóig kísérte. Sárga kesztyűjével ismét csak egészen kicsit intett feléjük, mialatt a hercegnő a becsületét szorongatta — kezében tartotta a húszezer fontról kiállított, aláírással ellátott csekket.

Hamisak-e vagy valódiak? — kérdezte Oliver becsukva maga mögött a különszoba ajtaját. A tíz gyöngyszem egy darab itatóspapíron az asztalon hevert. Az ablakhoz vitte a gyöngyöket. A világosság felé tartva nagyjátékosan át vizsgálta őket... Ez volt hát a szarvasgomba, amit kitűrt magának a földből! Rohadt volt a közepe... és rohadt a héja is!

— Bocsáss meg nekem, ó, anyám!... — sóhajtott, kezét a magasba emelve, mintha a képen látható öregasszony bocsánataért könyörögne. Újra kisleány volt, aki társaival lopott kutyákat adogatott el vasárnaponként a sikátorban.

— Mert — suttogta, két tenyerét összetéve — szép víkend lesz, hosszú víkend.

Varga Zoltán fordítása

AZ EMBEREK ÚJRA EMLEGETNEK

Varga Zoltán

A faluban mostanában újra többet emlegetnek az emberek. Belátják hogy mégiscsak számítok valakinek, és engem sem lehet csak úgy levegőnek venni s átnézni rajtam, mintha testem még a nap sugarait sem állítaná meg és árnyékom sem volna. Elgondolkozva mérnek végig, tűnődő pillantásokat vetnek rám, úgy látszik, belátják, nem volt igazuk, amikor semmibe sem vettek, és olyan hamar elfelejtették, amit tettem. Érzik, hogy tévedtek, és ezért szégyellik magukat. Én pedig büszkén járok közöttük és kihúzom magam. Csak éjszaka félek, hogy a huhogó baglyok szétkiáltozzák a titkomat, belerikoltják az éjszakába. De hát én nem azt akartam, ami történt. Ha a felhők nem épp akkor jönnek közbe... Akkor minden sokkal jobban sikerül. Akkor most újra hős volnék...

Volt idő, mikor egyáltalán nem fájt nekem, hogy az emberek semmire sem becsülnek. Azzal sem törődtem, hogy bolondnak tartanak. Nem bántam, ha haragudtak rám, hogy még a nyáját sem lehet rám bízni. Még csak nem is mentegőztem emiatt. Tudtam, úgyszólván hiába magyaráznom nekik, hogy nekem más, fontosabb dolgom van, s a hegyek közt, az erdő sűrjében a fákkal, füvekkel, pillangókkal és madarakkal kell beszélgetnem, az ő szavukra kell figyelnem, mert ők az én barátaim, szeretnek engem, meghallgatják, amit mondok, s nem hagynak faképnél türelmetlen legyintéssel vagy vállvonogatással, ha nem találom meg mindjárt a szavakat ahhoz, amit mondani akarok. Ezért törődtem jó ideig inkább az erdővel és a hegyekkel, mint az emberekkel, akik a faluban laknak, s ezért volt elég nekem, ha reggelenként hangos csiripeléssel köszöntöttek a madarak, s a lepkék, ha mozdulatlan maradtam, egy-egy pillanatra megpihentek a vállamon a déli napsütésben, amikor a méhek zúgásával volt tele a levegő. Nyáron sokszor napokon át nem mentem le a faluba; van egy kis barlang itt a hegyoldalban, ott húzódtam meg éjszakánként. Akkor még én is semmibe vettem az embereket, nem gondoltam, hogy valaha fontos lesz nekem, mit gondolnak rólam; még a gyerekek csúfolódása sem fájt nagyon. Abban az időben azt hittem, a fák nem tudnak kinevetni, nem gondoltam, hogy a süsögő levelek, a megreccsenő száraz ágak és a sziklák közt sebesen a völgybe rohanó patak is kacaghat rajtam. Azt hittem, ők csak a barátaim lehetnek. Csupán a nagy fekete felhőktől és a villámoktól féltem, róluk mindig tudtam, hogy ellenségeim. Ha egymásra torlódva, dagadt fehér fejükkel fenyegetően felbukkantak az égen, mindig hazarohantam a faluba, és otthon az ágy alá bújtam. A

gyerekek ilyenkor mindig kinevettek, mert rémülten szedtem a lábamat. Ijesztgettek, hogy belém üt a villám, azt akarták, hogy még jobban féljek.

Az erdőn kívül csak a vonatokat szerettem; akkor még nem féltem tőlük. Most tőlük is félek, érzem, hogy bosszút akarnak állni rajtam. Újabban sokkal több dologtól félek, mint azelőtt; érzem, hogy szaporodnak az ellenségeim.

Akkoriban, mikor még nem féltem a vonatoktól, mindig lementem a völgybe a sínekhez, és megvártam, míg hangos zakatolással elhaladt a délutáni vonat. Mindig idejében érkeztem, tudtam, mikor a hanyatló nap a legmagasabb fenyő csúcsa közelébe ér, indulnom kell. Szerettem a vonatot, szerettem a füstje szagát, valahogy úgy rémlett nekem, az ablakain kitekintő emberek mások, mint azok, akik a faluban laknak. Ők nem osúfoltak, csak barátságosan néztek rám, néhányan közülük vissza is integettek. Csak azt nem tudtam akkor még biztosan, van-e testük, vagy csupán fejből állanak. Amikor elhaladt a vonat, visszamentem az erdőbe, és elmondtam az öreg tölgyfának, legjobb barátomnak, hogy azok a vonatban utaznak, szeretnek engem. A tölgy csak bólogatott, igazat adott nekem.

Egy délután észrevettem, hogy a vágány menti lejtő egészen leomlott; néhány nagy szikladarab és egy halom föld hevert a síneken. Nagyon megijedtem. Mi lesz a vonattal? Az én vonatommal? Tudtam, hogy nonsókára ide kell érkeznie. Meg kellett mentenem a vonatomat.

Egy közeli fáról nagy lombos ágat törtem le, azután szaladni kezdtem a sínek mentén, arrafelé, ahonnan a vonat szokott érkezni. Hamarosan meg is láttam, sebesen közeledett felém. Mit sem sejtett, ugyanolyan volt, mint máskor. Kéményéből gyanútlanul szállt a füst.

Megálltam a két sín között, és hadonászni kezdtem az ággal, valahogy úgy, ahogy a kék ruhás emberek szokták lengetni a zászlót. Torkom szakadtából ordítottam. A vonat egyre csak közeledett. De én tovább ugráltam és üvöltöztem. Amikor félreugrottam a sínekről, már lassabban haladt. A mozdony már a kanyarban volt, amikor végre megállt. Az emberek kiugráltak a vonathól és a síneken heverő sziklákat nézték; a szemük kimeredt és az arcuk sápadt lett. Azután egyszerre körülvettek, összevissza kiabáltak, majd ölelgetni kezdtek. Volt, aki sírt, sokan a vállamat veregették. Néhányan elővették a pénztárcájukat és pénzt nyomtak a markomba. Később elvezettem őket a faluba, ásókat és csákányokat kértek. Mindenki engem ünnepeelt. Én voltam a nap hőse.

A faluban ettől kezdve egy ideig másképpen néztek rám. Voltak, akik azt mondták, mégiscsak derék legény vagyok. Ebben az időben még a gyerekek sem öltögették rám annyit a nyelvüket, és nem mondták, hogy békaszemem van. Én emelt fővel jártam köztük, valahogy könnyebbnek éreztem magamat, mint máskor. Ha valaki mégis becsmérelni mert, mindig letorkoltam. — Hallgass, te semmit sem tudsz — mondtam neki —, én megmentettem a vonatot.

De ez nem tartott soká. A falumbeliek irigykedni kezdtek rám. Biztosan az fájt nekik, hogy nem ők voltak ott a sínek mentén. Újra azt kezdték mondogatni, hogy semmit sem érek. Ha erre a vonattal álltam elő, egyre csak azt hajtogatták: „Ezt akárki megtehetné volna. Ha én lettem volna ott...” A gyerekek ismét göröngyökkel hajigáltak, mint azelőtt.

Furcsa, de ez most sokkal jobban bántott. Megint csak az erdőt jártam, a fáknak és a madaraknak akartam elmondani a bánatomat. De ők is csak nevettek rajtam. Mintha már ők sem akartak volna tudni a vonatról. A szarkák gúnyosan rámcserögtek, és a tölgyek makkal dobáltak meg. A patak csúfolódva szökdécselt a kövek között, és fehér tajtékot köpött rám. Egészen egyedül maradtam. Mindenki elfordult tőlem.

Megpróbáltam a kövekhez fordulni segítségért. Kértem őket, induljanak el lefelé a lejtőn, guruljanak újra a sínekre, hadd mutassam meg még egyszer az embereknek, hogy mégiscsak érek valamit.

De a kövek mozdulatlanok és némák maradtak, nem akartak meghallgatni. Erre elcsentem egy csákányt a faluból, s egy nagy szikla alatt, amely erősen kinyúlva meredt a völgy fölé, üreget kezdtem vájni. Napokig dolgoztam, senki sem figyelt rám. Az emberek általában ügyet sem vettek arra, mit teszek, s a szikla közelében különben sem igen járt senki. Egyre több földet távolítottam el a szikla alól, egyre nagyobb lett alatta a semmi. Végül megbillent, és nagy robajjal gurulni kezdett lefelé a lejtőn, útközben más köveket is magával sodort. Nagy porfelhő keletkezett, majdnem olyan volt, mint a vonat füstje.

Ezután elindultam a vonat felé. Alig vártam, hogy újra ölelgessenek az emberek. A lombos ágat már jó előre levágtam magamnak, hogy ha kell, kéznél legyen.

De ekkor váratlanul közbejöttek az üldözőim. A fekete felhők és a villámok. Miattuk nem sikerült egészen, amit akartam. Gondolom, említettem már, hogy ők az én ellenségeim. Összeesküdtek ellenem. Megdördült az ég, és a sziklafalak visszaverték a szörnyű hangot. Menekülnöm kellett. Már ömlött az eső, amikor hazaértem.

A szüntelen égzengéstől nem hallottam, mikor futott be a vonat. Nem is tudom pontosan, mi történt akkor a völgyben. Később sem mertem odamenni; azóta sem jártam ott. Csak azt tudom, hogy nem sokkal azután sok autó járt arrafelé. Fehérek voltak, az oldalukon szép vörös kereszt volt.

Senki sem tudja, hogy én löktem le a sziklát. Ezt senkinek sem mondtam el, bár én nem vagyok hibás. A felhők okozták a bajt, éppen a legrosszabbkor jöttek közbe. Ha jól tudom, már említettem, hogy ők az én legnagyobb ellenségeim. Menekülnöm kellett, nem tehettem mást.

De azért az emberek így is többet emlegetnek mostanában. Megint nagyobb megbecsüléssel néznek rám. Minduntalan ezt mondják: „Hej, ha te megint ott lettél volna!” Azt hiszem, szeretnek is!

Lehet, hogy ez megint nem tart soká?

JEGYZETEK A VONATBAN

ÜTIRAJZ

Pethovics Kálmán

Minden utazásnak megvan a maga varázsa. De ennek különösképpen: szovjet beutazási vízum ritkán kerül turistaútlevelebe. Nálunk is kevesen dicsekedhetnek azzal, hogy jártak Kijev, Leningrád és Moszkva utcáin. A megismerés izgalma jóval az indulás előtt befészkelődik az ember idegrendszerébe, s míg napközben a hivatalos papírok után kilincsel, éjszaka távoli tájakról, ismeretlen városokról álmodik... Fogalomná nőtt városnevek szerepelnek a hivatalos utazási programban. Városnevek, amelyek az utóbbi fél évszázad történelmének nagy eseményeit idézik. De vajon csak Október emléke vonzza az embert Kijevbe, Moszkvába, Leningrádba? Lehet, hogy ez érdeklő; az utas szippantani akar a Szovjetunió levegőjéből, embert műemlékeit, múzeumait, képtárait sorolták a megszemlélendők közé. Az utast azonban, aki ez alkalommal a kíváncsi turista szerepét alakítja, nemcsak ez érdeklő; az utas szippantani akar a Szovjetunió levegőjéből, embert akar látni a patinás városok utcáin.

A turista különös teremtés. Nemcsak a kíváncsiság sokféle árnyalata jellemzi, hanem bizonyos előítéletek is terhelik, távoli emlékek és régi illúziók fokozzák a megismerés vágyát és röppentik fel képzeletét a tények mezejéről... Meg aztán egy-egy felesleges nylon ing, egy-egy divatos felöltő is meghúzódik a pakk valamelyik zugában, s miközben Puskin sírját akarja látni és az Anyeginből idéz, titkon egy picikét, egy parányit azon töri a fejét, miképpen értékesíthetné előnyösebben a felesleges holmikat... De olyan is akad, aki romantikus emlékeket kerget: a tanítónő negyven esztendőn át vesződött a gyerekekkel egy kis bánati faluban, generációkat tanított az írás-olvasás tudományára, az első világháború csúnya éveire és egy hadifogolyra emlékezik, aki esténként, nyilván holdvilágnál, a végtelen orosz sztyeppekről mesélt, ahol vad fű burjánzik és vadvirágok nyílnak. A nyugdíjas mérnök több évtizedes szolgálat után világot akar látni: járt Párizsban, Londonban, Rómában, de bőrröndjéről hiányzanak a moszkvai, leningrádi és kijevi szállodák színes címkéi. Az egyetemi hallgatót a közlekedés, a vendéglátóipari szakembert a szállodák, kávéházak és éttermek érdeklik, a zenetanárnő Csajkovszkijról és Sosztakovicsról beszél, az újságíró pedig Jevtusenkót idézgeti:

„Minden olyan, mint rég.

Mint rég.

S valami más,

mégis valami új van itt
csöndben, zsivajban:
mégis, valami nagy, tömeges változás
zajlik, zajlik e város
mélyén feltarthatatlan."

Két hét a roppant távolságok hazájában nagyon rövid idő. Két hét még arra sem elegendő, hogy az ember jobban megízlelje az élet felszínét. Pedig itt a jelszavas lelkesedés veszélye éppen úgy kísért, mint a korlátolt előítéleteké. Az öncélú lelkesedést és a korlátolt előítéleteket egyaránt vámmentesen lehet bevinni az ország területére, de most utólag bátran megállapíthatom, hogy a végletek szerelmeseit érte a legtöbb meglepetés. Sajnos az újságíró éppen úgy nem nélkülözheti a végleteket, mint ahogy a festő sem mondhat le a monoton realitás kedvéért a fehér és fekete színről. Hogy miért kell ennyit beszélni a végletekről? Azért, mert a határátlépés első pillanatától kezdve végletekként ható jelenségek és látványosságok köszöntenek: a pályaudvar várótermének egyik sarkában ásványvizet és limonádét szolgáltató automata, a másik sarokban a söntés elárusítója az első elemiből ismert golyós számológéppel adja össze a kopejkákat.

Milyen hatásos ellentét! Az igazság viszont az, hogy egy rubelben száz kopejka van, száz kopejkáért sok mindent lehet vásárolni, és ezek a primitív számoló alkalmatlanságok meggyorsítják a kiszolgálást... A vevő válogat, az elárusító a kiválasztott portéka értékét odébb tolja a golyók tengelyén, s mire a vevő befejezi a válogatást, az elárusító papírra vetett számok és a szokásos összeadási művelet nélkül bementja az összeget. Szokás dolga. Így állunk az ellentétekkel, és ilyenek a végletek, ha közelebről szemügyre vesszük őket. A megérkezés pillanata nem volt sem ünnepélyes, sem lehangoló. Hivatalos volt. Szigorúan hivatalos. Záhony és Csop között. a Tisza túlsó partján megáll a szerelvény. Zöld sapkás katonák lezárják a vagonajtókat, átveszik az útleveleket, alulról, felülről tüzetesen megvizsgálják a szerelvényt, s a vonat fél óra múlva indul tovább a mintegy négy kilométerre levő határállomásra.

A vámvizsgálat már sokkal gyorsabban megy. Az utas kiállítja a vámbejelentési űrlapot, beírja, hogy nincs valutája, fegyvere és aranya, a vámtiszt átveszi a nyilatkozatot, aláírja és lepecsételi, az utas előzékenyen invitná a bőrdíjét, de a vámtiszt int, hogy szükségtelen, kéri a következőt... Mindez alig öt percig tart. A vonat viszont — új szerelvény, szélesebb nyomtávon — csak két óra múlva indul tovább. Mit lehet addig csinálni? Tessék körülnézni a városban — mondja udvariasan a tolmács. Csop nem város — falu. Jelentéktelen kárpátaljai falucska, apró házakkal, keskeny utcákkal, de az állomás új épülete a település méreteihez mérten monumentális. Magas, egyemeletes zöld épület, fehér díszítőelemekkel és oszlopokkal.

A csopi vasútállomás épületének méreteit nem a helyi szükséglet, hanem országos érdek szabta meg. Rendkívül magas, tiszta váróterem, vámhivatal, falatozó és egyéb hivatalos helviségek. Az emeleten étterem. A falakon óriási festmények. Sok a kioszk — emléktárgyakat, újságokat, brosrúkat, folvóiratokat, élelmiszercikkeket és katonai holmikat árusítanak. A villanymenetrenddel el lehet szórakozni. Ha az ember Leningrádba akar menni, megnyomja a megfélelő gombot és kivilágosodik a csop—leningrádi vonal. Ha az ember Moszkvába akar utazni, szintén megnyomja a megfélelő gombot, és nem világosodik ki a csop—moszkvai vonal... Úgy látszik, mások is szórakoznak vele. De nem sok idő marad a nézelődésre. Hamarosan a hangosanbeszélő felhívja az utasokat, hogy foglalják el helyüket a vonatban. A moszkvai gyors szerelvényében csak hálókocsik vannak. Min-

den kocsiban külön fülke a kéttagú személyzetnek. A kocsifolyosóján menetrend. A vonat másodpercnyi pontossággal indul. Az ágynemű kiosztása azonban vontatott. Vékony matrac, két lepedő, vánkos, pokróc és egy törülköző jár a menetjegyhez. A szállodák tanulmányozására induló vendéglátóipari szakember bíráló megjegyzést tesz a személyzet munkájára. Túl lassan dolgoznak, magyarázza, és nem elég udvariasak. Látszik, hogy betanult munkásnők... A szakember hosszan indokolja észrevételeit, de senki sem figyel rá. A szerelvény rádiója — minden fülkében van egy hangszóró, melyet tetszés szerint lehet halkítani, erősíteni és kikapcsolni — szerencsés utat kíván, s máris felharsan egy induló... Kárpátalja szép, Boszniára emlékeztető tájain robot a vonat.

Uzsgorod az első állomás. „Nyugat-Ukrajna fővárosa” — magyarázza a tolmács, akit a moszkvai Inturiszt turistacsoportunk rendelkezésére bocsátott. Sikerül megvinnünk az Uzsgorodon megjelenő Kárpáti Igaz Szó aznapi számát. Sok apró hír az első oldalon: „A nagy Októbernek ajándézzuk a hősi munka gyümölcseit” gyűjtőcímet alatt. A félkövér betűkkel szedett fő közlemény címe: „Teljes megterheléssel üzemeltessük a termelési kapacitásokat!” A SZKP KB két jelszava olvasható a címszalagon a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 45. évfordulója alkalmából. Az egyik így hangzik: „Kolhoztagok és szovhoz munkások! Mindenirányúan fejlesszék a közösségi állattenyésztést! Növeljék a hús, a tej, a vaj, a tojás és más termékek termelését!” A második oldalon többnyire tudósítások a kolhozokból és szovhozokból. A harmadik oldal teljes egészében az olvasók leveleit közli. A negyedik oldal és a lap legérdekesebb rovata a Kárpátontúli Sün. Az olvasók élesen bírálják a hibákat és fogyatékoságokat. Az újság ukrán, orosz és magyar nyelven jelenik meg.

Nyolc óraker — moszkvai időszámítás szerint — vacsora az étkezőkocsiban. A vendéglátóipari szakembernek alkalma van elmondania újabb észrevételeit. Ezzel szemben a vacsora jólesik. Itt találkoztunk először a híres orosz salátával és az ásványvízzel, ami végigkísért bennünket az egész úton. Az asztalon kétféle kenyér: fehér és barna, rozs- és búzakenyér (a rozskenyér ára 12 kopejka, a félbarna 16 kopejkába, a fehér pedig 24 kopejkába kerül). Mi többnyire rozskenyeret ettünk. Ami engem illet, csak egy pillanatig gondoltam a híres orosz vodkára. Fél deci 45 kopejka. Negyvenöt kopejkáért negyvenöt doboz gyufát lehet venni, vagy három kiló rozskenyeret, ha úgy tetszik. És most illene pár szót mondani a keresetekről is, hiszen mi egyszerű halandók így szoktuk mérni és összehasonlítani az életszínvonalat, de ez részben még korai lenne, részben pedig az ilyen összehasonlítások rendszerint irreális képet adnak a való helyzetről. A kirakati árak mellett sok minden tartozik még az életszínvonalhoz.

Ködös, sötét éjszakában száguldott a vonat. A második világháborúból ismert városnevek következtek. Lemberg, Tarnopol, Vinica, Kijev. Romok, felgyújtott falvak, SS kivégzőosztagok. Ordító címek a fasiszta sajtóban: „Ezt látták Európa fiai a szovjetparadicsomban!” De kár, hogy éjszaka van... Egy-egy elszuhanó épület után nézek a vonatablakból. A most élő nemzedékek tudatából már nem lehet kitörölni a háború emlékeit. Most már tudom — visszafelé napközben utaztunk ezen a vidéken —, hogy a háború nyomai eltűntek, a városokban békésen füstölögnek a kémények, és a végtelen orosz, ukrán mezők felett is béke honol... megnyugtató, szelíd és egyszerű emberi béke... A szerelvény rádiója békés jó éjszakát kívánt az utasoknak.

Kijevben süttött a nap. Foga volt, de süttött. Kijevben minden lakosra huszonnyolc négyzetméter zöld terület jut. Bécsnek, Párizsnak sokkal kevesebb a ligete. Az utcákon nincs nagy forgalom. Igaz ugyan, hogy Kijev.

Moszkva után, területileg a Szovjetunió legnagyobb városa. Nagyobb, mint a hárommilliós Leningrád. Hatalmas területén nincsenek forgalmas gócpontok. Még a főutca, a Krescsatik is csendes. De mint később kitudt, csak délelőtt, munkaidő alatt. Délután benépesedik a város. Délután bármelyik európai metropolissal össze lehet hasonlítani. Kijev az orosz városok anyja. Sokat szenvedett. Hétszáz esztendővel ezelőtt Batu kán seregei rombolták le, száz év múlva a litvánok foglalták el, a következő évszázadban lengyel fennhatóság alá került, az intervenció és a polgárháború idején elkeseredett harcok színtere, majd a második világháborúban, 1941 szeptemberétől 1943 novemberéig Hitler csapatai ismételték meg azt, amit hétszáz esztendővel azelőtt Batu kán seregei tettek... De Kijev nem a pusztulás, nem a szenvedés városa. Kijev a ligetek városa.

És a diákok városa. Falai között százhuszezer diák tanul. A diákok teszik üdévé, fiatallá. A százhuszezer diákból hetvenhatezer az egyetemeken tanul. A város első egyeteme 1824-ben épült. Az első évben hatvannégy hallgatója volt. 1904-ben az egyetemisták lázadása után a cár parancsára vörösre festették az épületet. Piruljon a szégyentől! Fialat egyetemista kalauzolt bennünket a városban. Az Inturiszt minden idegenvezetője egyetemista. A légiforgalmi vállalat női alkalmazottai is egyetemisták. A város negyvennégyezer hektárnyi ligetét egyetemisták gondozzák. Egyetemisták vetik a fűvet, egyetemisták ültetik a fákat, csinálják a virágágyásokat és gereblyézik össze a lehulló leveleket... Minden iskola (17 egyetem és 32 középiskola) elvállalta egy-egy liget védnökségét. Ha eldobod az üres cigarettásdobozt a liget sétányán, akkor valamelyik iskola becsületét csorbítod meg. És egyáltalán nem kell csodálkoznod, ha e köztisztaság elleni hívásra nem az egyenruhás rendőr, hanem egy fiatal diák vagy diáklány hívja fel a figyelmedet: „Eltárs, valamit elvesztett!”

Mit tesz ilyenkor a külföldi? Először legyint. Semmiség... Üres... De a diák még egyszer megismétli a figyelmeztetést: „Valamit elvesztett az elvtárs!” Akkor egy másik diák is odajön. Az elvtárs pedig enyhe szégyenkezéssel felveszi az eldobott cigarettásdobozt, és pár méterrel odább a szemeteskosárba dobja. Itthon ismerőseim közül sokan feltették a kérdést: „Ugye, sok a rendőr odakint?” A sztálini idők emlékeiből fakadnak e kíváncsi és lényegében naiv kérdések, amelyekre gyakran kell saját tapasztalataim alapján válaszolnom. De vajon mit válaszoljak? Ha azt mondom, sok, nem hazudok, de ha az ellenkezőjét állítom, akkor is igazat mondok. Mert Oroszországban, az utcákon és tereken semmivel sincs több egyenruhás rendőr, mint például Olaszországban. Sőt! Kevesebb... De miképpen értékeljem és magyarázzam a fiatal diák vagy diáklány figyelmeztetését a ligetben? Ha mindazokat számbavenném, akik Oroszországban ilyen vagy olyan formában a rendre ügyelnek, akkor valóban sok a rendőr odakint...

Rendőr az utcaseprőnö Leningrádban, aki a Névai sugárút széles járdáján kemény szóval figyelmeztetett, hogy ne rúgjam szét az általa rakásra söprött szemetet, és ezzel a logikával rendőrnek titulálhatom a kijevi Metró ügyeletes kalauznojét, aki dohányzás miatt köntörfalazás nélkül kitessekelt a lejárati automaták csarnokába. Sőt végül már jómagam is rendőrré váltam, mert rágyújtás előtt mindig figyelmesen körülnéztem az utcán, hogy van-e a közelben szemetgyűjtő edény, ahová a gyufaszálat és a cigarettacsonkot dobhatom... De vajon a milánói Scala melletti kisvendéglő egyébként nagyon udvarias pincére nem a rendőr szerepét alakította-e, amikor egy ősz hajú hazámfiát eltessékelt a járdára rakott vendéglői asztal mellől, mert elfelejtette megrendelni a két deci ásványvizet? Természetesen a milánói fehér kabátos rendőr hatásköre csak a vendéglői asztalokig és székekig terjedt — azon túl egy másik, valódi, egyenruhás rendőré a szó. Nos, a fehér kabátos és a szürke egyenruhás rendőr hatásköre közti választóvonal, ami annyira szembeötlő Olaszországban, az a Szovjetunióban

nincs. Az egyenruha nélküli rendőr hatásköre kiterjed a járdára, az útestre, a ligetekre, pázsitokra, sporttelepekre, pályaudvarokra, autóbusz- és villamosmegállókra, temetőkre, mindenhova.

Más szóval a rendőr ott van az emberek agyában, ösztönében, idegrendszerében. A társadalmi fegyelem, ami valószínűleg kemény adminisztratív intézkedésekkel, büntetésekkel és egyéb kényszerítő körülményekkel kezdődött valamikor, ma már, negyvenöt esztendővel az októberi forradalom után, tudatosodott, az életszemlélet szerves részévé vált. Az ilyenmit a külföldi nehezen érti, nehezen tudja magának megmagyarázni. Az első napokban lépten-nyomon afelől érdeklődtünk, hogy mivel büntetik azokat, akik az utcán szemetelnek és rendetlenkednek. Ilyen és hasonló kérdésekkel traktáltuk az idegenvezetőket, akik — úgy látszik, mégsem készültek fel elég alaposan a külföldi turisták fogadására — nem adtak határozott választ. Végül magunk kezdtünk kitalálni bizonyos büntetéseket. Kijevben valaki kitalálta, hogy tíz rubel büntetés jár a szemetelésért. Ez az összeg Leningrádban két és fél rubelre csappant. Moszkvában aztán a találgatás értelmét veszítette, mert kitűnt, hogy a kihágásokat külön-külön bírálják el. Közülünk azonban senkit sem büntettek meg, pedig nem tartoztunk a legfegyelmesebb járókelők közé.

Szeretném még egy hazai példával is megvilágítani ezt a dolgot. Nálunk, az én városomban hajnalban kezdik az utcát söpörni. Esőköpenyes emberek, jobbadán idősebbek, a Városi Köztisztasági Vállalat alkalmazottai, hosszú nyelű söprűkkel verik fel a port, söprik az utcát. A szemetet kis kupacokba gyűjtik, s azt mások zörgő vastalicskákban szállítják a gyűjtőhelyre. Egy nyári hajnalon saját szememmel láttam, amint egy pityókás atyafi — véletlenül ismerem, és tudom, otthon figyelmesen ügyel arra, hogy a cigarettahamu ne hulljon a szőnyegre — virtusból belerúgott egy szemétkupacba. Valódi egyenruhás rendőr nem volt a közelben. A söprűs ember pedig nyelt, valamint talán gondolt is, és szótlanul visszament összesöpörni a kupacot. Szerettem volna, ha ott terem egy rendőr, de az eszembe sem jutott, hogy belevatkozjak a más dolgába. Es önök? Önök a tizéves állampolgárt, az ennivaló kis huncutot megakadályozzák-e abban hogy a lombot tépázza és a liget virágát tiporja, vagy hogy vágató vesszőparipának kitörje a néhány héttel ezelőtt társadalmi munkával elültetett faszemetét?

Nem merem tovább folytatni a dolgot, magam is félek a sok szokatlan és furcsa következtetéstől. Mi másfolyan emberek vagyunk, és a rendőr is minden valószínűség szerint másképp születik meg bennünk. Fájdalommentesebben, szabadabban, önkéntesebben. Mosolygósabb lesz ez a rendőr, büszkébb, és megtanulja becsülni a más büszkeségét és megbecsülni a más munkáját. Nincs szándékomban összehasonlításokat végezni — hiszen egyelőre Kijevben vagyunk a Krescsatikon, lassan beesteledik, és kigyúlnak a lámpák, és ezerféle látvány csábít —, azt azonban meg kell mondanom, hogy vannak ennek a rendőrnek gyengéi is. Merev, zárkózott és keveset mosolyog. Mondhatnám, néha komor, darabos... talán túl sok volt itt a vér és a gyász, túl sok volt az áldozat, és túl hosszú volt a kényszerű hallgatás...

De az emberek itt sem egyformák.

Este, moszkvai időszámítás szerint tíz órakor a kijevi opera előtt egy fiatalember tüzet kért. Alig szippantott egyet, máris feltette a kérdést, ami számára fontosabb volt a tűznél. Turisták? Igent intettünk. Mindjárt gondoltam — mondta, s csatlakozott. (Nem volt nehéz kitalálnia. Mindössze ötven méternyire lehettünk az Inturiszt Lenin úti szállójától, és szerbül beszélgettünk.) Nagyon beszédes volt a fiú. Nevetgált, tréfálkozott, és a sok szónak az lett a vége, hogy megkérdezte, nálunk mennyibe kerül egy nylon ing. Mi a foglalkozása iránt érdeklődtünk, mire ő esőkabátra terelte a szót.

Így kérdésre kérdéssel válaszolva társalogtunk egészen addig az üres szobortalapzatig, mely közvetlenül az opera mellett deszkakerítéssel van körülvéve. „Mondja, kinek a szobra állt azon a talapzaton?” „Azon — mondta tarkóját vakarva, hunyorogva —, azon Joszif Visszarionovics állt, de mondja, valójában mennyibe kerül önöknél a nylon ing?” Kereszt- és vezetéknevén emlékezett meg Sztálinról, olyan hangsúllyal, mintha közvetlen ismerőséről, cimborájáról lett volna szó, a név elhadarása után lélegzetvételnyi szünet nélkül rátért a lényegre, esőkabát, nylon ing, de lehet más is... Alig tudtunk megszabadulni tőle.

Nagy kerülővel tértünk vissza a kivilágított Krescsatikra. Ott egy fiatalember ismét tüzet kért. Ismét következtek a kérdések és árajánlatok. De ezzel már beszélünk politikáról is. Azt hiszem, ezt a típust nevezik a Szovjetunióban huligánnak.

Mindketten egyetemistának vallották magukat. Mindketten a Szovjetunióban nem kapható közfogyasztási cikkek iránt érdeklődtek. Nylon ing és esőkabát. De lehet más is... A kitűnő minőségű bundák hazájában, a nagy telek hazájában két nevetéses portéka. Egyik sem közszükséglet. Az emberek egyébként — s a gyerekek főleg — jól öltözöttek, a boltokban van áru, pénz is van, amivel az árut megveszik, de a rendőr még nem jutott el mindenhová.

Napsugaras reggel érkezünk, és holdfényes éjszaka búcsúztunk Kijevtől. Tulajdonképpen délután a TU-104-essel kellett volna utaznunk Leningrádba. De Leningrád a köd miatt nem fogadta a gépet. A délutánt átrostokoltuk a kijevi reptér barakkszerű épületében. Valamivel este nyolc óra után egy négymotoros Antonov 10-es gépen emelkedtünk a levegőbe. Hétezer méter magasban, óránként 650 kilométer sebességgel röptünk Leningrád felé. Előbb megkerültük Kijevet. Madártávlatból a város százezernyi fénypontcskájával óriási ékszerre hasonlított. Fenséges és lírai élmény a Dnyeper tükrén megcsillanó holdsugár... Mennyi mindent el kellett volna még mondanom erről a városról, hogy teljes legyen a kép! Hiszen jártunk az új városnegyedekben is, ahol előregyártott elemekből futószalagon épülnek a házak, megnéztük a nagyszerű kijevi stadiont, amelyet pontosan azon a napon akartak ünnepélyes külsőségek között megnyitni, amikor Hitler megtámadta az országot, láttuk a völegények áruházát, a nagyáruházat, a Dnyeper-parti kikötőt, a Metró-t, a ligeteket, ahol az öreg nyugdíjasok mit sem törődve a hőmérő higanyoszlopával, nyugodtan dominóznak... Később minden eltűnt. Már csak itt-ott kacsintott fel egy-egy magányos fénypont. Majd új városok következtek. Új fénycsóvák az éjszakában...

A széles Névai sugárúton, Október negyvenötödik évfordulójának napján az késő délutáni órákig hullámozott a tömeg. Ezen a napon felbomlott a turistacsoportunk, és a hivatalos program sem valósult meg. Görbe éjszakánk volt: a vacsorához vodkát és pezsgőt szolgáltak fel, volt zene, tánc és nagy nemzetközi kavargás: szállodánk éttermében jugoszláv, lengyel, keletnémet, magyar turisták ismerkedtek a Szovjetunió messzi vidékeiről érkezett kirándulókkkal, aztán a szálloda több száz méter hosszú zegzugos folyosóin imbolyogva széledtek szét a közömbös személyzet szeme láttára — mámoros, kavargó, furcsa, ködös novemberi éjszaka volt, fényben úszó utcák, tűzijáték, feldíszített kirakatok és plakátok, plakátok... De mindez csak egy éjszakán át tartott. Reggel a felvonuló katonai alakulatok fegyelmezett menetelésére ébredtünk, a Néván tengeralattjárók és hadihajók horgonyoztak, az Auróra cirkálót reguláris tengerészek foglalták el, gépesített rakétaegységek haladtak a Téli Palota felé... De ez nem tartott sokáig. Egy óra múlva a város apraja-nagyja kiözönlött a Névai sugárútra,

a fegyelmezett sorok felbomlottak, gyerekek túlköltek, léggömbök emelkedtek a magasba, az úttestről leszorultak a gépjárművek, a csendes mellékutcákon egymásba karolt szerelmespárok andalogtak el a hullámzó emberfolyamból... Dél felé megjelentek a kefehengeres gépkocsik, hogy felszívják a szemetet, de a tömeg csak hömpölygött tovább rendületlenül. Negyvenöt esztendővel ezelőtt ezen az utcán dőlt el a szocializmus gyakorlati megvalósulásának kérdése.

Alig háromszáz esztendővel ezelőtt verték le az első cölöpöket Nagy Péter cár parancsára a Néva deltájának ingoványos talaján: e három évszázad folyamán, a főúri pompa és a mérhetetlen társadalmi elnyomás, a szenvedés keresztüztüében alakult és formálódott ki Európa egyik legszebb nagyvárosa, az Észak Velencéjének titulált Leningrád. Leningrád megcsinálta a forradalmat, győzelemre vitte Lenin gondolatait, de nem lett az első szocialista állam fővárosa. A cári állam pusztuló gépezetének roncsai maradtak itt, egy széthulló társadalmi osztály gerinchadának maradványai, az éhségtől, a szülés kínjaitól szenvedő nagyváros, amelynek utcáin Makszim Gorkij szemébe könny szökött, amikor a kutyája számára csontért könyörgő, éhező nagyhercegnőt látta kilincselni az éttermekben... Szeñvedett ez a város Hitlertől és Sztálintól is, de túlélve minden megpróbáltatást, rettenthetetlenül hű maradt Leninhez és önmagához. Valamikor a pénz, a fény, a pompa és a nyomorúság gyűlt itt össze, aztán az átalakulási időszak ellentmondásainak legszembeötlőbb színterévé vált, majd a tudomány és az alkotás székhelye lett: nem kis büszkeséggel mondják a leningrádiak, hogy városukban készültek azok a rakéták, amelyek az első embert vitték a világűrbe, és hogy innen indult el a Lenin atomjégtörő is... Ma a hatszáz híd városában több mint száz tudományos intézet működik, ezekben több ezer tudós és tudományos munkatárs dolgozik, és százezrek tanulnak az egyetemeken.

De kinek van kedve most statisztikai adatokkal bibélni! Az élet hömpölyög a Névai sugárúton, a hangos időkben csendesen duzzadó, az ünnepeken is hétköznapi orosz élet: egy csoport kisdíák galambokat fényképez a Fontanka partján, a víz sima tükrét hangos robajjal rendőri motorcsónak szeli, a galambok felröppennek, a gyerekek méltatlankodnak, de aztán lábujjhegyen újra megközelítik a megtépázott farkú, csúnya városi galambokat. A mellékutca torkolatában címtáblával ellátott tehergépkocsikről kenyeret, konzerveket árúsítanak, az éttermek, kávéházak zsúfoltak, és tegnap a Névai sugárúton egy édességbolt előtt legalább fél kilométer hosszú sort láttam... Itt készítik a város legjobb süteményét — magyarázták a fejcsoválva bámuló turistáknak, akik katonatiszteket is láthattak a hosszan, hosszan kigyózó, fegyelmezett sorban. Az élet apró jelenségeinek, a bosszantó fogyatékoságoknak nem tulajdonítanak komoly jelentőséget. Egyesek szerint ez az orosz nagyvonalúság megnyilvánulása, mások szerint a központosított irányítás következménye. Ki az ördögnek jut eszébe a cukrászsütemények kérdésével foglalkozni, amikor nagy és rendkívül fontos dolgokról van szó! 1920-tól 1960-ig a Szovjetunióban harmincnégyeszeresére emelkedett a termelés! Melyik kapitalista ország dicsekedhet ilyen sikerrel? Ugyanebben az időszakban a gyáriparban kilencszeresére emelkedett a munka termelékenysége. Az alkalmazásban levők létszáma hatszor nagyobb, mint 1920-ban volt. A munkanélküliség ismeretlen fogalom. Ugyanakkor az Egyesült Államokban (a közgazdaság terén minden kérdésben az Egyesült Államok eredményeihez mérik magukat) a kétkezi és szellemi munkából élők 4,7 százaléka munka nélkül télenkedik!

Az ember máris óvatosabban feszegeti egy-egy hiánycikk problémáját. De egészen elhallgatni mégsem lehet. Nem kell minden leningrádinak a város legjobb, legnevesebb, legismertebb édességboltjában vásárolnia, az igaz viszont, hogy az áruelosztás illetékes tisztviselője megfeledezhet egye-

becről is. Hadd idézzek egy tudósítást a Kárpáti Igaz Szóból: „Az utóbbi időben ilyen emberek árasztották el falunkat. Szép csendesen háznak, és felajánlják szolgálataikat. — Vegyenek szatént. Élesztőnk is van. — Nem nehéz elképzelnünk e házalók „munkanapját”, akik „minden megerőltetés nélkül sóvárognak hasznót húzni”. Reggel a városban portékával rakják tele batyuikat, a nap folyamán pedig házaiba árusítják. Visszaélnék azoknak a kereskedelmi dolgozóknak a hanyagságával, akik nem szereznek be bizonyos cikkeket, ők pedig háromszoros áron adják el. Érdekes megjegyezni, hogy a házalók előszeretettel kereskednek a szomszédos falvakban. Saját falujukban bizonyára restelkednek. Pléhpfát vágj és kereskedj! Pléhpfára pedig különösen olyanok szorulnak, mint B.... L.... és K.... J.... Mindketten egy bikát is letaglózhatnak öklükkel, s mégis háznak. Akadna más munka is K.... M.... és K.... M.... számára Bilkén. E községben bizonyára ösztönzik az effajta ténykedést, mert igen elszaporodtak a házalók. Mindenestre harcolnak ellenük.”

Leningrád és Bilke között jónéhány száz kilométer van. De a Névai sugárúton mutatkozó probléma Bilkén is hasonló formában jelentkezik. Oszintén szólva, nincs is nehéz dolga a házalónak, ha a boltban valaki elfelejtette beszerezni vagy kiutalni a szükséges élesztőt. Hát igen, vannak még hibák... De talán jó is, hogy vannak. Egyébként miből élnének a humoristák...

E röpké bilkei kirándulás persze nem sokat változtat a dolgok állásán. A gazdasági élet döntő területein elért sikereket nem lehet sem elvitatni, sem lekicsinyelni. Közgazdasági csoda az, hogy egy országban, ahol a lákosság létszáma évente három és fél millió lélekkel szaporodik, teljesen megszűnt a munkanélküliség, noha nem lehet tudni, hogy a bilkei házalókat a nyilvántartás melyik rovatában mutatják ki. Egy másik adat mutatja, hogy az országban, ahol az alkalmazásban levők 47 (!) százaléka nő, minden negyedik munkás és alkalmazott tanul. Más szövei, állandóan lépést tart a termelés fejlesztésének és korszerűsítésének gyors folyamatával. A gépesítés korszerűsítése és az automatizáció bevezetése a gyárparban megköveteli az emberek gyors szakmai átképzését. A hétéves terv folyamán például a szénbányászatban százharmincezer embernek, a fémiparban ötvenezer embernek, a naftafeldolgozó iparban ötvenkilencezer embernek kell szakmát változtatnia. Az ipar műszaki fejlesztésének gyors folyamata belső megrázkódtatások nélkül zajlik. A kapitalista államokban pedig, az Egyesült Államokban is, ez komoly gondokat okoz. 1965-ben — a szovjet tervek szerint — a munkába lépő ifjúság nyolcvan százalékának teljes középiskolai szakképzettsége lesz. Az adat jelentőségét csak akkor lehet igazán felismerni, ha figyelembe vesszük, hogy 1926-ban a fizikai munkát végző dolgozók nem egészen egy százalékának volt középiskolai szakképzettsége, ez a szám 1939-re négy és fél, 1959-re pedig, a népszámlálás adatai szerint, 39 százalékra emelkedett. Az ilyen számok mögött kell keresnünk a Szovjetunió nagy gazdasági és műszaki sikereinek nyitját, és e számok tükrében kell látnunk a nem egészen gondtalan életű, de nem is panaszkodó szovjet embert.

Az általános műveltség színvonalának emelkedése az utóbbi időben egyre fokozódik, és itt találjuk meg a számunkra meglepő jelenségek titkát, hogy például Moszkvában, a Majakovszkij téren tizenötezen hallgatták Jevtusenko verseit, hogy egyes színházak belépőjegyzeit tizenöt-husz nappal az előadás előtt eladják, hogy a képtárakban és kiállítási csarnokokban napról napra olyan tolongás és zsúfoltság van, mint nálunk a sporttelepek nézőterén. Kikből áll ez a tömeg? Kik töltik meg a színházak nézőtereit, a Majakovszkij teret, a képtárakat és kiállítási csarnokokat? Jobbadán fiatalok. Nem pusztán a generációk ízlés- és igénykülönbségéről van szó. Másról is. A háború évei és a háborút követő feszélyezett, néma esztendő

a lemondás évei voltak. Zárkózottságot hoztak. És most, mint tavasszal a fagyos föld, felengedett a hangulat: új, szabadabb szelek fújnak, és a fiatalok lelkesedése itt nem slágerénekest avatott, hanem költőt... Ezek a fiatalok másképpen értelmezik a rendkívül szilárd és öntudatosá vált társadalmi fegyelmet, mint azok, akik titkon visszasírják a sztálini módszereket. Nem minden egészen fehér, és nem minden egészen fekete. Megjelentek az átmenetek, az árnyalatok... Nem minden egészen jó, és nem minden egészen rossz...

Itt a Névai sugárúton láttam két fiatal lányt, amint éppen két fiatalemberrel találkoztak. Az egyik lány a Tudomány és Vallásosság című folyóirat példányát szorongatta kezében. A fiú kikapta kezéből, kamaszos mozdulatokkal hadonászott, és zsdanovi mércével mérve, tiszteletlenül és sokáig nevetett. Hogy lehet ilyen folyóirattal jönni találkára?! Szimbólum? Igen. A realitás szimbóluma. Tudom, hogy ebből az ellesett jelenetből nem lehet komoly következtetéseket levonni, íhet, hogy a lány egészen véletlenül vette magához a Nauka i religija című folyóiratot, lehet, hogy a fiú is egészen véletlenül kapta ki kezéből és ítélte komikusnak a helyzetet, de azt hiszem, hogy színházba már nem véletlenül tértek be. Ilyen és hasonló pillanatszerűségekből kell összeraknunk az újuló élet képét. A hangsúly a legfiatalabbakon, a legiskolázottabbakon, a legképzettebbeken van: öbennük él és bennük lett igazán nagy Jevtusenko, Voznyeszenszkij, a költő, Nyeizvesznij, a szobrász, Vasziljev, a festő, és őket akarják megmenteni az „eszméhez hű” literátorok, akik régi tojásokon kotlanak, és nemigen akarnak tudomást szerezni arról, ami a való életben történik.

Moszkváról sokat hallottam, sokat olvastam. Cárok, bojárok, pátriárkák, sztrelecek, kalmárok, koldusok népesítették be képzeletem, majd a vnukovói repülőtér protokolláris fogadásai, katonai díszszemlék a Vörös téren, Gagarin, Tyitov, Pavel Popovics érkezése, előregyártott elemekből épült lakóházak a külvárosokban, zászlók, jelszavak, zászlók és jelszavak — mindez összegyűlt és kavargott bennem, miközben a gyorsvonat nyolcvan kilométeres sebességgel száguldott Moszkva felé. A fölfokozott gondolatok megfeneklettek a leningrádi pályaudvar egyszerű, tiszta peronján, ahol a szolgálatot teljesítő rendőr intett, s máris odagördült a gépesített hordár és átvette bőröndjeinket. A rendőr egy várakozó autóbuszra mutatott. „Arra tessék. Várják magukat...” S máris az utca, távolban ásító felhőkarcolók ködös körvonalai és az idegenvezető! Moszkva megbolygatott, óriásira duzzadt sok száz éves ősi fészek, ahol az orosz múlt emlékei és az újuló élet meglepő csodái váltogatják egymást, Moszkva a magabiztos higadtság és a nyugtalan ifjúság metropolisa, az emberekkel zsúfolt áruházak és közömbös kereskedelmi alkalmazottak világvárosa... A földalatti gyorsvasút mozgólépcsői, patyolattiszta állomásai, siető utasai... A lefejtett mozaikok, rekonstruálás alatt levő domborművek, szédítő száguldás ötven és száz méternyire a föld alatt — mindez kissé elkábítja, elfárasztja az idegent, aztán még nagyobb erővel újabb titkok, látványosságok felé hajszolja. Túl sokat olvastam, túl sokat hallottam erről a városról, és most utólag úgy érzem, mintha nagyon keveset kaptam volna tőle.

Meglátogattunk egy üzemet is. A Jáva Dohányfeldolgozó Gyár nem tartozik az elkápráztató látványosságok közé. Az ember úgy érzi magát benne, mint bármelyik vajdasági üzemben az adminisztratív irányítás korszakában, azzal a különbséggel, hogy itt az elévült, régi, öreg gépeket félautomata gépsorokkal váltották fel, és hogy a műszaki, egészségvédelmi és tisztasági szolgálat valamelyest jobban működik, mint nálunk. Egyébként a százöt éves gyár toldozott-foltozott épületkolosszusban van, akárcsak a mi régebbi üzemeink, amelyek a felszabadulás után nőttek nagygyá. A

munkatermekbe fehér köpeny nélkül tilos belépni. Mindenki fehér köpenyben dolgozik. Még a rezsimunkások is. A nyugatról hazatérő turisták, tanulmányi kirándulások résztvevői és üzletemberek gyakran mesélik, hogy ott a munkások a gyárban nem érnek rá megbámulni az idegent, a tökéletes, minden mozdulatot figyelembe vevő munkaszervezés, a beütemezett futószalag az ember minden másodpercét igénybe veszi. Itt találkoztunk ráérő emberekkel, munkásnőkkel, akik szóba álltak velünk, érdeklődtek, honnan jöttünk, és hogy tetszik Moszkva, sőt még cigarettáink minőségét is megdicsérték. A munkatermekben sok a falragasz és a jelmondat. Némelyik felirat egészen természetes, magától értetődő dolgokat közöl, ezek feleslegesnek látszanak. Azután grafikonok, munkaverseny-eredmények, vándorzászlók, faliújságok és egyebek. Ahol ennyi papír van a falon, ott tapintatlanság lenne a korszerű kapitalista gyáripari termelés munkaüteméről beszélni, hiszen ezeket a közleményeket alighanem olvasásra szánták. Kissé csodálkozva jegyeztük fel azt is, hogy ebben a többnyire félautomata gépekkel felszerelt gyárban több mint ezerhétszáz alkalmazott van. De amikor megkérdeztük, hogy van-e munkaerőfelesleg, akkor az igazgató csodálkozott: Munkaerőfelesleg nálunk?! Lehetetlen. Nálunk munkaerőhiány van.

Nehéz dolga lenne a vajdasági sajtó derék munkásának, ha a Jáva Dohányfeldolgozó Gyárról kellene cikket írnia. Ha azt kérdeznék, hogy állnak a munkatermelékenységgel, ilyen feleletet kapna: Nagyon jól. Nálunk a munka termelékenysége fokozatosan emelkedik. No, és a nyersanyag? Azzal is nagyon jól. Egy ideig kínai dohányt kaptunk, de a kínaiak az utóbbi időben saját maguk gyártják a cigarettát. Mostanában bolgár és jugoszláv nyersanyaggal dolgozunk. Nincs semmi hiba. Egyébként a nyersanyag-kérdés a MOSZGORSZOVNARHOZ hatáskörébe tartozik. És az áru értékesítése? Ott sincs semmi hiba. A MOSZGORSZOVNARHOZ megírja, melyik cigarettából mennyit, mikor és hova küldjünk, s mi ezt hiánytalanul teljesítjük. No és a tervezés? Semmi hiba. A MOSZGORSZOVNARHOZ megszabja, miből mennyit kell gyártani, és mi máris hozzálátunk a grafikonok elkészítéséhez. Persze fel lehet tenni azt a kérdést is, hogy mi történik akkor, ha a MOSZGORSZOVNARHOZ történetesen valamiről megfeledekzik, ám mit tud egy ilyen kérdésre válaszolni egy művelt és nyilván sok viszontagságon átesett gyárigazgató... Legfeljebb azt, hogy ezt tessék megkérdezni a MOSZGORSZOVNARHOZ-tól. Ha a MOSZGORSZOVNARHOZ valamiről megfeledekzik, akkor körülbelül ugyanaz történik, mint ami Bilkén történt az élesztővel, de erről én nem vagyok köteles beszélni, hiszen a szovjet sajtóban is helyet adnak az olvasó bíráló megjegyzéseinek és a hibák ostromozásának.

Nem tudom, illetlenség-e, de én ott a moszkvai Jáva Dohányfeldolgozó Gyár igazgatói irodájában hazagondoltam. Sok munkástanács ülésen részt vettem már a mi tájunkon: voltak ezek között szürke, unalmas ülések, bosszantóan hosszú, nyakatekert felszólalások, akadt olyan ülés is, amelyet háromszor félbeszakítottak és háromszor újrakezdték, volt olyan felszólaló, aki négyszer kért szót és mind a négyszer ugyanazt mondta, amit először mondott — de ott a, távolban, mindez valahogy nagyszerűnek tűnt fel, hatalmas emberi vívmánynak és a frázissá lapított fogalom, hogy a munkásönigazgatás rendszere felszabadítja az ember alkotó kezdeményezését, valahogy ott a távolban új, erős, rendkívül meggyőző tartalommal telítődött. Nekünk még nem sikerült minden elavult öreg masinát korszerű félautomata gépsorokkal kicserélnünk, de nálunk az ember nem parancsszóra, utasításra gondol a gyár jövőjére, a termelés fejlesztésének rendkívül időszzerű és égető kérdésére, hanem meggyőződésből és tudatosan, mert alkalma van ismerni nemcsak a szűkebb, hanem a tágabb értelemben vett közösség gondjait, problémáit is. Tudom, sokan illetlenségnek tartják, hogy hazagondoltam, de szeretném látni azt a hazámfiát, aki itthon a személyi jöve-

delem felosztásának különféle kérdései kapcsán éles szócsatákat vívott, mit tett volna az én helyemben?! Jó volt hazagondolni...

A legkézenfekvőbb és a legegyszerűbbnek látszó kérdésre nem könnyű határozott és pontos választ kapni: hogy él a szovjet munkás, milyen magas az életszínvonala? A kirakati árak összehasonlítására, elemeztetésre torz és irreális képet ad. A fizetések összege szintén keveset mond: a Jáva Dohányfeldolgozó Gyárban az alkalmazottak átlagos havi jövedelme körülbelül hetvenöt rubel. Egy magasszakképzettségű villanyszerelő havi keresete 140 rubel, a könyvelő pedig 70 rubelt kap. Most elmondhatnám, hogy száz rubelért lehet venni például egy villanyvarrógépet, százötven rubelért televíziókészülék kapható, hogy egy öltözet ruha körülbelül hatvan-hetven rubelbe kerül, és még nagyon sok mindent ideírhatnék, amit a kijevei, leningrádi és moszkvai kirakatok előtt feljegyeztem. Ettől sajnos nem lenne okosabb az olvasó. Elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy a Szovjetunióban kevés olyan család van, melynek csak egy tagja dolgozik. Ha a személyi fogyasztás összetételét a családi költségvetés kereteiben vizsgáljuk, akkor másképp alakul a helyzet, mint amire a fizetési lista adataiból és a kirakati árakból következtetni lehet. A Szovjetunióban egyszer sem hallottam azt a nálunk nagyon közismert szót, hogy: társadalmi életszínvonal. Viszont bátran fel lehet tenni minden munkásnak azt a kérdést, hogy: mit kap az államtól a fizetésén felül? Egy összkomfortos új lakás havi lakbérére 5 rubel és 75 kopejka. A bölcsődékben a tartásdíjnak csak egyharmad részét kell fizetni. A közös, kollektív kirándulások, a heti pihenő eltöltése ingyenes. A közegészségügyi szolgáltatások, a tanulás, a szakmai képzés, az önképzés nem kerül pénzbe. A társadalmi életszínvonal kérdéseinek megoldása kimondottan az államtól függ, a polgárok követelhetnek ezt vagy azt, viszont nem vehetnek részt közvetlenül a problémák megoldásában. Magától értetődik, hogy ezen a téren is vannak fogyatékoságok, nem minden városban és nem minden városnegyedben működik minden kifogástalanul, a lakások térfogata tekintetében vannak eltérések, néhol több, néhol kevesebb bosszúságot okoznak a kommunális szolgáltatások, de ezeket a kérdéseket nem tárgyalják sem a polgárok, sem választók összejövetelén, ezeket a kérdéseket az állam intézi.

Az állami statisztika szerint pedig egy négytagú család „láthatatlan jövedelme” (társadalmi fogyasztás) havonta körülbelül negyven rubel. Mit is ad hát az állam a fizetésén felül? Fedezi a lakásköltségek összegének kétharmadát, fedezi a közművelődés minden költségét, teljesen fedezi az öregeségi és rokkantnyugdíjakat, fedezi a 112 napos szülési szabadság költségeit, ingyenes gyógysegélyben, részesíti a lakosságot, fedezi a gyermekjátzóterek, bölcsődék és egyéb gyermekintézmények költségeinek nyolcvan százalékát, teljesen fedezi a szanatóriumok és nyaralók költségeit, valamint a könyvtárak, klubok, művelődési otthonok és sportegyesületek költségeit. Erre a célra 1940-ben négy milliárd rubelt, 1960-ban pedig huszonnégy milliárdot adott az állam. 1965-ben a terv szerint negyven milliárd rubelt fordítanak erre a célra. Az adatok kétségtelenül a társadalmi életszínvonal gyors emelkedéséről tanúskodnak. Ha a személyi fogyasztás is ugyanilyen arányban emelkedik az elkövetkező években, akkor valami feltétlenül teljesül abból, amit a falragaszok és jelmondatok ezrei hirdetnek.

A személyi fogyasztás, jobban mondva a családi költségvetés nem olyan, mint nálunk. A Szovjetunióban nincs fogyasztói hitel, a családnak kell takarékoskodnia, ha értékesebb bútordarabot, műszaki árut vagy közlekedési eszközt akar venni. Minden család költségvetésében szerepel egy tétel, melyet vagy odahaza tesznek félre, vagy a bankba visznek, hogy alkalomadtán meghatározott célra költsék. Ezért a takarékoság itt országos jelenség, általános társadalmi tulajdonság, és befolyásolja a személyi fogyasztás struktúráját. De lényegében hat az életszínvonal alakulására, hiszen

az árak ritkán változnak, és az árakat szintén az állam határozza meg. Mindent összegezve, az egyszerű ember, az egyszerű dolgozó ember nem sokat gondolkozik azokon a társadalmi és gazdasági kérdéseken és viszonyokon, amelyek közvetlenül hatnak az életére, életszínvonalának alakulására, de ugyanakkor mély meggyőződéssel bízik az államban. Negyvenöt esztendő múlt el az októberi forradalom óta, negyvenöt esztendeje tart a szocialista társadalmi rend építésének korszaka, és ez a negyvenöt esztendő nem múlt el nyomtalanul, kialakított egy életszemléletet, életfelfogást, amelynek immár szilárd anyagi alapja van.

A falu az falu. Itt nincs Metró, széles sugárút, forgalom, félmillió városnegyed, emelődaru-erdő, de még van szalmafedeles ház, sár és a hatalmas síkságon szabadabban száguld a heves tél, amely jó néhány világhódító hadsereget megállított már, itt órák hosszat robog a gyorsvonat egyik nagyobb településtől a másikig, de a földeket, ameddig csak a szem ellát, jól művelik... Igaz, itt is akad betakarítatlan kukoricaszár, akad rendetlenebb gazdasági udvar, de az a kérdés, hogyan él, hogyan dolgozik és milyen változásokon ment át a falu embere, titok maradt számunkra. A falut nem mutatták meg. A vasutak mentén mindenhol keskeny erdősáv: nyír-, tölgy- és akácfákkal. Az erdősávon túl egy szalma-, szénakazal, de sehol egy lovasfogat. A mezei utakat gépjárművek taposták simára. A vasúti sorompók mellett kukoricával megrakott tehérgépkocsik. Traktorvontatta pótkocsik... A távolban gulya... Később láttam egy ökrösfogatot is. Sőt Ukrajnában egy nagy kiterjedésű réten, fejőstehenek társaságában szabadjára eresztett lovak legelésztek...

Hálátlan dolog vonatablakból ismerkedni egy országgal. Az apró észrevételek, pillanatfelvételek halmozása eleve magában hordozza az irrealitás magvait. De a kényszerűség ráviszi az embert, hogy kis mozaikkockákból rakja össze a benyomások általános, egységes képét. Szalmafedeles házak, takaros faépítmények, elhanyagolt házimajorságok, tiszta falusi vasúti megálló, pásztor nélkül legelésző tehéncsordák, távvezetékek, hatvankét tonnás vasúti kocsikból álló szerelvények, reflektorokkal megvilágított teherpályaudvarok, udvarias kalauzok és kevésbé udvarias elárusítók, kedves pincérek és kedvetlen szállodaportások, magasba emelkedő emelődaruk és szorgalmasan füstölgő gyárkémények... mindez hétköznapi, közönséges látvány, ami nyomtalanul eltűnik emlékezetünkből. De arra az öregasszonyra még most is emlékszem. Pedig csak néhány másodpercig láttam. Tehenet legeltetett a vasúti töltés mentén. Feje vastag gyapjúkendőbe volt bugyolálva, vastag vattás télikabát volt rajta, csizma, arcát pirosra festette a heves északi szél... A távolból hosszú marhaistállók körvonalai jelezték a majort, a major előtt nagy gulya legelészett, gulyások, pásztorok nélkül, szabadon. Csak ez az egy, a gulyából kirekesztett tehencske mellett volt ember... ember, aki szeretve fogta a tehencske kötelét, és dúsabb füvet keresett a dércsípte mezőn. Csak néhány másodpercig láttam, de emlékezetemben maradt a kép, mint egy darab élet, mely kiszakadt a hatalmas térből. Egy asszony... Fiúk szülője, unokák szerető nevelője, szentképek tisztelője, bonyolult masinák csodálója volt ő — a nagymama. Kislány korában hallott Leninről, bujdosott a hazájára törő idegenek elől, keserűség, szenvedés és öröm ráncai gyűlnek össze arcán, miközben a nyolcvan kilométeres sebességgel száguldó gyorsvonat mellett meglégedett mosollyal keresi tehencskéjének a dúsabb füvet...

EGY AMATŐRPRÓBA ÓRARENDJE

Saffer Pál

Dél elmúlt már, és mi a fagyos, néptelen bánáti rónán át száguldotunk Zrenjanin felé. Kettőre oda kell érünk. A Madách amatőrszínházban négy órára hívták össze az embereket. Jönnek a gyárakból, iskolák, iskolákból színdarabpróbára és a Novi Sad-i vendégrendezőnek, aki itt izgul mellettem a kocsiban, nem szabad elkésnie. Négy órára be kell fejezniük a technikai próbát.

Bele kell taposnom a gázpedálba.

KÉT PERC MŰVA KETTŐ.

A kerekek érintették a járda szélét, és a motor nagyot szusszanva leállt. Megérkeztünk. Körülöttünk zúg a naggyá cseperedett kisváros, és a Vojvodina Kávéház ablakából néhány unatkozó kávézó vendég szemléli közömbösen az újonnan érkezőket.

A Toša Jovanović színház folyosóin csend fogad. Itt vannak az amatőrszínház helyiségei is.

Sehol senki. Csak a próbateremben lézeng egy-két tag, eljöttek begyűjtani, és a házigazda, a hivatásos színház technikai munkása velük vitatkozik:

— Hogy képzelik, kérem?! Szó sem lehet róla! Ha én most felrakom a díszleteket, és ha maguk fél hatig próbálnak, akkor nem tudom előkészíteni a színpadot az esti bemutatóra. Az pedig fontosabb, mint a maguk amatőrpróbája, ezt igazán beláthatnák.

A rendező, bemenet, már az ajtóból bekapcsolódik:

— Ugyan, ugyan, csak egy kis ióakarát kell hozzá, és két óra alatt, fél hattól fél nyolcig a legbonyolultabb díszletet is be lehet állítani...

— Két óra alatt? — hördült fel a technikus. — Hogy mondhat ilyet? Dolgozott maga már komoly, nagy színházban?

A rendezőnek ugyan színművészeti akadémiaja és évtizedes gyakorlata van, de ez most nem látszik fontosnak.

— Hát úgy egy kicsit — mondja inkább önmagának, és megy levetni a kabátját.

A műkedvelők azonban még nem tekintik az ügyet végleg elveszettnek, és újabb üteget vonultatnak fel. Az egyik vezetőségi tag lép közbe:

— Hogy mondhat ilyet? Hiszen én tegnap mindent megbeszéltem az igazgatójukkal. Ő engedélyezte a próbát, ő mondta, hogy a színpad ma délután szabad egészen a bemutatóig. Mi ezért rendeltük ide azt az embert Novi Sadról két órára...

A technikus elmosolyodott ennyi naivitás láttán:

— Ja kérem — mondta —, ha maguk az igazgatóhoz mennek, arról én nem tehetek. Miért nem jöttek hozzám?

A vita befejeződött. A technikai próba elmarad. Főpróba pedig csak estére lesz, talán a hivatásos színház bemutatója után.

Addig pedig, okosabbat úgyszem tehetünk, gyerünk egy kávéra!

Odakünn, a járdaszélről a kocsik két üvegszeme mintha szemrehányóan tekintene rájuk:

— Hát ezért zavartál?

DÉLUTÁN NÉGY ÓRA.

A próbaterem lassan benépesül. Most már egészen bizonyos, hogy csak a bemutató után, este fél tizenegy tájban kezdhetik a színpadi főpróbát. Addig itt a teremben ismétlik az egyes részleteket. Készül a *SÁRGA LILIAM*. Sok szereplője van. Ezek a zrenjaniniak mindig ilyet választanak. Azt mondják, hogy foglalkoztatni akarják az együttest. De titokban az embernek mindig az az érzése, mintha erőlködnének, hogy megmutassák valakinek, mire képesek.

Csak azért is...

A teremben a hatalmas vaskályha most már köpi a meleget. Folyik a próba. A rendező ül a széken, karját keresztbe fonta és dirigál:

— Te Sárga lilium, kislányom, ne ilyen fahangon mondd azt az elutasítást... És amikor meg akar ölelni, egy kicsit több életet abba a játékba...

— Te meg, nagyherceg, vigyázz, fiam, hogy esel el azzal a karddal, mert a partnered a sötétben beléd botlik és felnyársalja magát...

— No jó, jó, megyünk tovább. Következik a segélynyújtási jelenet. Tegyétek fel a nagyherceget a heverőre.

A jelenet dőcög.

— Hórukk! — mondja a szakállas színész, a bosszúálló fivér és orvos egy személyben — Hórukk! Az ördög vigyen el, ne hagyd el magad anynyira, hiszen olyan nehéz vagy, mint a sár!

— Pardon! — protestál a nagyherceg. — Én eszméletlen vagyok, de az is lehet, hogy halott. Ezt majd csak a soron következő vizsgálat dönti el...

— Van valakinek egy gombostűje? Majd mindjárt felélesztem!...

A rendező megszakítja a nevetést:

— Gyerünk, gyerünk, gyerekek, ne bolondozunk. Folytatjuk onnan, hogy: „Őn orvos, kötelessége segíteni...”

ESTE HÉT ÓRA.

A próbaterem már zsúfolásig megtelt. Megérkeztek a zenészek és benéznek azok a tagok is, akiknek most nincs szerepük.

A nagyherceg kicsomagolt két malomkeréknyi szendvicset és eszik. Neki most nincs szerepe. Nyurga legényke, az ember csak azon csodálkozik, hogy hova fér bele ennyi étel és meg sem látszik rajta.

Szünet. A sarokban a zongoránál fiatalok csoportja gyülekezik. Valaki veri a billentyűket. Twist, tangó, magyar nóta...

Az idősebbek a kályha és a rendező körül gyülekeznek. Csendesesen de annál állhatatosabban szidják a hivatásos színházat:

- Nem ez az első eset, kérem, hogy így kitolnak velünk.
- Volt olyan bemutatónk, amit három hétig is halasztgattunk...
- Mintha el akarnák venni a kedvünket a munkától. Úgy látszik, terhükre vagyunk... Mi meg annál csökönösebben dolgozunk.
- A teremhez nekünk is jogunk van, mégis megfizettetik velünk. Előbb csak a természet fizettették, aztán a technikai személyzetet, újabban azt akarják, hogy fizessük a jegyszedőket is.
- Még mit nem, inkább beállok én jegyszedőnek...

FÉL TIZ.

A sminkelő kicsomagolta felszerelését és kezdi festeni a színészek arcát. Egy legényke, újonnan kapott vendégbajuszával félrevonul a sarokba, előveszi a zsebtükrét, nézegeti, tapogatja, egészen belevörösödik a gyönyörűségbe. A rendező elkapja a tekintetem:

- Első fellépés igazi nagy színpadon, igazi maszokban...
- A primadonna nyafog:
- Mi lesz az én fehér blúzzommal, ha a nagyherceg képéről így mállik a púder meg a festék...
- A ruhatárból előkerülnek a kosztümök. Egy estélyi ruhás dáma lép a rendező elé:
- Fejemre tegyem ezt a bóbitás kalapot?
- Nem, fiam, te kávéházi kasszírnök vagy... és annak elég a dekol-tázs... Esetleg azt a lila fátylat magadra rakhatod. Fokozza a hatást... Akinek nincs szerepe, lassan szedelőzködik. Későre jár, és holnap munkára kell menni.
- A sarokban még mindig szól a zongora. Magyar nóták vannak soron.

ESTE FÉL TIZENEGY.

A színház nézőterén még a premier-közönség parfümjének az illata szállong. A rendező szava különösen visszhangzik az üres teremben:

- A helyén van mindenki?
- Igen! — harsogja valaki a színpalák mögül.
- Kezdünk, kérem...
- Nem lehet, nincs világosító — válaszolja a titokzatos hang a színpadról.
- Hogyhogy nincs? — kél a zsongás a nézőterén, ahonnan a rendező és a szvitje, a szerep nélküli műkedvelők és vezetőségi tagok néznék a próbát.
- Úgy, hogy nincs — hallatszik a technikai munkás hangja valahonnan a sötétebből. — Elment haza.
- Menjen valaki és hívja vissza.
- Hiába, nem jön. Azt mondta, hogy fáradt, és különben is, ma szabad napja van, és nem parancsol neki senki...
- Megyünk reflektorok nélkül. Kapcsolják be a teremvilágítást...

EJFÉL UTAN FÉL EGY.

- A rendező mintha most kezdene igazán belejönni:
- Kérem, ezt a jelenetet megismételjük. A múltkor sokkal jobban ment a szöveg, gyerekek.
 - Ja, az egy héttel ezelőtt volt. Azóta elfelejtettük.
 - En hurcolkodtam a héten... bele se nézhettem a szövegbe.
 - Jól van, na, ne trécseljünk, múlik az idő. Gyerünk, kezdjük újra...

HAJNALI FÉL NÉG Y.

Függöny! Kész! Aki eddig valamelyik páholyban horkolt, felkapja a fejét. A rendező a füle tövét vakargatja.

— Gyenge, fiúk, nagyon gyenge. Ebből aligha lesz holnapután bemutató.

— Sose búsuljon, rendező elvtárs — vigasztalja a nagyherceg —, mentünk mi már ennél készületlenebbül is bemutatóra, mégis sikerült.

— Az lehet, fiam, de akkor nem én voltam a rendező.

— Még tartunk két próbát — toldja meg valaki —, és meglátja, hogy menni fog.

— Két próbát — hökken meg egyszerre a rendező és a vezetőség. — Mikor akartok két próbát tartani?

— Az egyiket lehetne ma délután kettőkor. Technikus, lehet?

— Lehet — hangzik a válasz a színpalak mögül.

— No, azért, nehogy megint az legyen a baj, hogy az igazgatóhoz mentünk és magát nem kérdeztük.

— Úgy is van! — lelkesedeznek most már többen is. — Kettőkor próba! Most elmegyünk, harapunk valamit, és még időben eljutunk a gyárba is. Kettőre, negyed háromra itt leszünk . . .

— Nekem ma fizikaóráám lesz — mondja búsan a primadonna —, remélem nem feleltetnek, mert akkor menthetetlenül bezúgok.

HAJNALI NÉG Y Ó R A.

Rohan a kocsi vissza, hazafelé.

— Nyolcra munkába kell mennem, kettőre pedig ismét ide vissza. Egy órát még aludni is lehet — mondja a rendező.

— Bírod?

— Ha ők bírják, nekem muszáj. Vagy talán azt hiszed, hogy bennem nincs lelkesedés?

Dehogy hiszem. Mint ahogy azt sem hiszem, hogy a hivatásos színház ne tudna rendesebb munkakörülményeket biztosítani a szárnya alatt dolgozó műkedvelőknek — ha akarna.

Különösen, ha valahogy egy véleményre lehetne hozni a technikust, a világosítót és az igazgatót.

Az lenne ám az aranyvilág!

De ez már nem a mi dolgunk.

E P I L Ó G U S:

A napokban ismét találkoztam a rendezővel.

— Képzeld — mondta —, megcsinálták! Es egészen jó előadás volt. Pedig te vagy a tanúrá, hogy két nappal előtte még jóformán a szöveget se tudták.

Ha nem láttam volna, el sem hinném. Ilyet csak a műkedvelők tudnak még csinálni . . .

EGY NÉMET KATONA NAPLÓJA

Bori Imre

Naplót írni mindig késve kezd az ember. Csak húsz esztendő elmúlt idejét kellene bejárni, de az emlékezet nagylikú rostáján a legtöbb szín, hangulat, esemény, benyomás, apró mozzanat a feledésbe hullott, s csak az impresszió jelzi és őrzi a múltat, de az is csak erős színeiben és nagy vonalaiban. Úgy mutatja őket, mint kései szürkület a tárgyakat: az egész még látható, de részletei elvesztek már, s maga az egész tárgy a létező és az irreális határán lebeg, amelyet már csak az elemző kedv és még inkább a szépíró kreatív beleérzése és megidézõ ereje tud megfogni és dimenziókban érzékelni.

A német katonával történt találkozásaim is ebben a homályban derengnek, s most, hogy fel kellene idézni őket, hogy szembesítsem egy olvasott könyvből áradó kép vonásaival, nem annyira az élményekre támaszkodhatom, mint tudásomra, amelyet az elmúlt húsz esztendő során gyűjtöttem össze róla történelemből, versből, regényből, emlékiratból. A közvetlen benyomás után kutatok emlékezetemben, s ezek annyira gyérek, hogy messzire nem lehet velük jutni, csak addig a nagy általánosságig, amelyet ez a nagy ismeretlenség még megmutat.

Úgy látom, nemcsak én vagyok így e meditációs tárggyal, az emberek legtöbbször is, s még inkább így van vele a világ szépirodalma, az a betűrengeteg, amely a háború alatt s leginkább az elmúlt évtizedekben leíródott a német katona témájára. Mindenünnen a szubjektívnek az a közvetlensége hiányzik, amely az individualizálásból áradhat ki csupán, s Európa a német katonát az egyéninek éppen ebből a szempontjából nem látta, s objektíve nem is láthatta, mert idegen volt tőle a német katona világa. Kívülről, hogy ne mondjuk: ellenségesen — ami e kérdés esetében egészen természetes. sőt ez az egyetlen természetes viszonyulás — nézik még a németek is, mint Wolfgang Borchert, akik kritikus szemmel vizsgálták a német katonát, és érzelmileg nem kapcsolódtak hozzá. S így, kívülről látta a francia Vercors is, aki *A tenger csendjében* legalábbis meg akarta érteni a német katonát mint jelenséget.

A német katona az emberek tudatában, s ez az objektív valóság objektív tükröződése, az ellenséges „másik” világot jelentette, az arcvonal ellenséges oldalát, mint ahogy a megismerés elé is az embertelenség emelt falat: a német katona megközelíthetetlen volt. A kivégző sorfalak látványáról a kivégzettek már nem tudtak szólni, a tankok lövésein figyelő szemek nem mondtak semmit, a gépfegyver mögött rángatózó kéz gazdája csak a go-

lyók zümm-zümmjeit küldte üzenetként önmagáról, a haláltáborok krematóriumaiiban elűntek sem vallhattak róla, aki egy német alapossággal megszervezett halálgépezet csavarja volt. Narviktól Kréta szigetén át Tobrukig és El Alameinig, Bretagne-tól a Volgáig az emberek, akikkel szemben találta magát, a gyűlölet összehúzott szemöldöke alól látták, megismerni nem ismerhették meg, s nem is akarták megismerni.

A pusztítás, a halál képeiben a német katonának csak egy mitológikus arcát ismerhették s láthatták. Egy transzformáció eredménye ez, amelyben a német katona az Európa testére taposó katonacsizmává; a menetelő léptek fenyegető dübörgéssé; az emberi hang stukák vijjogó vércsehangjaivá; az ember a halál ezer nemének kitalálójává és megvalósítójává vált: a halál arkangyala, szürke hírnöke lett.

Individuálisan, egyénként azonban szinte senki sem látta. Róla az általános benyomás egyéni vonásokat nem őriz. A német katona maga az általánosság, a *német katona*, aki csordaként árasztotta el Európát, karakterizálhatatlanul, hiszen a mai Európa irodalma nem ismer alkotást, amely a német katonát egyéni vonásaiban, emberi méreteiben ábrázolná és mutatná meg. Téves lenne azonban azt hinni, hogy Európa valamilyen önámítás hatása alatt viszonyult így a német katonához, és az a mítosz, amely hozzá kapcsolódik, pusztán fikció. Reális alapjai a német militarizmusnak a fasizmussal hatványozott lelkiségében figyelhetők meg, amelyben a hősiesség, a kötelességteljesítés, a hazaszeretet, bátorság, a jó katona fogalmai a maguk ellentéteibe csapnak át, negatív vonásokat öltve, egy embertelen világot körvonalaznak, részleteiben pedig az embertelenség elrugaszkodott tüneteit hordozva, a borzalom, rettenet, szadizmus, gyilkolás, kegyetlenség mitológiáját alkották meg. Egy mentalitás kialakult formáival találta magát szemben Európa, amikor megindult a német hadigépezet, amely a háború edzette humanizmus szemében ismeretlen volt riasztó s meztelen kegyetlenségével, a halál rafinált formáinak alkalmazásával, hisz ezeket csak olyan világ termelhetné ki magából, amelynek alapjaiból sarjadnak a gyilkos ötletek, gondoljunk csak a koncentrációs táborokról szóló beszámolók megdöbbenő igazságaira. Nem véletlen, hogy Európa népeinek irodalma a háború után, de még ma is jórészt ezzel a jelenséggel foglalkozik. A skála, amelyen ezek az alkotások játszanak, igen széles, a tematika, amit a német katona megjelenése hozott, szinte kimeríthetetlennek látszik, s az aspektusok is, amelyekből szemlélődni lehet, a változatok végtelen gazdagságát adja. Gondoljunk csak az olyan alkotásokra, mint Thomas Mann *Doktor Faustus*a, amely ezt a német mitológiát mitológikus vonásaiban elemzi, és Goran Kovačić *Tömegsírja*, amely a német mentalitásnak legbrutálisabb megnyilatkozásait örökíti meg a szépíró eszközeivel.

Bárhova nézzünk is tehát, oda kell kilyukadnunk, hogy Európa a német katonát nem látta embernek, mert az emberként nem is volt látható: nem voltak emberi megnyilatkozásai. Nemcsak Európa népeinek az ellensége volt, több annál: *minden emberinek* az ellensége, s ezért szinte törvényszerűen így is affirmálódott a köztudatban.

Ritka alkalom, szinte kuriózzummal felérő szembesítési lehetőség kínálkozik két faksimile kapcsán: frásztalomon egy gót-betűs *Taschenbuch* és egy *Avala 5* notesz találkozhat most. Boško Petrović szövegkiadása alkalmával (Boško Petrović: *Dnevnik nemačkog vojnika*. Matica srpska, 1962).

Amit az *Avala 5* notesz felidéz, a magyar költészet barátai előtt már jól ismert. S a notesz sorsa is: tulajdonosa Bor vagy Žagubica kereskedésében vehette. Kelet-Szerbiában, 1944 tavaszán, amikor Žagubica fölött, a hegyekből, valamilyen parancs önkénye

leparancsolta a közeli szerbiai kisvárosba, vagy a messzebbi Borba, a Homolje lankáin és meredékein át. Tartalma költői dokumentum, megrázó erejű versek, a faszizmussal találkozott humanizmus szavai: A „Nyolcadik ecloga” komor bibliai sötétség, a „Levél a hitveshez” boldogságot evokáló merengése, az „A la recherche...” sajtó nosztalgiája, az „Erőltetett menet” versképeknek sokoldalú célzásai, amelyek a német középkor Walter von der Vogelweidéja versének dallamára készültek egy újra felébredt német középkor sötétjében, s amely megszakított soraival vizuálisan is egy kanyargó út képét láttatja, s végül a négy „Razglednica” pársoros üdvözlétei az élőknek, attól, akit a halálba hajtának. Naplósorok ezek a versek is, amelyek „Radnóti Miklós magyar költő” tulajdonai voltak, sokkal inkább személyhez kötöttebbek, mint a többi verse. A költő nemcsak megírta őket, hanem egy hosszú út állomásain át hordozta is a noteszban, s amikor a tarkólövés utolérte, egy egész esztendeig őrizte még az esőkabátban bomló test a versként elmondott üzeneteket.

Ma már nehéz felidézni a Lager Heidemant, fönny a hegyekben, ahol az *Avala 5* noteszba bekerültek az első versek. Jártam Žagubicán, de az embereknek rövid az emlékezetük, vagy lehet, hogy csak bizalmuk nem oldódott fel. A „szögesdróttal beszegett, vad tölgykerítés”-nek nyoma sincs már, s a táj sem „Szerbia vak teteje”, mint ahogy a költő látta, de a versben feszül a drót, s belül „rongyosan és kopaszon” élnek a foglyok, könyvek nélkül, hisz „zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a Lager őrei s posta se jön, kőd száll le csupán barakkunkra”, ahol „rémhírek és férgek között él... francia, lengyel, hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó”, valamennyien látják „az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya lépdél a falra vetődve az éjszaka hangjai közben”. A „háborúba ájult Szerbia” ez, s benne a költő, aki így énekelt:

*Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem,
sorsom elvégeztem,
fűrész sír fejem felett.*

Kaotikus álomként, a valóság látomásaként megjelenik a háború képe 1944. augusztus 23-án írt versében:

*Gyors nemzetek öldöszik egymást
s mint Ninivé úgy meztelenül le az emberi lélek.
Mit használtak a szózatok és a fulánk fene sáskák
zöld felhője mit ért? hisz az ember az állatok alja!
Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket,
fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója
megsül benne, a gyártelepek föl szállnak a füstben.
Égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul,
s fortyan a bomba nagy ágya...*

S aztán a halálba indulás, a menet a tömegsír felé. Az első lépteknél még felmerül a gondolat: „Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked, s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet”, aztán a kényszerű visszavonulás a szabadság elől:

*Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
A hegygerince dobban, majd tétováz s lehull;
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.*

Az utolsó „Razglednicát” kell még idézni, a tarkólövések nyomán halálba forduló testek látványát, s még egyszer megszólaltatni az ismeretlen német katonát a botorkáló, bukdácsoló költő elnyúlt teste fölött Szentkirályszabadján, 1944. október 31-én, azt a „Der springt noch auf”-ot, amely megmondja, utolsó moz-

dulatként mintegy keretét adja a költő rettenetes élményeinek: fasiszta német katonák tették ezt vele, s társaival a háború utolsó előtti esztendejében, fél évvel Berlin eleste előtt.

A T a s c h e n b u c h így vall tulajdonosáról:

Soldat Hans Dietrich, 22501 C, Berlin-Niederschönhausen, Schlossallee... Az első bejegyzés 1944. október 22-én, vasárnap került a füzetbe a görögországi Larisszánál, az utolsó 1945. április 7-én, a szerémségi fronton keletkezett, s ott talált rá a naplóra Šaregrad és Mohova között az elhagyott lövészárokban kilenc nappal később Boško Petrović, Rosenberg könyvének társaságában, amely a „XX. század mítoszáról”, más szóval a német nemzetiszocialista ideológiáról szól.

Meghalt-e ott a szerémségi front csatáiban, vagy csak elhagyta menekülés közben a füzetet? A napló közzétevője sem tudja megmondani. A napló azonban itt van, s kínálja a párhuzamokat: az olcsókat is, az olyasfélét, hogy lám: a fogoly költőéhez hasonló sors várt a foglárra is, hisz egy elhagyott, holttestekkel teli néma lövészárók a csata után aligha különbözik a tömegsírtól, melybe a legyilkoltak tetemei kerültek.

Ez a katonanapló azonban többre is csábít: a szembesítésre. Nemcsak a naplók sorsa az érdekes, bár ez is nem egy tanulással szolgálhat, hanem az egy világnak különböző aspektusból látott képe is, amelyet a szövegek tartalmaznak. Mind a két férfit ugyanegy erő tartja fogva: a költőt rabként, zsidóként, Hans Dietrichet a Wehrmacht tagjaként, n é m e k t é n t, foglyok és népek csószé és leigázójaként. Mondhatnánk úgy is: egymást determinálta a két s mégis egy világ, és ha jellemzőek azok a mozzanatok, amelyek a két vallomásban azonosak vagy hasonlóak, még inkább jellemző az, amit elhallgatnak, amiről nem beszélnek, ez pedig elsősorban Hans Dietrich írására vonatkozik.

Radnóti a „háborúba ájult Szerbia tetején” az álommá vált béke opszessziójában éli élete utolsó hónapjait. S míg kedvvel és látható gyönyörűséggel merül el elvesztett világa szépségeinek ecsetelésébe, a békének így felidézett virtuális fényében nem akarja látni azt a sötétséget, amely körülfogja lelkét a tábori drótkerítés szorításában. Radnóti békéjének emberi ismervei intellektuális attitűdöt lehelnek, annak az európai humanizmusnak a szellemét mutatják, amelyek a polgári jólét keretein túlmutatva, azt az értelmiségi és költői világgépet idézik, amely ellen a háború vak erői esküdtek össze, s a költő türelmes rezisztenciájában mást nem tud ellenségei ellen szegezni, mint a béke boldog korát, a barbárság ellenében a kifinomult intellektust, amelyben „jelzők ringtak a metrum tajtékos taraján”, s az alkotás nagy élménye foglalkoztatta az elméket.

A költő csak önmagában és önmagából él, a külvilág szinte megszűnni látszik a szemében. Tájélménye nincs már, az idill, amelynek költője akart lenni, az idillikus tájban immár fel sem mérülhet, és az életöszton is csak pislákol benne. Csak a „lélek hosszát” járja még, s bár a „2x2 józansága hullt rá”, intenzíven csak múltjában él, mint aki kibékült már a halállal, tudva, hogy őrei „ellenére élt és fogoly”, ahogy a „Levél a hitveshez” című versében írta.

Fogoly ő, aki csak a szellem szabadságában élhet már, ez pedig közvetve nemcsak a háborús világot, hanem a német fasiszta háborús világát jelenti, amely a megszállás és a rabság fogalmainak is eddig nem nagyon ismert változatait termelte ki. Radnóti nem nevezi nevükön a fasiszta jelenségeit, azt a világot, amely halálos súllyal nehezedik rá. Utolsó versében a német nyelvű idézet s a „Levél a hitveshez” „ellenükre élek” kitétele a „fogoly vagyok” és a „tábor őrei” kifejezések mellett, vallanak részletesebben, s az atmoszféra rajza a maga általánosságában az, ami Radnótinál a konkrét élethelyzetre és a korra vall.

Igazságtalanok lennének Hans Dietrichhez, a 22501 C egység katonájához, ha nem hangsúlyoznánk, hogy Radnóti élményvilága, a kifejezés, amellyel él egy intellektuális lény megnyilatkozása, akinek a költői transzformáció mintegy az anyanyelve már, s aki a konkrét és az absztrakt, az egyedi és az általános viszonylatait is ebből a költői szemléleti pontból látja és láttatja. Hans Dietrich nem volt költő, és írásképe is azt mutatja, hogy írástechnikája nem volt fejlett. Csak „költői” lélek volt, ahogyan ez a félművelteknél megnyilatkozhatik, de a ceruzát élmény adta a kezébe, a német vereség élménye, amelyről ugyan nem szólt egy szót sem, de minden bejegyzése ezt sugallja.

Vallomása éppen ezért bír a hitelesség erejével, hiszen nem az intellektus magát emésztő s szemlélődő, meditációkra hajlamos természetével nyilatkozik, hanem nyersebb áttételekben, megnyilatkozásokban mutatkozik meg, az étellel, elsősorban a maga életével van elfoglalva, a külső világ, abban pedig önmaga helyzete érdekli. Ha Radnóti koordinátái, ahogy Borba és Žagubicára kerül, virtuálissá válnak, elsősorban abból él, amit magával hozott, Hans Dietrich intenzíven csak a külső hatásokat figyeli. Radnótinak csak múltja van, neki csak jelene, és elszólásaiból kivehető: a jövődjére is gondol. Radnótinál az álommá vált élet, Hans Dietrichnél az élés és az élet ösztöne az, ami lángol. A költő már nem törődik az étellel, Hans Dietrich nem mer a halálra gondolni.

Nincs szándékomban a barbárság és a műveltség párhuzamát feszegetni, hiszen Hans Dietrich, legalábbis írásából ez tűnik ki, nem tartozott a vérszomjasok közé, természete békésebb volt, a parancs sodorta őt is, közkatonaként, egy berlini külvárosi fiaként, aki azonban intellektualizmust játszik: mereng a táj szépségén, felpanaszolja éhségét és a kameradok jellemtelenségét, jóindulatáról a „benszüllöttekkel” szemben pedig nem győzi biztosítani önmagát.

Az ő világa mégis az „öröké”, s feljegyzései éppen azzal válnak érdekessé, hogy a fasiszta német katonának emberi méreteket adnak. Ha Radnóti verseinek az kölcsönöz megdöbbentő hitelességet, hogy hiányoznak az élet konkrétságai belőlük, mint-hogy azoktól meg voltak a foglyok fosztva, Hans Dietrich sorai azzal nyerne hitelükben, hogy csak életfunkciókról beszélnek. Van azonban egy pont, ahol találkoznak, egyet mond a két külön vallomás, egyet lát az erőltetett menet szenvedő s tántorgó kényszerítettje, s az, aki potenciális örként számol be a visszavonulásról. Időben nem nagy a távolság a költő és a német katoná között, s bár földrajzilag messze jártak egymástól, a szorítás és a kényszer, amely hajtotta őket, egy volt.

Radnóti mohácsi „képeslapján” ezt írta:

*Az örökök száján véres nyál csorog,
az emberek mind véreset vizelnek...*

Hans Dietrich 1944. november 11-én, tíz nappal Radnóti vallomása után írta:

„Mensch und Tier leiden”. (Az ember és az állatok szenvednek.)

Egy másik bejegyzése a prózai megfogalmazásban is erősen emlékeztet Radnóti első „Razglednicájára”:

*Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
a hegyerincre dobban, majd tétováz s lehell;
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad...*

Hans Dietrich pedig így vall:

1944. november 17.

Der gestrige Marsch war des Guten zuviel. Fast jeder bekam verschundene Füße. Die Strasse bot ein buntes Bild. Alle denk-

baren Zugtiere und Gefährte, alle Waffengattungen, alla Dienstgrade, sogar ein Fahrender Buff. Serbien? Die Landschaft fremdartig wild; ärmliches Volk, Wir sind über Mitrovica hinaus. Überall die Spuren des Krieges.

De volt egy pont, ahol Hans Dietrich sem tudott másról beszélni, mint a halálról. 1945. március 25-én még „szép tavaszi napról” számolt be, április 7-én már csak a halálról szól:

Hinz tot, danach vorgestern Frank und Knust an schwerer Verwundung gestorben. Kretke verschüttet. Karl Suhling tot. Die Bilder des Grauens haften im Gedächtnis.

Igen, a halál borzalmait nem tudom feledni... — s elnémult Hans Dietrich, valóságosan is. A Radnóti jósolta lemeztelemlült emberi lélek hát itt is megnyilatkozott. De...

Hans Dietrich tehát elárulta magát, de ő is kimondta nemegyszer a „Der springt noch auf”-ot, nem tagadva meg önmagát és világát. Ami azonban megdöbbentő ebben a katonanaplóban, az az, hogy minden annyira természetes benne, hogy mindennek emberi mérete van, sokkal inkább, mint mondjuk Radnóti költői vallomásának. Ott a felnagyítottság hat, itt, ebben a nem irodalmi pretenziójú szövegben, a normálisnak egy olyan túltengésével találkozunk, amely az embertelennek ugyanazt a hangulatát sugallja, mint a költői napló.

De ez az „emberi méret” jellegzetesen német szabású. Egész Európában így viselkedett. Ahogy élni akar Görögországban és Kosovón, Szerbiában és Vukovarnál. Ahogy örvendezik a Földközi-tengernek vagy egy meleg fürdőnek, ahogy szemrebbetés nélkül beszámol arról, hogy baromfit loptak és ablakokat zúztak be részegen; ahogy „bolondultak”, ahogy beszámol az elrabolt kocsikról és ingóságokról, vagy ahogy gyönyörködik a macedón táj szépségében, leírva, hogy ide, ha béke lesz, vissza kell térnie még; ahogy közömbösen bezabálja egy Prištinába menekült siptár családtól rabolt tyúkot, s közömbösen nézi, hogy azok majdnem sírva fakadnak — természetesen nem fásultságból eredt, hanem világlátásból, abból, hogy az a természetes, amit ő csinál, nem Berlinben, a Niederschönhausenen, hanem Larisszában, Prištinában, Zvorniknál vagy Šarengradnál — szerte Európában.

Emberi funkcióit más népek rovására kielégítve, s a magával hordozott borzalom és halál sugárzásában is a maga kényelmével és gyomrával foglalkozva annak a „felsőbbrendűségbe vetett hitnek” a nevében cselekedett, amelynek szellemében a fasiszta Németországban felnőtt. Az „örök” közömbös logikája szól belőle egészen az utolsó pillanatig, egészen addig, míg be nem vallja: a háború borzalmait nem tudom feledni.

Az a megdöbbentő, hogy katonaként is polgár módjára gondolkozik, pontosabban: ahogy ez a két szerepkör nála keveredik, s már-már azonosul is. Amikor egyszerű emberként gondolkodik, akkor is a katona eszével nézi a világot, s fordítva. Nem tud másként cselekedni, s nem hajlandó meglátni mást a világból, csak azt, amit szemlélete megenged neki. Például nem döbben arra, hogy hódító, hogy leigázotti népek földjén jár, hogy gyűlölet veszi körül. Ez is természetes a szemében. Ez már nem a katona logikája, hanem az elembertelenedés egy mélypontja, az a pont, ahol a tótágast álló világ látszik normálisnak. Hans Dietrich naplója azonban bizonyos elmozdulást mutat erről a holtpontról. A háború borzalma — és ezt bevallja — kísérti. Éppen akkor teszi ezt, szinte az utolsó pillanatban már, amikor el kell némulnia. S ennek a tótágast álló világnak ez a logikája, amit Hans Dietrich végig is csinált. A maga módján itt is hű maradt azonban önmagához, annak a „2×2” józanságnak a nevében, amit a fo-

goly Radnóti is meglátott egyszer. De ez a „józság” egy örület látszata volt. S Hans Dietrich naplójával éppen ezt fogalmazta meg, s mutatta meg a világnak.

Boško Petrović kommentárja nagy és sokrétű apparátussal keresi Hans Dietrich rejtélyét, a német katona titkát. Azt fejtegeti: tudta-e Hans Dietrich s az a sok százezer Hans Dietrich Európa térségein, hogy mit csinál; számolt-e tetteinek következményeivel, felmérte-e és értelmezte-e a jeleket, amelyek körülvették? Végző soron: felmerült-e Hans Dietrichben, a külváros lakójában, hogy miért folyik az elkeseredett harc ellene, honfitársai ellen, Németország ellen, fasizmus ellen, amely ott oly embertelen méreteiben mutatkozott meg? Vak volt-e, amikor a partizánok ellen harcolt, tudta-e, hogy azok miért küzdenek, érezte-e egy pillanatra is, hogy Európa átkozza őt és mindenkit, aki német, mert ez a nép a hódítás, a rab-ság jelképévé vált.

Majd húsz esztendőnek kellett elmúlnia, hogy ez a napló megjelenhessen. Nem kiadói akadályai voltak az eddigi megjelenésnek, hanem emberiek. Mert eddig lehetett-e valamit kezdeni ezzel a naplóval? Időnek kellett elmúlnia, hogy a napló megtalálóját kevésbé szenvedélyesen olvashassa és rezonálhasson rá. A behegedt sebek már nem fájnak, nyugodtan s elemzően lehet a múltat nézni, s belenézni az ellenség lelkébe. Hans Dietrich katonanaplója ugyanis ezt tárta fel. Nem szélsőségesen, de az általánosérvényűségnek egy olyan mértékével, amely időtől független, autentikus emberi dokumentummá avatja. Egy lélek állapotának az emléke ez, s az embertelenségről beszél. Figyelmet ezért érdemel.

EGY KRITIKUS SZUBJEKTIV IGAZSÁGA

Tomán László

Az irodalomnak szüksége van szorgalmas, lelkes kritikusokra, akik hétről hétre, vagy akár napról napra feljegyzik az eseményeket, mérlegelik a műveket, olvasásra ajánlják vagy elmarasztalják őket, akik nem várják meg a nagy tanulmányokat érlelő hónapokat, éveket, hanem azon melegében, amíg még frissek az első olvasás benyomásai, papírra vetik véleményüket. Hálátlan feladatnak is lehetne ezt nevezni, azzal érvelve, hogy az első benyomások félrevezethetnek, s az olvasás élménye nem elegendő ahhoz, hogy tartós, időtálló, megbízható, esztétikailag is megalapozott véleményt lehessen kialakítani. Nehéz feladat, mondanák mások. Taposómalom. Elfásul, közömbössé válik a kritikus. A művek sokaságában elvész az, aki az értékeket kutatja. Van-e, lehet-e egy kritikusnak olyan iránytűje, melynek segítségével elkerülheti a tévedések jéghegyeit és az engedmények zátonyát?

Ezek csak kételyek. Mindennél rosszabb a lebecsülés. (A kritika lebecsülése mostanában nagyon divatos. Tagadják a kritika létjogosultságát. Az esszét favorizálják, avval akarják helyettesíteni a kritikát, tanulmány-nyal az esszét. Műfajok bábele. Mi lép majd a tanulmány helyébe?) Igazi kritikát írni, tehát mérleget készíteni egy alkotásról, az olvasás közben magunkban elvégzett előtanulmányoknak csak a végső konzekvenciáit, eredményeit adni, ragaszkodni egy formához, lemondani a gondolatok csábító, édes csapongásáról, szavak áradatáról, az irodalmi gordiuszi csomók minuciózus kibogozása helyett a Nagy Sándor-i kardvágásokat választani, szigorú lenni — nemcsak a mű, hanem — és talán sokkal inkább — önmagunk iránt: nemcsak nehéz feladat, nemcsak hálátlan feladat. Aldozat is.

De az irodalom nem lehet meg napszámosok nélkül. Ezt a (hálátlan, nehéz stb.) feladatot, ezt a napszámos-munkát vállalta Petar Džadžić. Összegyűjtött kritikáinak kötete, az *Iz dana u dan* (Progres, Novi Sad, 1962) azt bizonyítja: számára minden olvasmány — élmény, véleménye megbízható; és nem fásult el, nem lett közömbös. A jéghegyeket, zátonyokat is elkerülte.

Alighanem jó az iránytűje.

*

Nem bemutatkozás ez a könyv — szerzőjének írásait hetente olvashattuk a lapokban, folyóiratokban; és Džadžić nem is tett mást, mint hogy a megjelent bírálatokat kötetbe foglalta. Egész biztosan felmerül majd a

kérdés: van-e ennek értelme? Van-e értelme a hétköznapi rohanásában írt bírálatokat, ismertetéseket még egyszer megjelentetni, könyvben kiadni — s aztán elolvasni? Igen, ez a kérdés: halálra van-e ítélve, vagy, tapintatosabban megfogalmazva: feledésre van-e ítélve a rövid kritika, mely a lapok hasábjain jelenik meg? Ha erre a kérdésre válaszolunk, még nem oldottuk meg ugyan a kritika értékének problémáját, de mindenképpen közelebb kerülünk az igazsághoz.

Az ilyen kritikák legnagyobb érdeme, hogy hatnak a közvéleményre, zajlóbbá teszik az irodalmi életet, és rögtön közvetítik az olvasás élményét. Nem lehetne meg az irodalom a lapok kritikái nélkül, megcsontosodna, a folyóiratok, évkönyvek bő lére eresztett, ezeryi bizonyítékkal, idézettel, aprólékos elemzéssel agyonfárasztott akadémikus tanulmányaiban senyvedne el — vagy veszne az irodalom tudományos kutatásának labirintusaiba. A folyóiratokat, tudjuk, kevesen olvassák, hónapokig kell várni megjelenésükre, és az író — mert őt inkább érdekli az olvasó, mint a bűvár — lépést akar tartani az idővel. Itt van azonban a lapok kritikái rovata, amelyben a kritikus föláldozza ambícióit az írásért, az irodalomért. És ne felejtjük el: az olvasóért is. Ambícióját föláldozhatja, igényeit, elveit, egyéniségét nem. Nélkülük nem lehetne kritikus sem.

Džadžićnak pedig, aki ebben a kötetében épp a lapokban megjelent, tehát eleve feledésre ítélt kritikáit gyűjtötte egybe, vannak elvei, vannak igényei. Van egyénisége. Vannak egyéni igényei.

Igényes egyéniség!

*

A főszerepet ebben a könyvben a kritikák kapták. Džadžić, aki éber szemmel figyelte a könyvek szakadatlan folyamát és az irodalmi élet forgalmas országútját, beszámol az irodalom hétköznapijairól. Csak mellékesen, függelékként, a kritikáktól elválasztva közöl néhány elméleti írást és vitacikket. Nagy kár, hogy a kötet második részében található két írást („Kritika juče i danas”, „Duh koji kaže ne”) nem tette könyve elejére, a kritikák elé. Ezekben fektette le ugyanis, 1960-ban, kritikájának alapelveit anélkül, hogy hosszadalmas, száraz, érdektelen, elvont fejtegetésekbe bocsátkozott volna. Talán azért is illenek ezek az írások a kötetbe, mert minden szavuk, minden megállapításuk az irodalom életéből fakad, céljuk pedig: kifejezni a kritika, a gyakorlati, mindennapi műbíráló elveit, s nem egy kritikai iskola tantételeit boncolgatni. Úgy kell olvasnunk ezeket az írásokat, mint egy kritikus tapasztalatainak leszűrését, mint a gyakorlat és elmélet szerves egységének kifejezését. Egy elképzelt kritikai rendszer körvonalait vázolja fel előttünk Džadžić, külön hangsúlyozva a műbíráló szerepét az irodalom életében.

*

A kritikus erénye a sokoldalú érdeklődés. Džadžićot természetesen mindenképp a legújabb jugoszláv irodalom érdekli. Nem is volt jelentősebb mű az elmúlt években (1958—1962), melyről ne írt volna. A bemutatott művek között ott vannak Marko Ristić, Stevan Lukić, Radomir Konstantinović, Momčilo Milankov, Ivo Andrić könyvei; érdeklődési körébe tartoznak a régiek — Isidora Sekulić és Milan Bogdanović — és a fiatalok — Dragan Kolundžija és Mirjana Stefanović; foglalkoztatja a legidősebb irodalom (Bulatović, Matić stb.) és Dositej Obradović, akiben valami újat, fel nem fedezettet, meg nem látottat keres. Stílusok, módszerek, iskolák széles skálája: a realista Lalićtól a szürrealista Davičóig; a műfajok szinte teljes jegyzéke: regények, versek, elbeszélések, esszék, drámák, kritikák, dokumentumok: minden érdekli, mindenről véleményt akar mondani.

Talán épp ez a kritika mozgatóereje: a vélemény — egy igazság. Ezt kell megmondani, közölni, általános mozgatóerővé tenni. A kritika szüntelen aktivitás: a művek nyomában jár, s ha kimondja róluk az igazságot, a maga igazságát, máris eléjük kerülhet, vezetheti őket s az olvasót. Džadžić ezt a feladatot vállalta, s minden felelősségét, súlyát hordozza a vállán.

*

Kiolvashatjuk-e abból, amit Džadžić mond, hogy milyennek képzei az ideális kritikust? Azt nem állíthatjuk, hogy a legapróbb részletekig tisztázta a kritikus feladatait. Inkább a munka, a kritikusi gyakorlat folyamán felmerülő problémák, felismerések, tapasztalatok általánosítását adja itt. Célja bizonyára nem is az volt, hogy a kritika ideálját megteremtse. Azt mondja el, amit a kritikától meg lehet követelni, de azt is, amit a kritikus joggal vár: hogy elismerjék egyéniségét, sajátos elveit, érzékenyséjét, tudását, sőt előítéleteit, korlátait, szenvedélyeit és elfoglaltságát is.

*

A kritikus nem kerülheti el az állásfoglalást, mert ez a kritika alapja, kiindulópontja és célja. Ahogy a kritikus álláspontját kialakítja: abban látszik meg egyénisége.

Džadžić állásfoglalása mindig világos, mindig egyértelmű. Az esztétikai értékeket elfogadja, a silány műveket elveti. Az értékelés azonban nem egyszerű. Megtalálni a művek értékeinek árnyalatait — ez a kritikus sikere. A teljesség pedig: az árnyalásban is egyértelmű lenni, kimondani a változhatatlan véleményt.

Nincs kritika értékelés nélkül: a kritika felismeri az értékeket, s maga is külön, a bírált műtől független értékévé válik. Enélkül elképzelhetetlen a kritika hatásos működése. A kritikusként nem szabad megelégednie a pusztá értékeléssel, hanem magának is értéket kell teremtenie, hogy a bírált művel egyenlő esélyei legyenek.

Az, amit Džadžić lényegesnek tart a kritikában: a megértés, a jó-akarát; nem írhat a kritikus kizárólag azokról, akiket kedvel. Aki csak két-három műről ír, mert csupán azokban találta meg magát, csupán azokban talált rokon vonásokat — az nem kritikus, legfeljebb műkedvelő, illetve mű-kedvelő. Sokrétű irodalmunknak olyan kritikusra van szüksége, aki nem zárkózik el egyetlen irányzattól sem, akinek hallása van, hogy fölismerje az irodalmunkban jelentkező összes, egymástól eltérő hangokat. A kritika abszolutizmusát Džadžić szerint a művészet és az értékek sokféleségének elismerésével kell helyettesíteni, különben a kritika csak az irányzatok harcának résztvevője lesz, nem értékelés. Ha értékekről van szó*, akkor az irányzatok kérdése mellékes lesz. A kritikában az igenlés szellemének kell dominálnia, s ez lesz egyszersmind a tagadás szelleme is: elfogadja az értékeket, elveti az értéktelent. A kritika felvevőképessége a feltétele annak, hogy a kritikus igazsága legyen minden bírálat lényege; nem a rokon vonások keresése, hanem az igazság felkutatása: ez a kritika feladata.

Az igazság természetesen kritikusként változhat. Mert, Hegelre hivatkozva, Džadžić azt állítja, hogy a kritika és a művészet között ott a kritikus egyénisége, amely döntő módon befolyásolja az értékelést. Korunkban nincs egységes szépségideál, nincs stílusideál. A stílusok, témák, nézetek sokaságában kell a kritikusként megtalálnia azt, amit el tud fogadni. Így jut majd el álláspontjához, amely az irodalom egészére terjeszti ki látóhatárát.

* Džadžić minden esetben kizárólag esztétikai értékekről beszél. — T. L.

Džadzić elméleti írásaiban mindig is hangsúlyozza a kritikus egyéniségét, az egyéniség jelentőségét a kritikában. A szubjektív kritikai ítélet szolgálja legjobban a művészet igazságát, mely nem lehet abszolút. Persze nem relativizmusról van itt szó, csupán nézetek sokféleségéről és a különböző nézetek egyforma esélyeiről. Džadzić nem egy közéletet hirdető, hanem minden érték útjának elismerését. A kritikus egyénisége és egyéni igazsága pedig ott jelenik meg, ahol a művészi értékek színképét kell elkészíteni, minden árnyalatát kiválasztani és felértékelni. Ez mutatja majd meg, hogy a stílusok, témák, irányzatok, a művészi hitvallás mennyire határozzák meg egy alkotás értékét, s hogy az értékek rendje milyen szempontok alapján alakulhat ki.

*

Džadzić szerint a kritikus hidat épít az adott pillanat irodalma és az irodalomtörténet, valamint az irodalom és az olvasó között. Mivel ilyen közvetítő szerepet szán neki, azt követeli tőle, hogy érezze a múltat, éljen a jelenben, és sejtse meg a jövőt.

A kritikus nem vonatkozathatja el a nemzeti irodalmat a világirodalomtól. Vannak ugyanis olyan vélemények, hogy mai irodalmunk túlságosan a korszerű világirodalom irányzatainak, áramlatainak hatása alatt áll, mi több: szolgálja utánozza őket. Természetes, hogy egy irodalom elválaszthatatlan a többi nép irodalmának mozgásától, jelenségeitől, a hatások, kölcsönhatások nyilvánvalóak, elkerülhetetlenek és szükségesek. Džadzić valójában az irodalom gazdagodásának lehetőségeit védelmezi, hisz egy elszigetelt irodalom elfonnyad, megfullad; a szellemi elszigetelődés szellemi öngyilkosság. De arra is figyelmeztet Džadzić, hogy a kritikus a nemzeti irodalom jelenségeit nem magyarázhatja idegen mintákkal: az egyetemességben az egyes nemzeti irodalmak sajátosságait, külön fejlődéstörvényeit hangsúlyozza ezzel, egyúttal pedig a „minden jó, ami idegen” és a „minden rossz, ami idegen” szélsőségeinek tévedései között rámutat az értelmes, józan útra.

Egy nemzeti irodalom csakis akkor teljes, csak abban az esetben lehet gazdag, ha több, egymással ellentétes felfogás, irányzat él, alkot benne. Milyen legyen a kritikus állásfoglalása? Ő sem lehet közömbös, nem tekintheti nem létezőnek a különböző nézeteket, törekvéseket, de — Džadzić szerint — nem is zánkózhat el az egymással szemben álló íróktól, művektől, irányoktól. Irodalmunk megköveteli a kritikától, hogy megértő legyen, jóakarattal kezeljen minden művet, minden író, hogy felmérje a változásokat, s aszerint foglaljon állást. Džadzić azonban tiltakozik egy irodalmunkban elharapózott szokás ellen: hogy a nem irodalmi érdemeket az irodalomban is elismerik és mint ilyeneket tisztelik őket. Amikor ez ellen tetszhalál, az irodalom tisztaságáért, a tiszta értékekért, az értékek elismeréséért: az igazi irodalomért és az irodalom igazságáért harcol.

*

Könyvének előszavában Džadzić felvázolja célját, kritikájának lehetőségeit, határait és korlátait, kötetének jellegét. Írásainak alapja a gyors reagálás, a spontán élmény, tehát nem a részletes stilisztikai vagy szociológiai, pszichológiai vagy filozófiai elemzés. Erre nemcsak a helyszűke kényszeríti — írásainak nagy többsége napi- és hetilapokban jelent meg, s ez azt jelenti, hogy a rovat terjedelme szabta meg az írásokét —, de Džadzić kritikai módszere sem ad rá lehetőséget. Két-három hasábon kellett elmondania mindazt, amit a művekben talált, ami az olvasót érdekelheti, amit ő ismertetésre és értékelésre méltónak talált, és ami szerinte a kritikus hatáskörébe tartozik. Džadzić ugyanis sohasem feledkezik meg a kritikus

legfontosabb feladatáról, az ítéletről, értékelésről, arról, amivel a kritikus tartozik a műnek, az írónak, az olvasónak és magának a kritikának.

Bírálatait ezért a tömörség, a rövid, velős mondatokra épített ítéletek jellemzik, egyetlen pillantással fogja át a művet, találja meg benne a sajátos vonásokat, pozitívumokat és negatívumokat, állapítja meg, melyik van túlsúlyban, s készíti el a mérleget. Leginkább csak azt emeli ki, ami a műben dominál — lehet ez a korlátozott terjedelem következménye, valószínűbb azonban, hogy kritikai módszerének jellegzetessége —, s eltekint a részletektől, mellékes mozzanatoktól.

Nyelvi, stilisztikai bravúrokra nem vállalkozik Džadžić: nyugodtan mondja el véleményét, csak egy szenvedélyt ismer: a mű és az igazság kutatását. Nincs meg benne az a mindenáron heveskedő és mindenáron tagadó szándék, amely nem egy, nála fiatalabb kritikust jellemez, és nem kedveli az öncélú szójátékokat sem. Nem tetszeleg a tévedhetetlen arbiter szerepében; hisz az igazában, hajlandó vállalni érte a magányt, amely a száműzetést, sőt a megkövezést jelentheti. Inkább a magány, mint a személytelenség, inkább az értetlenek elutasítása, mint lemondás az igazságról.

Džadžić néha nem tud ellenállni annak a tudatnak, hogy írásai lapokban jelennek meg, s a kritikai hangot olykor a kommentátor hangja váltja fel, stílusa, megállapításai néha újságcikkekre emlékeztetnek. Ez azonban csak kivételesen történik meg. Általában rendkívül élénken, szemléletesen ír, kritikái tehát könnyen olvashatók, élvezhetőek, felkeltik érdeklődésünket, vitára, ellentmondásra vagy helyeslésre ösztökélnék, megvan bennük az az erő, amely leköt s végigolvastatja velünk a cikket, mint egy regényt. Gazdaságosan bánik a rendelkezésére álló hellyel, ha kell, egyetlen bekezdésben ad szintetikus képet egy műről vagy íróról: egy bekezdésben állítja fel tételét, ismerteti a mű legfontosabb sajátosságait, felsorakoztatja a maga érveit, összegez, s az utolsó mondat a konklúzió, a kritikus ítélete. Legtöbb kritikájában megfigyelhetjük ezt az eljárást: nem aprólékoskodik, nem időz hosszan a tényeken. Mindig kiválasztja a lényegét, s szinte futamszerűen oldja meg a művek értékelését.

Vannak írásai, melyekben igyekszik megszabadulni a helyszűke kísértetétől; nem a metsző, éles mondatok pergését, nem a levezetések hatásos sorozatát választja, hanem mélyfúrással, a vizsgált mű rétegeibe való hatolással, integrális elemzéssel jut el az értékekig. Ezt a módszert azonban csak olyankor alkalmazza, amikor bonyolult alkotásokkal foglalkozik, melyeket csupán mélyrehatóssal lehet megérteni s feltárni lényegüket, értékeiket. De se az egyik, se a másik esetben Džadžić nem bővíti témáját, nem ölel fel újabb területeket: őt a mű érdekli, s nem az irodalmon kívül eső vonatkozások. Ezért nincsenek kritikáinak kitérői, nem terhelik őket mellékes elmélkedések, fejtegetések. Csakis így összpontosíthatja figyelmét a műre, s juthat el annak minden rostjába, sejtjébe.

Nem kívülről, távoleső állásonról közeledik Džadžić a művekhez, hanem belülről, az élményből, magából az alkotásból. Az olvasás a kritikusban megteremt egy képet a könyvről, s Džadžić ennek alapján teremt képet az olvasónak. Ez a transzponálás mutatja meg a kritikus rátermettségét, leleményességét, s azt, mit tart fontosnak egy-egy könyvben, a művek milyen mozzanatait, oldalait tekinti érdekesnek az olvasó szempontjából. Aból a belső képből indul el aztán, sohasem konvencionális körutazásra, hanem egy meggondolt útra a műben, a művek szerkezetében, követve az alkotás idegszáleit, kötőszöveit, véreireit, míg el nem ér a központi problémákhoz, s le nem hántja róluk burkukat.

A kritikust a mű érdekli, az, ami a műben van, s nem engedheti meg, hogy úrrá legyen rajta egy benyomás — ellenkezőleg, korrigálnia kell a benyomásokat. A korrekciót pedig nem végezheti önkényesen: csak a mű komponenseinek szem előtt tartásával világíthatja meg a művet, hisz fel-

adata az értékek elismerése és tolmácsolása. Az értékelés kritikai szükség-szerűség. Ha a kritika nem ítélet — nem is kritika.

Ítéleteiben Džadžić nem választja a könnyebb utat, az egyszerűsítést. Nem riad vissza semmilyen nehézségtől, nem áll meg félúton. Ha a kritikusoknak van egy külön érzékszervük, mellyel rátapintanak az igazságra s a lényegre, akkor Džadžićnak ez az érzékszerve különösképpen fejlett. Nem elég azonban meglátni az igazságot: ki is kell mondani. Ehhez ragaszkodik Džadžić: nem rejti véka alá véleményét. Igaz, ismeri az igazság kimondásának különféle útjait, de mindig meg tudja mondani, amit gondol, amit mondani akar.

Vladan Desnica *Zimsko letovanje* című regénye a kiváló író kevésbé sikerült műve, eltörpül például a *Proljeća Ivana Galeba* mellett. Džadžić rámutat a regény hibáira, de érezzük, hogy állandóan szeme előtt lebeg: nagy íróknak is lehetnek gyöngye pillanataik. A kritikus érti a módját, hogy véleményét közvetve mondja ki: de az író is, az olvasó is érthet a szóból. Hasonló az eset Ivo Andrić *Lica* című kötetével. Egy írást emel csak ki a könyvből Džadžić. Andrić nagyságához a Nobel-díj odaítélése előtt sem fért soha kétség: Džadžić könyvet is írt róla, s bebizonyította, hogy a *Hid a Drinán* szerzőjének egyik legjobb, hacsak nem a legjobb ismerője. Igazi véleményét a *Licáról* mégsem hallgathatta el: a könyv egyetlen írásának kiemelésével marasztalta el a többi, s azokat csupán mellékmondatokra méltatta.

Egészen más a helyzet, amikor egy középszerű író könyvéről beszél: irgalmatlanul kimondja véleményét: a regény (Erih Koš *Il tifója*) értéktelen; vagy amikor például Izet Sarajlić *Posveta* című verskötetének negatívumait sorakoztatja fel: a szó szoros értelmében eltemeti a könyvet.

Džadžić néha egyetlen mondattal fejezi ki azt, amit mások talán oldalakon át fejtegetnének, s állításaik, elmélgedéseik (és az idézetek) útvesztőjében ott veszne az értékelés. Elegendőnek tartja például azt mondani Jara Ribnikarról (*Bakaruša* című könyvével kapcsolatban), hogy jó tárcaíró lenne. Néha csupán arra a szakadékra figyelmeztet Džadžić, amely az író szándékait művétől elválasztja, s máris világos az ítélete (Milan Đoković: *Devet noći do zore*).

Látszatra apróságok ezek, egy kritikus működése, megbízhatósága, lelki ismeretessége, komolysága nem bizonyítható egy-egy tételével, különösen nem stílusának bizonyos sajátosságaival. Mindez azonban része annak a kritikának, melyet Džadžić művel, amely ma már határozott formát öltött, s amely épp a maga különösségével, helytálló nézeteivel és pontos értékeléseivel tiszteletet parancsol.

Akár arra a következtetésre is juthatnánk az elmondottakból, hogy Džadžić csupán a művek ismertetésének, bírálatának szentelte magát, s a nyugalmat, mellyel naponta vizsgálja a könyveket, semmi sem zavarja. Könyvének néhány írása azonban azt bizonyítja, hogy élesen polemikus írásokkal védelmére tud kelni elveinek. „Etika jednog pisca”, „O »Transponovanju«”, *Neknjiževne podele i književni vajdizam* című írásai mutatják, hogy él benne a vita szelleme, hogy elszántan védi álláspontját, hogy az új, merész, feltörő és faltörő irodalom ügyének elkötelezettje. És amennyire ismerjük az irodalmi helyzetet, csak sajnálni tudjuk, hogy a minduntalan felmerülő kérdésekhez nem szól hozzá gyakrabban, rendszeresen.

Elkelne az ő söprűje az irodalom szemétdombján!*

* Míg ezeket a sorokat írom, értesülök: Džadžić kilépett a *Delo* szerkesztőségéből. Vissza-vonulás? Megtorpanás? 1963!

•

Lehet, hogy a lapokban megjelenő kritikák igazi sorsa a feledés. Lehet, hogy elvégezték feladatukat aznap, amikor az újságok hasábjain, riportok és kommentárok, sporteredmények, gyászjelentések és folytatásos regények, gyilkosságokról, öngyilkosságokról, szerencsétlenségekről és sikkasztásokról szóló cikkek között megjelentek. Ha már ilyen szomszédságot választottak, ám vállalják sorsukat is! Így, egybegyűjtve, a napok és évek egymásutánjában azonban igazán meglátszik, hogy nem érdemlik meg az elsárguló újságlapok enyészetét: nagyobbra születtek, többre hivatottak: dokumentumai évek irodalmának, az irodalom hétköznapijainak, s ez a legtöbb: hétköznapiokon születnek az alkotások. És ha ez a könyv nem is lenne egyéb, mint irodalmunk legutóbbi éveinek szubjektív és relatív panorámája — aminek szerzője szánta is —, akkor is megvan a létjogosultsága. Ha másért nem, hát szubjektivitásáért, mely egy kritikus igazsága.

KRÓNIKA

TIZENÖT ÉVE JELENIK MEG A KNJIZEVNE NOVINE

A KNJIZEVNE NOVINE (Irodalmi újság) eddig 446-szor jelent meg. Első száma 1948. február 17-én jelent meg. Megalapítója Jovan Popović. Azóta többször váltott szerkesztőt, többször változott fizionómiája, külalakja és egyúttal tartalmi lényege is. Ma általános jugoszláv orientációja és intenzív kritikai működése az, ami leginkább jellemzi. Szemben az újabb irodalmi törekvéseket tükröző másik belgrádi folyóirattal, a DELO-val, inkább a realista, bizonyos értelemben konzervatív és szigorú irodalom-politikát vallja sajátjának. Az irodalmi életet frissen, állandó mozgásában, aktuálisan igyekszik az olvasó elé tárni; éppen ezért kritikai és vitázó szellemét reprezentálja, lehetőségeihez mérten, a legalaposabban. Állandó jólérségsültsege, munkatársainak sokszor szembenálló, ellentmondó, véleménye, a jugoszláv irodalmi életet általában és a világirodalmat dióhéjban méltányoló jellege biztosítja számára az olvasó érdeklődését.

Kritikai rovata az interpretáló és szigorú ítéletekre törekvő kritikusai álláspontját legközvetlenebbül. Szerkesztője, Predrag Palavestra az, aki ebben a szellemben legtöbb eredményt tud felmutatni. Természetesen, ezzel az állásfoglalással szembekerül, a másik belgrádi irodalom-kritikai irányzattal, az impresszionista kritikával. Nemcsak annyiban nyilvánul meg ez az ellentmondás, hogy az irodalmi alkotásokat más szempontból méri, hanem abban is, hogy milyen alkotásokban találja meg azokat a jellemzőket, amelyek biztosítják álláspontjának pozitív lényegét: tehát, nemcsak a kritika formai szempontjából születik az ellentmondás, hanem elsősorban a kritika szelleméből. Predrag Palavestra, Tode Čolak, Bogdan A. Popović, Pavle Zorić, Miloš I. Bandić, Dragan M. Jeremić, hogy csak néhány nevet említsünk, nemcsak úgy kerül szembe Milosav Mirković, Muharem Perović, Milan Vlajčić, Mirko Miloradović és mások impresszionista kritikájával, hogy ugyanazon irodalmi alkotásról másként vélekedik, szöges ellentéteket fejez ki, hanem nyíltan, egymással szemben is, álláspontjukat felmutatva követelik meg az olvasótól, hogy válasszon. Ez az állandó harc az mely talán legközvetlenebbül mutathat egy kontinuális irodalmi fejlődés körvonalaira. Sajnos ez a harc sokszor elfajul. Még jól emlékszünk a nemrég birosági tárgyalásokra is...

Csak illusztrációként jegyeztük ezt fel: nem foglaltunk, mint ahogy nem is foglalhatunk, állást egyik fél mellett sem. Másik szempontból csak dicsérhetünk egy olyan álláspontot, mely nem riad vissza a vitától. A KNJIZEVNE NOVINE pedig, amióta számait figyelemmel kísérhetjük, sohasem riadt vissza a nyílt irodalmi harc-

tól. Véleményünk szerint ez biztosítja számára azt a mozgalmas, állandósult aktualitás-törekvést mely az utóbbi néhány évfolyamban leginkább jellemzi.

Konvencionális köszöntés helyett álljon itt ez az informatív jegyzet.

A BÁTORSÁG HIMNUSZA

Beckett legújabb drámája, a *Boldog napok* (Happy days), közeledik Európához. Ísbemutatója New Yorkban volt 1961 szeptemberében, ebben az időben pedig eljutott a londoni Royal Theatre deszkáira. A szerző a darabhoz írt jegyzeteiben többek között ezt mondja: „Az egyszerűség és szimmetria maximuma.” A *Figaro Littéraire* kritikusa szerint a darab szereplői, cselekménye és díszletei teljesen megfelelnek ezeknek a követelményeknek.

A nap perzselő sugarai egy dombra esnek, a domb közepén pedig, övig a földbe ásva, egy asszony van. Keze ügyében egy fekete utazótáska és egy esernyő — talán az elmúlt vakáció jelképei. Az asszony neve Winnie, s mögötte ott alszik Willy, akinck csak a kopasz feje látszik. Winnie-t fülsiketítő harangzúgás ébreszti, s ezekkel a szavakkal kezdi végtelen monológját: „Még egy isteni nap.” Így vezeti Beckett a nézőt új vállalkozásába, amely ezúttal csupán szavakból és hangokból áll. A betemetett asszony a mulandó életről beszél, a halálról, melybe élve hatolunk be, s a boldogságról, melyet kitartóan keresünk. Winnie érzelmi hangsúly nélkül beszél. Fecsegő, jelentéktelen asszony ő. Táskájából fogpasztát és fogkefét vesz elő, s megkísérli elolvasni a rajta levő feliratot. Aztán egy tükröt szed elő, leveszi a szemüvegét, megtörli, visszateszi, újra kiveszi a tükröt és a hajkefét, letörli a nyelét. Ezek a hiábavaló mozdulatok, melyeket az ötvenéves asszony bohócos arcjátéka kísér, fájdalmas nevetést fakasztanak a nézőtérén. Winnie nyelvezete tele van közhelyekkel, de azért komoly kérdéseket tesz fel, s örömet is tud szerezni: „Engem lelkesedéssel tölt el, hogy — a hajdani stílus kifejezésével élve — nem múlik el egyetlen nap anélkül, hogy valami újjal ne szaporítanánk, gazdagítanánk tudásunkat... ez az, amiről én mindig beszélék: minden megismétlődik. Engem lelkesedéssel tölt el, hogy minden megismétlődik.” A *Boldog napok* — habár a látványt ellentmond ennek — szerelmi történet is egyúttal. Willy, aki az első felvonásban majdnem egészen láthatatlan s alig mozdul meg, szinte teljesen néma. Talán süket is. „De vannak napok, amikor te válaszolsz. Úgyhogy azt is mondhatnám, még ha nem is válaszolsz, s ha talán nem is hallasz, valamit észrevettél, s nem beszélék csupán önmagamnak, amit mondok, nem pusztába kiáltott szó, ami elviselhetetlen volna.” Később így szól Winnie: „Ó, te ma szólni fogsz hozzám, boldog nap lesz ez.”

Először történik meg, hogy Beckett női alakot állít színpadra. Hogy jobban kiemelje, a föld felszínénél alacsonyabbra helyezi. A második felvonásban csak a feje látszik, nem tud megmozdulni, állandóan maga elé néz. Első szavai azonban így hangzanak: „Üdvözlégy, boldog nap!” Számára ebben a helyzetben sem vészett el semmi: „Mindig van valami, ami megmaradt.” Valóban, maradt valami. Willy előjön rajtekhelyéről, és négykézláb fel akar mászni a dombra, Winnie fejéhez. Ütközben elesik, s az asszony ezt mondja: „Voltak napok, amikor odanyújthattam neked a kezem.” Erre Willy öntudatának utolsó erejével megszólal: „Win” — ez az asszony nevének első szótagja, az angol *win* szó pedig győzelmet jelent, ez tehát valószínűleg szójáték. „Win! Ó, boldog nap ez! Ez is boldog nap!” — mondja Winnie.

Elhíhetjük a kritikusnak, hogy a *Boldog napok* furcsa, kínos hangulatot kelt a nézőkben, habár a közönség állandóan nevet. Mert Winnie monológja az eltűnés előtt kaotikus himnusza a bátorságnak, amely annál nagyobb lesz, minél inkább bukásra van ítélve.

UPTON SINCLAIR VALLOMÁSAI

Upton Sinclair, az ismert, szociális beállítottságú amerikai író 84 éves. Most jelent meg önéletrajza *The Autobiography of Upton Sinclair* címmel. A könyv már csak a kor miatt is érdekes, melyről szól. De maga Sinclair is rendkívül érdekes jelenség mint író és mint ember egyaránt. Mostanáig több mint nyolcvan kötetnyi prózát írt, irodalmi pályafutását pedig úgy kezdte, hogy rendelésre alkotott. Így kereste kenyerét tanulmányai idején és házasságának első éveiben. Az igazi irodalomhoz a született reformátor dühe vezette el. 1906-ban, miután megismerte a chicagói vágóhidakon uralkodó szörnyű állapotokat, megírta a *The Jungle*-t. A könyvnek óriási sikere volt, de csalódást is okozott szerzőjének — a társadalmi harcosnak. Sinclair ugyanis azt remélte, hogy művével jóra fordíthatja a vágóhidak munkásainak a helyzetét, de csupán az történt, hogy könyvének megjelenése után tökéletesítették a csomagolást ebben az iparágban, úgyhogy az író maga jegyezte meg: a közvélemény szívébe célzott, s a gyomrát találta el. Sinclair mégis befolyásos ember lett, s az Egyesült Államok akkori elnöke, Theodore Roosevelt kénytelen volt Frank Doubleday kiadó útján a következőket üzeni az írónak: „Mondja meg Sinclairnek, menjen haza, s engedje át nekem az ország vezetését.” Sinclair azonban nem ment haza. 1917-ben megírta a *King Coal*t, 1927-ben pedig az *Oil*-t. Mindkét művében a nagyipart támadja. 1919-ben *The Brass Check* című könyvében az amerikai sajtó ellen szólalt fel.

Habár rendkívül termékeny író, Sinclair sohasem mondott le társadalmi és politikai elkötelezettségéről. 1934-ben fellépett a kaliforniai kormányzóválasztásokon, de ekkor is külön, egyéni úton járt. Barátai például nem helyeselték, hogy védi a szesztilalmat, őt pedig erre az álláspontra alighanem az kényszerítette, hogy apja alkoholistá volt. Mindkét világháborúban Sinclair támogatta az Egyesült Államok intervenció politikáját, s evvel szembehelyezkedett pártjával.

Mindezekről az eseményekről, barátairól, kortársairól, híveiről — Theodore Rooseveltől Sinclair Lewisig és Einsteinig — pontos és a valósághoz hű képet fest Sinclair — mondja a *The New York Times Book Review* kritikusa. Mi több, túlságosan pontos és hű képet, mert — írja a lap — Sinclair akkor csillogtatja tollát, amikor agitál — még a tárgyilagosság árán is. Éppen ezért nem tud egyetérteni a kritikus Sinclairnek az önéletrajzban kifejtett nézetével, hogy életművének legértékesebb alkotása a Lenny Buddról szóló, tizenegy regényből álló ciklus, melyet 1940 és 1953 között írt. A lap véleménye szerint Sinclair legmaradandóbb, legidőtállóbb műve a *The Jungle*, amely — melodramái jellege és csiszolatlansága ellenére — központi helyet foglal el az amerikai naturalista irodalomban.

A HANYATLÓ CIVILIZÁCIÓ ÁLDOZATA

Roger Nimier francia regényíró néhány hónappal ezelőtt közlekedési szerencsétlenségben életét vesztette. A szerencsétlenség, úgy látszik, nem volt véletlen. Nimier a középkorú francia regényírók nemzedékébe tartozott, s nálunk szinte egészen ismeretlen. A francia közvéleményt mélyen megrázta az író tragédiája: hosszú, ihletett cikkeken emlékeznek meg róla a lapok.

Nimier közvetlenül az elmúlt háború után jelentkezett írásaival. Munkára és elismerésre vágyott, hogy pótolja azt, amit a megtorpanás éveiben elmulasztott. Úgy látszott azonban, hogy kívánságai nem teljesülhetnek. Nimier mégis igen termékeny volt, sikereket ért el. Regényeivel (Kardok, Hitzegők, A spanyol főúr, A kék huszár) ahhoz a hagyományhoz csatlakozott, melyet Henri de Montherlant, Drieu la Rochelle, Giroudoux és Bernanos jelentettek. „A kék huszár” Francois Mauriac és Julien Green elismerését is kiváltotta. Ez után a kis remekmű után Nimier váratlanul visszavonult.

Willy de Spens a *Table Ronde*-ban annak a véleményének ad kifejezést, hogy Nimier megértette: a csúcsra ért, s ennél többet, jobbat nem adhat. Megírt ugyan még három regényt, de ezek inkább csak barokk gyakorlatok, s túlságosan a jelenhez vannak kötve, mintsem hogy túléljék. Az utóbbi évtizedben Nimier teljesen az újságírásnak szentelte magát, tehetségét irodalmi és színházi kritikákra, filmpárbeszédék írására pazarolta. „Nimier annak a hanyatló civilizációnak az áldozata, amely csúfolja azokat, akik visszavonulva dolgoznak a hírnévért, s ezért hallgatott az utóbbi kilenc esztendőben. A hanyatló társadalom csak a hallgatást és a fecsegést tűri meg; Nimier hallgat, s néha szórakozottan fecseg a *Nouvelle Revue Française* hasábjain. Avval szórakozik, hogy Dumas Père-ről ír pastiche-t, mint ahogy vannak olyanok, akik azért énekelnek, hogy elűzzék bánatukat. Azóta el volt ítelve.”

Hogy Nimier nem volt könnyelmű, aki a gyors siker után a felelőtlen élet kedvéért elvetette az irodalmat, bizonyítja a következő anekdota: A Valery Larbaud halála utáni napon Nimier a következőket mondta barátainak: „Holnap reggel ötkor felkelek, elmegyek a nyomdába, hogy elolvassam Valery Larbaud-ról írt cikkem levonatát. A szedő képes ékezetet tenni az e-re Valery nevében, Larbaud pedig megérdemli, hogy felkeljek ötkor, s megkíméljem ettől a sértéstől.”

BORZALMAK TANÚJA

Még most, hús évvel a háború befejezése után is mintha a föld alól bújnának ki, ahová letíporták őket, hogy örökké hallgasanak, feltűnnek a szörnyűségek, borzalmak tanúi; világba küldik deformált látomásait, s furcsa visszhangot keltenek bennünk — néha pedig sikert is aratnak. Ez történt Jakov Lind bécsi születésű zsidóval, aki 1938-ban, tizenegy éves korában családjával Hollandiába emigrált, ott vészelte át a német megszállást, azután bejárta a világot, s egy különös művet írt, amely kerülő úton (angolból fordították) jutott a német olvasó kezébe. Címe: *Eine Seele aus Holz*. A könyv hét elbeszélést tartalmaz. A *Die Zeit* című folyóirat szerint Lind elbeszéléseinek hőseit csak egy kérdés izgatja: hogyan éljük túl az eseményeket, s az őket fenyegető megsemmisülés veszélyéről elmélkednek.

A címadó írás egy hadirokkantról, Wohlbrechtről szól, aki évekig ápolja, gondozza egy zsidó orvos paralizált fiát. Az Anschluss után a fiú szüleit deportálták, s Wohlbrecht megígérte nekik, hogy

védni és őrizni fogja a gyereket. A legnagyobb nehézségekkel küzdve igyekezik eleget tenni ígérétenek, s beleőrül az állandó feszült idegállapotba. A paralizált fiút egy erdei kunyhóban hagyja, őt pedig elmeógyógyintézetbe szállítják. Az orvosoknak itt az a feladata, hogy mindennap a másvilágra injekciózzanak néhány zsidót és állítólagos kommunistát — az intézet lakóit. Amikor a háború befejezéséhez közeledik, Wohlbrechtnek eszébe jut az elfelejtett zsidó fiú, illetve annak csontváza, hisz el sem lehet képzelni, hogy élve maradt volna. Pedig úgy történt: a fiú él, sőt meggyógyult, s az elme-
gyógyintézet két orvosa elrabolja Wohlbrechtől, hogy a gyermek biztosítsa jövőjüket.

A *Die Zeit* kritikusa szerint Jakov Lind prózáját egy sajátos, fekete humor jellemzi, amely nem az író állásfoglalásából ered, hanem a leírt helyzetekből, a jellemek és cselekedetek összeközöséből. A két orvos például felelősségre vonja Wohlbrechtet: hol a lelkiismerete? Az *Eljen a szabadság* című elbeszélésben egy emigráns csoport tagjai panaszkodnak, hogy nincs mit enniük, ezért kénytelenek megenni — gyermekeiket. A kegyetlenség Lind elbeszéléseiben nem a rosszból, hanem a teljes közömböségből ered.

KÉSEI TALALKOZÁS

A folyóiratok elsősorban az ellentétes nézetek összeütközésének színterei, legalábbis annak kellene lenniük. Csak kivételesen történik meg, hogy az elméleti jellegű írások és ismertetések tömkelegében egy szépirodalmi alkotást méltatunk figyelmünkre — leginkább, ha a szerző neve felkelti érdeklődésünket.

Graham Greene a *The London Magazine*-ban *May We Borrow Your Husband* (Kölcsönadja-e a férjét?) címmel tett közzé egy elbeszélést. Utólag megállapíthatjuk: érdemes volt elolvasni. Greene egy eseményt mond el a rivieráról a maga ismert, lapidáris módján, az angol elbeszélőirodalom hagyományait követve, első személyben — s ez multhatatlanul felelőssé teszi az olvasó érdeklődését. Aki az esetet elmondja, maga is író, s lord Rochester életrajzán dolgozik. A történet színhelye: Antibes, idő: a fürdőszезон után. A fürdőhelyen kevés a vendég, s az író ismeretséget köt két angol lakberendezővel. Különös teremtmények ezek az angolok: elegánsan öltözködnek, feltűnően nagy figyelmet szentelnek önmaguknak, hangosak, illatosak, és fürdeni járnak, habár a napnak fogai vannak. Titkukra csak akkor derül fény, amikor a szálloda előtt fiatal házaspár jelenik meg: míg az író minden figyelmét a viruló, káprázatosan szép fiatalasszony köti le, a két lakberendező a férj iránt érdeklődik. A nászutasok angolok; szívesen kötnek ismeretséget, sőt, később, az ismeretséget bizalmas barátsággá fejlesztik. A fiatalasszonyon az elégedetlenség bizonyos jeleit lehet észrevenni, a férfi udvariassága szemmel láthatóan csak formális, s egyáltalán nem kelti azt a benyomást, hogy az intim kapcsolat feleségével teljesen kielégítette volna. Idővel minden kiderül: a fiatalasszony beavatja titkába az író, az ifjú férj pedig a két lakberendező előtt önti ki szívét. A házasság jelenleg csak formális, mert mint az asszony sírva bevallotta, nem tudott vágyat ébreszteni férjében, habár az rendkívül érzéki természetű. Sikertelenségét avval magyarázza, hogy csúnya, az írónak pedig, aki már túl van ötvenedik életévén, keserves kínokat okoz visszatartani magát, nehogy az ellenkezőjét bizonyítsa be a fiatalasszonynak. A lakberendezők egy nap „kölcsönkérik” a férjet, s egész napos autókirándulásra viszik a hegyekbe. Az asszonyt az író gondjaira bízák. Ezen a napon az író súlyos csatát vív lelkiismeretével és előrehaladott korának tudatával. Az estét mégis a bárban fejezik be, sokat isznak — s a fiatalasszony

feje öreg gyámjának vállán pihen. Megérkeznek a kirándulók, jókedvűen, emelkedett hangulatban. A férj bukdácsolva vonul szobájába feleségével. Másnap reggel a fiatalasszony boldogságtól ragyogva közli az írónak az örömhírt: végre asszony lett! S azt is örömmel adja tudtára az írónak, hogy a fiatalabb lakberendező válthatja meg jótékony hatású társaságával a fiatal férjet.

A történet érdekes mint kis pszichológiai illusztráció is: a tiltott terület felfedezése lehetővé teszi egy ingadozó szexualitásnak, hogy elismerést nyerjen a megengedett területen is. Az, ami igazán vonzó Greene írásában: ahogy a kipróbált elbeszélő a nem egészen eredeti tanulságot felbontja egy kései találkozás rövid, de izgalmas jeleneteire.

EGY ARISZTOKRATA FORRADALMÁR

Néhány évvel ezelőtt a *Nouvelle Revue Française* részleteket közölt egy elfelejtett, de érdekes kéziratból. Azóta a mű bejárta az egész világot, s a *Der Monat* a második világháború utáni évek három legnagyobb irodalmi felfedezése közé sorolja — Benjamin Constant *Ceciljével* és Ippolito Nievo *A pisai nők, vagy egy nyolcvanéves férfi vallomásaival* együtt. Jan Potocki lengyel nemes *Saragosai kéziratáról* van szó.

Potocki 1815. november 20-án föbelőtte magát. A golyót évekig maga készítette egy ezüstszamovár részeiből. Furcsa halál, s furcsa volt maga az ember is. Arisztokrata volt, de szabadgondolkodó, a XVIII. század úri forradalmárai közé tartozott, mint de La Rochefoucauld vagy Mirabeau. Szenvedélyesen érdekelte a múlt, de nem a klasszikus, hanem a korai szláv-germán történelem, ezért Alexander von Humboldt és Friedrich von Hradenberg arisztokratikus romanticizmusa folytatójának tekinthetjük. Potocki sokat utazott, Mongóliába például expedíciót vezetett, s irdogált is — részben kedvtelésből, részben az arisztokrata társaság kedvéért.

Bizonyára rég elfelejtette volna mindenki, ha nem találják meg a *Saragosai kéziratokat*. De ezt a művét is a nagyvilági ember és az arisztokrata hanyagságával kezelte. Be se fejezte. Elhatározta, hogy mielőtt Közép-Ázsiába megy kutatóútra, néhány részt megjelentet belőle, de ezt is abbahagyta: a mű egy mondat közepén félbeszakad.

A jelenleg Leningrádban, egy könyvtárban őrzött töredék hátlapjára Potocki sajátkezűleg azt jegyezte fel, hogy a történetet akkor folytatja majd, amikor visszatér Kínából, vagy nem is folytatja, ha ihlete, képzelete nem követeli meg. Az utóbbi történet, s Potockit a feledés sűrű homálya horítaná ma is, ha 1958-ban Krakkóban meg nem találják műve francia eredetijének a kéziratát, s hozzáértő kezek lelkesedéssel be nem mutatják a világnak. Olyan klasszikus mű ez, állítja a *Der Monat*, mint a *Don Quijote* vagy a *Gil Blas*. Ez az összehasonlítás nemcsak a könyv értékére vonatkozik. Tudniillik, a *Saragosai kéziratok* pikkareaszik regény, amilyen sok volt a reneszánsz idején. Jelenetek, esetek sorából áll, melyekben az utas vagy útitársai a pihenőkön élményeiket mondják el egymásnak, az elbeszélő pedig minden erejét arra összpontosítja, hogy az anyagot elrendezze: a történetek füzére napokra oszlik, művészién kidolgozott átmenetekkel. Az utas akasztófákat lát, melyekben két testvér lóg. A lehető legfantasztikusabb mesék forognak közzájón róluk. Egy út menti vendégfogadóban az utas megismerkedik két bájos hölgygel, s egy gyönyörökben gazdag éjszakát tölt el velük. Ez az éjszaka álom is, való is, utána pedig az utas a szabad ég alatt ébred, s ott látja a feje fölött az akasztófán lógó testvéreket. Később megismerkedik egy emberrel, ez elmondja neki élményeit, amelyek szó szerint egyeznek az ő esetével. Így megy ez napról

napra, s egy meghatározatlan, bizonytalan állapot, a valóság és a képzelet, a gyönyör és a borzalom keverékének benyomását kelti. A *Der Monat* szerint épp ez sorolja a kéziratot a modern irodalomba, oly művek közé, amilyenek Coleridge, E. T. A. Hoffmann, E. A. Poe, Baudelaire, Benn vagy a marijuanát evő Huxley alkotási, melyek a nihil ismeretlen világát kutatják.

NORMAN MAILER ÚTJA

Norman Mailert nálunk *Meztelenek és holtak*, valamint *Szarvasok kertje* című regénye tette ismertté, később hírt kaptunk a házassága körüli bonyodalmakról. Az *Encounter* című folyóiratban Diana Trilling kitűnő cikket írt Mailerről, s ez jó alkalom, hogy közelebről és alaposabban megismerjük az író. Mailer a *Meztelenek és holtak* című regényével, a csendes-óceáni hadszíntér naturalista, Dos Passos-i leírásával kezdte el igazi pályafutását, s legújabb műve, mely nemrég jelent meg, szubjektív, prepotens hangú, a kritikusokat megbotránkoztató kommentárokkal összekötött könyv, melynek az *Advertisement for Myself* címet adta.

Mailer eszmei fejlődése igen kacskaringós: fiatal korában a kommunistákkal rokonszenvezett, aztán beatnik lett, tehát egyénileg lázadó, anarchista. Diana Trilling szerint a szélsőségek Mailer fejlődésében logikus állomásai egy politikai szellemnek, akit vonz az irodalom, s az igazság beteges kutatójának, akit nem elégítenek ki a doktrínák. Mailert megigézte a rossz mint mindenható erő; ennek a rossznak a megszemélyesítői a *Meztelenek és holtak*ban a galád Cummings ezredes és az állatias Croft őrmester, s ez a rossz győzi le az intelligens, becsületes, liberális gondolkodású Hearnt — el kell tűnnie, mert nem tudott megalázkodni a sötétség erői előtt. Mailer következő regényének, a *Barbárok partjának* (Barbary Shore) hőse, a kommunizmusban csalódott Mac Load, akinek a feleségét elcsábítja egy fasiszta, Hollingworth, öngyilkossággal fejezi be életét, akárcsak Hearn. A rosszból csak egy kiút van — a rossz, az egyéni erőszak, melyet Marion Faye, egy beatnik fejez ki a *Szarvasok kertjében*. Ennek az embernek nincsenek erkölcsi gátlásai, s ő Croft őrmester öntudatos változata.

Jellemző Mailer nyilatkozata, melyet 1961-ben adott Angliában a hipsterek erőszakosságáról folyó vitában. „Én nem az erőszak és a nem-erőszak közötti választásban látom az igazi választást — mondotta. — Inkább az egyéni és a kollektív erőszak közötti választásról van szó: hogy a tiltakozásnak olyan totális formát kell-e öltenie, mint a hipszterizmus, az attól függ, vajon úgy véljük-e, hogy a társadalom racionálisan meg tudja-e oldani problémáit. Ha úgy gondoljuk, hogy igen, akkor a hipsterek sehova sem jutnak. Ha azonban az a véleményünk, hogy nem tudja, és hogy az erőszak a jövő, akkor a hipsterek a művészet felismerését viszik be a barbarizmusba.” Diana Trilling erre azt válaszolja, hogy a barbarizmusban nem lehet művészet, s azzal vádolja Mailert, hogy művészetellenes, nem bízik a művészetben, már csak azért sem, mert az határt von az értelem és a tett között. Mailer felfogása szerint az író szerepe inkább messiási, mint alkotói. Ezt bizonyítja, hogy műveiből hiányzik a metafora. Hemingway a vágyak legvadabb ostromában is fegyelmezni tudta férfiakaratát, vele ellentétben Mailer társadalmi és szellemi kritikájának alapja a kihívás, sőt az olvasó feletti személyes uralom is. „Ha jól odafigyelünk — fejezi be cikkét Diana Trilling —, észrevehetjük, hogy erőszakoskodása nem is annyira a személyes tekintély kifejezése, inkább egy kor felhívása, amikor a vallás férfias jellegű volt, tehát a szigorú Mózes jegyében álló héber világ felhívása. Mailer vallási útja igen furcsa: Mózesből Marion Faye-ig, egy kis megállóval Marxnál. De hát a kultúra bátor törekvéseinek útjai sohasem egyenesek és egyszerűek.”

ECSETTEL ÉS TOLLAL

Mića Popović, a modern jugoszláv festészet jelentős képviselője nemcsak ecsettel áll a kultúra szolgálatában. Évekkel ezelőtt egy kötet útirajza jelent meg, majd *Izlet* címmel regényt írt, melyet a Kosmos adott ki 1957-ben. Annak idején a könyv nagy sikert aratott, s komoly jelöltje volt a *NIN* irodalmi díjának. Popović közben nem vált hűtlenné ecsetéhez sem, festményei mindig nagy érdeklődést keltettek, most pedig új könyve jelent meg.

Ezúttal a művészetről írt a festő. Könyvének címe *U ateljeu pred noć*, kiadója a Prosveta.

Három részből áll a festő-író új műve. Az elsőben a képzőművészeti kifejezéssel, a korszerűséggel, a festészetnek az irodalom hatása alóli felszabadulásával, az absztrakcióval és más művészeti témákkal foglalkozik. Sorra vesz néhány művészeti irányt, beszél az anyag problémájáról a mai festészetben, a képzőművészet helyéről a társadalomban, a modern művészet és a modern ember viszonyáról.

A könyv második része a mindennapi élet képzőművészeti kultúrájáról szól. A zágrábi *Telegram* című hetilap kritikusa szerint Popović egyforma tüzzel beszél a kelmékről, a divatról, a kirakatokról és a legmodernebb művészeti irányzatokról. Ebben a részben foglalkozik Popović a népművészet ipari alkalmazásával, a művészi fényképezéssel, a könyvek kiállításával, a gyermekrajzokkal stb.

Könyvének harmadik részét Popović az improvizációknak szentelte. Megtaláljuk ugyan itt is az első két részben jelentkező problémák nyomait, de ezeket az írásokat semmi sem köti szoros egységbe. Valójában széljegyzetek ezek képekről, festőkről, városokról, tájakról és más, nem kevésbé érdekes témákról.

A *Telegram* kritikusa úgy véli, hogy Mića Popović nem mutatott rá új problémákra, s nincsenek olyan igényei, hogy elméleteket állítson fel. Egy festő megfigyeléseinek könyve ez, szerzője jól ismeri az anyagot, melyről ír, s művét szubjektív tapasztalatokkal, pontos ítéletekkel, érdekes példákkal szövi át. Stílusának kétségteljesen vonzóerő van, maga a könyv értékes, időszertű, és alkalmas időben keletkezett.

Néhány belgrádi festőművész képeinek reprodukciója és művész-fotók teszik teljessé ezt a rendkívül szép kiállítású könyvet.

A FEDOLAP
B. SZABÓ GYURGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA
TECHNIKAI SZERKESZTŐ
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HID, IRODALMI, MŰVESZETI, TARSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. 1963.
FEBRUÁR. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS
KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MISICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI
FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 14—16-ig. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÖNK MEG
ÉS NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÜLDÖN EGY ÉVRE 1000,
FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR; KOLFÜLDRE EGY ÉVRE 1400,
FÉLÉVRE 700 DINÁR, KOLFÜLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉLÉVRE 1,17
DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVI SADON.

